

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

číslo 5., rok 2019

Obsah čísla

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI

Pavel Sirůček – Levá keynesiánka J. V. Robinsonová	2
--	---

RECENZE

Jiří Malínský – S Ransdorfem po Ransdorfovi o marxismu	46
Pavel Sirůček – O marxismu s Ransdorfem	49

NÁZORY • POLEMIKA

Ladislav Šafránek – Cirkulární ekonomika – naděje a odpovědnost	53
Jan Zeman – Ekonomický pilíř udržitelného rozvoje	72
Marie Hrošová – Oběti stalinských represí v SSSR, aneb informace o statistice Viktora Zemskova	136
Jiří Malínský – BUĎ – ANEBO	154

Pavel Sirůček

Levá keynesiánka

J. V. Robinsonová

Teoretická ekonomická věda bývá tradičně považována za doménu mužů. Do její historie se však zapsala i řada různorodých autorek, z nichž mnohé byly levicového smýšlení. Vedle R. Luxemburgové¹ bývá k největším ženským ekonomickým osobnostem všech dob jednoznačně řazena Joan Violet Robinsonová (1903-1983). U této britské originální myslitelky, čelné představitelky postkeynesiánství, resp. italsko-cambridgeské školy, bývá oceňován důležitý příspěvek k neoklasické teorii nedokonalé konkurence i ke vzniku klíčového díla J. M. Keynesa a po II. světové válce k dynamizaci „Obecné teorie“. Nepřehlédnutelně se angažovala v antimarginalistické revoluci, rozpracovávala dynamické makroekonomické problémy, v čele s koncepcemi hospodářského růstu a rozdělování, přispěla ke zformování moderní teorie kapitálu, kriticky se věnovala metodologickým otázkám ekonomie atd. Přínos Robinsonové je široký a pozornost si zaslouží i její myšlenkové posuny. Od rozpracování marshallovské teorie ceny, přes Keynesovu teorii efektivní poptávky, až po nemilosrdnou kritiku neoklasiky a stěžejní podíl na rozvoji a propagaci alternativního postkeynesiánství. S přibývajícím věkem se přitom nestává jako mnozí konzervativnější, nýbrž své argumenty spíše radikalizuje. Život, dílo, ideje a inspirativní odkaz J. V. Robinsonové připomíná rubrika Ekonomické osobnosti.

¹ Dílo Luxemburgové *Alternativy* mapují in (Sirůček, 2018b), širší studie je dostupná in (Sirůček, 2018c). Luxemburgová a Robinsonová bývají řazeny k nejvýznamnějším teoretickým ekonomkám všech dob a spojuje je i stejný název stěžejního díla. Společné je jim také celoživotní rebelství, osobité a nekonformní levicové názory a boj proti (nejen) ekonomickým dogmatům. Robinsonová přitom byla spíše „racionální rebelkou“ na rozdíl od profesionální revolucionářky a vizionářky Luxemburgové. Život, nejenom ekonomické dílo a odkaz Rosy Luxemburgové a Joan Violet Robinsonové podrobně rekapituluje monografie (Sirůček, 2019a,b). Tato přináší taktéž představení heterogenní feministické ekonomie, zasazené do kontextu vývoje, resp. vln feminismu, genderové ideologie a krize mužství na postmoderním liberálním Západě.

Joan Violet Robinsonová²

Od kolébky, přes studia a akademickou dráhu k propagaci Číny

Narodila se 31. 10. 1903 v britském Camberley, hrabství Surrey, jako Joan Violet Mauriceová; umírá v Cambridge 5. 8. 1983. Pocházela ze vzdělané, středostavovské bohaté rodiny. Matka Robinsonové byla dcerou profesora z University of Cambridge, otec byl generálem, který založil jednu z kolejí, z nichž vzniká University of London. K předkům z otcovy strany náležel i aktivistický křesťanský socialista, teolog J. F. D. Maurice. Robinsonová od roku 1921 studuje historii na dívčí vysoké škole St. Paul's Girls v Londýně. Začíná se zajímat o ekonomii, neboť věří, že tato věda může přispět k řešení nezaměstnanosti a chudoby. Ekonomii přechází studovat na Girton College University of Cambridge, kde absoluuje roku 1925, resp. magisterská studia ukončuje v roce 1927. Ovlivňuje jí ekonom a odborník na dějiny ekonomických učení M. H. Dobb, označovaný za vůbec prvního britského akademika s průkazem Komunistické strany.

² Pramen: https://en.wikipedia.org/wiki/Joan_Robinson.

Po promoci se stává manželkou cambridgeského ekonoma E. A. G. Robinsona,³ se kterým má dvě dcery. V období 1926-28 s manželem pobývá v Indii, kde se zapojuje do výzkumných aktivit komise pro britsko-indické hospodářské vztahy. Po celý život zůstává nadšenou cestovatelkou a až do pozdního věku často přednáší v zahraničí. Navštěvuje SSSR, Čínu a mnohé další země. Téměř půlstoletí tráví akademickou prací na University of Cambridge, kde však místo na plný úvazek získává až roku 1948. V období 1932-37 je asistentkou na ekonomické fakultě, 1937-49 docentkou, 1949-65 mimořádnou profesorkou, 1965-71 řádnou profesorkou a 1971-83 emeritní profesorkou ekonomie. Během II. světové války a po ní pracuje ve vládních komisích. Je první ženou, která proslovila prestižní Richard Ely Lecture na půdě American Economic Association (Robinsonová, 1972). Je navrhována na tzv. Nobelovu cenu za ekonomii.

Robinsonová nebyla ekonomem „*jediné myšlenky*“, nýbrž rozpracovala řadu oblastí. Věnovala se i dějinám ekonomických teorií, monetární teorii, mezinárodním měnovým vztahům či rozvojové problematice. K jejím předmětům zájmu náležel hospodářský a politický vývoj v Indii, Číně či Severní Koreji. Dlouhodobě podporovala indické Centrum pro rozvojová studia. Dojmy z pobytů v Číně rekapituluje texty (Robinsonová, 1969, 1975a, Robinsonová, Adler, 1958). Robinsonová oceňuje i kulturní revoluci a maoistickou Čínu v dobách „*Velkého skoku*“ obdivuje. Nepřehlíží ani úspěchy Severní Koreje, ani to, že na nich má výrazný podíl národní hrdost Korejců i jejich vedení.⁴

Nejenom učebnice dějin ekonomických teorií neopomíjí zásadní přínos Robinsonové k teorii nedokonalé konkurence. Postupně však u ní narůstá kritičnost vůči neoklasice. Již ve 30. letech se stává blízkou spolupracovnicí Keynese. Z keynesiánských pozic se věnuje např. zaměstnanosti. Přispívá ke vzniku stěžejního díla Keynese, jeho popularizaci a následně dynamizaci. Ve 40. a 50. letech je ovlivněna dílem M. Kaleckého a později i P. Sraffy. Na těchto základech se pokouší o doplnění Keynesovy teorie a její rozvoj do podoby nového paradigmatu. Klíčovou roli sehrává kniha *Akumulace kapitálu* (Robinsonová, 1956). Angažuje se v antimarginalistické revoluci, rozpracovává dynamické problémy v čele s teoriemi růstu a rozdělování. V 60. a 70. letech se orientuje na metodologii ekonomie a píše knihy pro širší čtenářskou obec. Pokouší se obnovit původní, revoluční poselství „*Obecné*

³ Profesor, redaktor, poradce, politik sir Robinson (1897 – 1993) byl také spolupracovníkem Keynese.

⁴ Srov. (Robinsonová, 1965b).

teorie“ a navrhuje alternativy na oživení ekonomie. Ke sklonku života však narůstá její pesimismus ohledně reformování ekonomické teorie.⁵

Teoretický přínos J. V. Robinsonové zůstává mnohostranný, přičemž její názory se proměňovaly. Robinsonová nezřídka přehodnocovala někdejší stanoviska a zavrhovala přístupy, které neobstály ve světle vývoje. Celým jejím dílem se jako „zlatá nit“ vine úsilí vyvracet přežitě koncepce,⁶ zkostnatělá dogmata, odhalovat logická protiřečení ve standardních koncepcích a jejich absurdnost v konfrontaci s realitou.⁷ Ekonomické myšlení Robinsonové se vždy orientovalo na reálný svět s cílem napomoci pochopení, jak skutečné ekonomiky fungují. Ostatně „heretička“ Robinsonová ráda připomínala, že cíl studia ekonomie má spočívat v tom, abychom se ekonomy nenechali „ošálit“.⁸

Dílo Robinsonové bývá nezřídka odmítáno s tím, že jde o „čirou ideologii“. Robinsonová se neschovávala za pohádky a fráze o hodnotově neutrálním charakteru ekonomické vědy a ani neskrývala, že zastává jasné ideologické postoje. Na popularitě mezi mainstreamovými ekonomy nepřidal ani střízlivý postoj k matematizaci a formalizaci ekonomie – Robinsonová se matematice spíše vyhýbala.⁹ Terčem standardních kritik dodnes zůstávají její názory politické i hodnoty, které celoživotně prosazovala. Tyto je možné, minimálně ze značné části, označit jako levicové a místy i jako socialistické. Robinsonová bývá obviňována z „nemístných“ sympatií k marxismu a za různé keynesiánsko-marxistické syntézy. Dodnes jí liberálně tržní komsomolci povinně, a se zuřivou nenávistí, zavrhuji za její dobové postoje především k Číně.

⁵ Např. v přednášce pro American Economic Association publikované jako (Robinsonová, 1972) je za rozpačitými otázkami i sarkastickými paradoxy skryt hluboký pesimismus autorky ohledně neschopnosti ekonomické vědy poskytnout odpovědi. Srov. též esej *Spring Cleaning* z roku 1980 publikovanou v roce 1985 jako *The Theory of Normal Prices and Reconstruction of Economic Theory* (Robinsonová, 1980b).

⁶ „Důvodem, proč pokrok postupuje tak pomalu, je někdy pouhá intelektuální lenost. V disciplínách, v nichž nebyl odsouhlasen a přijat žádný určitý postup pro vylučování chyb a omylů, mají doktríny dlouhý život. Profesor učí to, čemu se sám naučil, a jeho žáci, kteří mají respekt a úctu ke svým učitelům, se postaví proti jeho kritikům pouze proto, že byli právě jeho žáky“ (Robinsonová, 1962a, s. využitím českého překladu 2001, s. 61).

⁷ Přičemž ekonomové „... zůstávají třet jednou nohou v netestovaných hypotézách a druhou nohou v netestovatelných sloganech“ (Robinsonová, 1962a, s. využitím českého překladu 2001, s. 23).

⁸ „Cílem studia ekonomie není získávat soubor připravených odpovědí na ekonomické otázky, nýbrž naučit se vyhnout se tomu, abychom byli ekonomy oklamáni“ (Robinsonová, 1978, s. 75).

⁹ Její oblíbená glosa zněla: „Nikdy jsem se nenaučila matematiku, takže jsem byla nucena přemýšlet“. Odmítla i nabídku R. A. K. Frische na angažmá v ekonometrické společnosti s tím, že nemůže posuzovat něco, co neumí přechít.

Od rozpracování neoklasické mikroekonomie k její fundamentální kritice

Robinsonová proslula již svou disertací *Ekonomie nedokonalé konkurence* (Robinsonová, 1933a). Je psána v duchu marshallovské ekonomie a originálně usiluje o překonání rámce dokonalé konkurence v pojetí A. Marshalla a A. C. Pigoua. Robinsonová navazuje na kritické hlasy, které ve 20. letech konstatují zásadní rozpory mezi modelovým světem dokonalé konkurence a reálnými formami konkurence. Při kritice Marshallovy koncepce trhu, resp. firmy, která je cenovým příjemcem, sehrává klíčovou roli článek *Výnosové zákony v podmínkách konkurence* (Srafa, 1926). Na tuto výzvu reagují především (Robinsonová, 1933a) a E. H. Chamberlin (Chamberlin, 1933), kteří realizují „revoluci nedokonalé a monopolistické konkurence“, odstartovanou Sraffou. Robinsonová je znepokojena nesouladem neoklasické teorie s realitou. Britská ekonomika trpěla nezaměstnaností a průmysl rozhodně plně nevyužíval kapacity. Neoklasické poučky přitom dokola mantricky opakovaly, že spotřebitelé a firmy společně maximalizují blahobyt. Další problém Robinsonová spojovala s tím, že reálnou strukturu ekonomik nešlo popsat pouze výchozím modelem dokonalé konkurence či jeho protipólem v podobě monopolu. Skutečný svět se nachází mezi těmito extrémy.

V disertaci se Robinsonová – v duchu cambridgeské školy – hlásí i k instrumentalistickému chápání ekonomie. Práce tudíž má být „*vkladem k technice ekonomické analýzy*“ a „*skříňkou nástrojů, které mohou nepřímo přispět k našemu poznání světa*“, jejichž aplikací na pozorovaná fakta může ekonom vybudovat model skutečného světa. Přitom představa ekonoma jako „*čistého teoretika*“, ideologicky i hodnotově zcela neutrálního „*tvůrce nástrojů*“ (kterému je přitom lhostejné, nakolik jsou předpoklady jeho teoretických konstruktů vzdáleny realitě) jí však rozhodně vlastní nebyla.

Kniha (Robinsonová, 1933a) rozvíjí neoklasický přístup, kdy rozpracovává koncepci tvorby cen A. Marshalla v kontextu metodologie dílčí rovnováhy. K rozvoji marshallovské ekonomie přispívá i článek (Robinsonová, 1934a). Při výkladu teorie firmy Robinsonová zavádí nový formální aparát křivek příjmů a nákladů pro zkoumání tržních situací konkurence dokonalé i nedokonalé. Nákladové křivky přejímá od Marshalla. Příjmové sama konstruuje za pomoci, explicitně spíše nepřiznaných, inspirací od jednoho z klíčových

předchůdců neoklasiky A. A. Cournota. Mezní příjem dokonale konkurenčních firem je roven ceně produkce, ovšem firmy nedokonale konkurenční musí čelit klesající poptávce po své produkci, a tím i klesajícímu meznímu příjmu.

Robinsonová zkoumá nedokonalou konkurenci mezi firmami, kdy každá vykazuje jistý stupeň monopolní síly, spojený s výrobkovou diferenciací. Jasně vymezuje dokonalou konkurenci i rozdíly mezi konkurencí dokonalou a nedokonalou. Rozdíly jsou graficky vyjádřeny specifickým průběhem příjmových křivek. Což v kombinaci s nákladovými křivkami vede k odlišným závěrům ohledně krátkodobého, a především dlouhodobého optima dokonale a nedokonale konkurenčních firem, rovnováhy trhu.

V dokonalé konkurenci všechny firmy cenu své produkce přejímají (tuto určuje trh interakcí tržní poptávky a tržní nabídky). Svět konkurence nedokonalé vede k novým teoriím určování cen. Jednu naznačuje právě J. V. Robinsonová, na což později navazují alternativní postkeynesiánští ekonomové.¹⁰ V prostředí nedokonale konkurenčních trhů ceny mohou stanovovat výrobci, a to např. pomocí ziskové přírážky k nákladům.

Robinsonová v disertaci překonává dosavadní převažující orientaci pouze na dokonalou konkurenci a monopol. Její komparativně statický přístup porovnává jednotlivé podoby nedokonalé konkurence s „ideálem“ dokonalé konkurence a shledává tyto méně efektivními. V nedokonalé konkurenci bývá rovnováha spojena s nižším rozsahem výroby a vyšší cenou. Koncept nedokonalé konkurence tudíž umožnil částečně vysvětlit nedostatečnou výrobu a nedostatečně využívané zdroje. Ve své disertaci se Robinsonová dotýká také např. i zalomené křivky poptávky.

Důležitým příspěvkem Robinsonové do ekonomické vědy se stává analýza cenové diskriminace. Různým spotřebitelům nabízejí stejné produkty či služby za rozdílné ceny nebo účtují různé jednotkové ceny, a to primárně nikoli z důvodů rozdílných nákladů. Robinsonová náleží k prvním ekonomům, kteří toto chování firem blíže specifikují.

Marginalistický aparát příjmových a nákladových křivek rozvíjí i teorii mezní produktivity. Robinsonová zkoumá též situaci monopsonu (jediného poptávajícího, na trhu práce jediného zaměstnavatele), resp. „vykořisťování“ faktoru právě díky nedokonale konkurenčnímu

¹⁰ Srov. (Eichner, 1986).

renčnímu prostředí, kdy pracovníci dostávají menší mzdy, nežli je „hodnota“ jejich produktu. Nejde sice o skutečné vykořisťování pod vlivem soukromého vlastnictví, nicméně Robinsonová poukazuje na nízkou vyjednávací sílu pracujících.

Robinsonová – i přes vylepšení neoklasického instrumentária – však s *Ekonomií nedokonalé konkurence* (Robinsonová, 1933a) spokojená nebyla. Sebekriticky hodnotí nerealistické předpoklady a logické problémy spojené s analýzou poptávky a nabídky. Především poukazuje na „bezčasovost“ ústřední kategorie rovnováhy. S uvedeným souvisí i další fundamentální problém – povaha kapitálu a jeho měřitelnost. Postupně Robinsonová přechází na pozice ostře kritické k neoklasice a disertaci po II. světové válce odmítá coby poplatnou statické analýze.¹¹ Zavrhuje budování ekonomie na čistě hypotetickém srovnávání dvou a více rovnovážných stavů, odmítá komparativně statickou analýzu a úvahy rozvíjí v historickém čase.¹² Kapitalismus vnímá jako systém nestabilní, zakotvený v dějinnosti, která je nevyzpytatelná. Odlišením času logického a historického se blíží marxistickému historicko-logickému přístupu.

Vedle teoretických problémů zájem Robinsonové o mikroekonomickou teorii cen a rozhodování firem upadá také pod vlivem reálií krize 30. let a díky pracím Keynese. Robinsonová kritiku neoklasiky postupně radikalizuje. Během 50. až 70. let se angažuje v odstartování i průběhu antimarginalistické revoluce – ve smyslu zpochybňování doktríny mezní produktivity a mezního užitku coby fundamentů neoklasické ekonomie. Postkeynesiánci a jejich sympatizanti následně marginalismus považují za překonaný a vyvrácený. Včetně přesvědčení, že neoklasická ekonomie založená na marginalistických technikách slouží jen jako rozumové zdůvodnění a chytrá apologetika kapitalismu.

Postkeynesiánství je neoddělitelně spojeno s kritikou neoklasiky, její teorie rozdělování, výroby, rovnováhy a růstu (a občas bývá na tuto kritiku i zužováno). Kritičnost vůči především teorii rozdělování na bázi doktríny mezní produktivity začíná ještě před zformováním postkeynesiánské ekonomie, zostřuje se během 50. až 70. let a vlastně není ni-

¹¹ Srov. (Robinsonová, 1953a, 1974 aj.).

¹² „Jakmile... vložíme historický čas do argumentace, není tak snadné představit si svobodnou hru na trhu jako ideální mechanismus pro maximalizaci blahobytu a zajištění sociální spravedlnosti“ (Robinsonová, 1971a, s. 63).

kdy plně uzavřena. Diskuze a procesy antimarginalistické revoluce se prolínají s dlouholetými spory dvou Cambridgí. Jde o vášnivé boje mezi univerzitami v britské a americké Cambridge, do kterých se zapojují i aktéři mimo obě instituce.¹³

Robinsonová náleží k předním protagonistům především polemiky o kapitálu, počínající již ve 30. letech a představující hlavní předmět sporů. Východiskem se stává problematika měření kapitálu, na který Robinsonová upozorňuje jako první. Zamýšlí se nad tím, jak stoupenci doktríny mezní produktivity chápou kapitál, a jak přistupují k jeho agregaci. Pokládá si otázku, jak měřit kapitál, aby bylo možné určení mezního produktu. Tvrdě napadá neoklasickou teorii kapitálu (ohledně vymezení, homogennosti a měření kapitálu), resp. teorii mezní produktivity a na ní založenou neoklasickou koncepci rozdělování i produkčních funkcí, především na agregátní úrovni. Ostře kritizuje využití agregátní produkční funkce např. ve standardních modelech růstu.

Robinsonová rozpracovává kritiku P. Sraffy a k debatám¹⁴ přispívá argumenty o „*bludném kruhu*“ v neoklasické teorii mezní produktivity. „*Klasickou*“ se stává její stat' *Produkční funkce a teorie kapitálu* (Robinsonová, 1953b). „*Bludný kruh*“ vzniká v důsledku nemožnosti vyjádřit velikost kapitálu bez úrokové míry. Robinsonová je nezvratně přesvědčena o fatální chybě ve standardní ekonomii.¹⁵ Dospívá k závěru, že kapitál nelze měřit nezávisle na úrokové míře a tato není výlučně vázána na mezní produktivitu kapitálu. Kapitál je totiž naturálně heterogenní a lze ho agregovat pouze v hodnotovém vyjádření. A pro určení tržní hodnoty kapitálu je nutno znát úrokovou míru předem. Neoklasika se tak pohybuje v „*bludném kruhu*“. Argument, že neoklasika bere úrokovou míru jako danou (zatímco produkční funkce má tuto vysvětlovat skrze technologie a poměr zaměstnaných

¹³ K obhájcům teorie mezní produktivity náleží ekonomové z Massachusetts Institute of Technology v Cambridge v USA jako P. A. Samuelson a F. Modigliani. Na straně americké Cambridge se angažují i osoby odjinud jako R. M. Solow, T. W. Swan aj. Především v 60. letech proti sobě stojí N. Kaldor a Robinsonová na straně cambridgeské univerzity evropské a na druhé straně Atlantiku Samuelson a Solow. Z debat vznikla obsáhlá literatura. Na polemiku dvou Cambridgí nezainteresovaní ekonomové mimo svářící se strany přitom někdy nahlízejí jako na spory do jisté míry malicherné. Blíže viz (Harcourt, 1972).

¹⁴ S rozdílně interpretovanými závěry i výsledky – blíže viz (Harcourt, 1972). Postkeynesiánci svou argumentaci považují za dostačující k závěru, že neoklasický systém je vyvrácen – srov. (Robinsonová, 1971b). Jeho stoupenci z řad neokeynesiánců sice některé dílčí výhrady uznávají, leč tyto bagatelizují a považují spíše za výjimky. Rozhodně nikoli za postačující k popření celé neoklasické mikroekonomie i její makronadstavby. Podrobněji viz např. článek *Podobenství a realismus v teorii kapitálu* (Samuelson, 1962)

¹⁵ Což M. Blaug glosuje takto: „... odvrátila se rozhodně od téměř všech ekonomických otázek k vlastní jedinečné heterodoxní pozici. Celý její profesionální život vypadal jako popření starého pořekadla, že každý se se stářím stává konzervativnějším“ (Blaug, 1991, s. 67).

faktorů) přebírají téměř všichni postkeynesiánci. Další klíčový nedostatek makroekonomické produkční funkce Robinsonová spojuje s tím, že adekvátně nezachycuje kontinuální proces růstu a změny jej provázející.

Dlouho a hojně diskutována byla i problematika nejednoznačné závislosti technologií na úrokové míře. Jde o další „klasický“ problém – problém zpětného přechodu technik, resp. technologií,¹⁶ který opět zpochybňuje neoklasické předpoklady. Na problémy upozorňuje již kniha (Robinsonová, 1956).¹⁷ Výsledky diskuzí Robinsonová opět interpretuje coby důkaz neplatnosti doktríny mezní produktivity (Robinsonová, 1971b). Závěr o definitivním vyvrácení především teorie mezní produktivity – na základě argumentů ohledně měřitelnosti kapitálu a přechodu technik – je však akceptován pouze postkeynesiánci, resp. některými dalšími představiteli alternativních směrů mimo „hlavní proudy“ ekonomické vědy, včetně interpretací z pozic blízkých marxismu.¹⁸

K úspěchům postkeynesiánců, v čele právě i s Robinsonovou, náleží podrytí autority marginalistické teorie rozdělování, a to hlavně v makroekonomickém kontextu a dynamických podmínkách. Na mikroekonomické úrovni se jim neoklasickou doktrínou mezní produktivity zásadně „otřást“ však příliš nepovedlo. S čímž souvisí i jejich problémy při tvorbě alternativních koncepcí. V souvislosti s členěním teoretického přínosu Robinsonové na část negativní (kritickou) a část pozitivní (konstrukci alternativ) bývá pokládána také řečnická otázka, zda je J. V. Robinsonová především kritičkou neoklasické ekonomie nebo „klasickou ekonomkou v moderním hávu“?

¹⁶ Hovoří se také o přepínání či znovupřepínání technik apod. V centru pozornosti stála otázka „je možné, aby kapitálově intenzivní technika se stala výnosnou, když úroková sazba klesá, a poté, když dále klesá, aby přestala být výnosná s možností znovu se stát výnosnou při ještě nižší úrokové sazbě?“ (Blaug, 1991, s. 49).

¹⁷ Ovšem až po vydání díla (Sraffa, 1960) se ukazuje, že nemusí jít o pouhou kuriozitu, nýbrž o vážnou teoretickou anomálii. Tato hrozba, se vedle otázek měření kapitálu, stává předmětem sporu Cambridgi.

¹⁸ Např. A. Bhaduri nepovažuje spory o měření kapitálu pouze za čistě kvantitativní problém. „Tyto spory odhalují logickou slabinu teorie rozdělování v kapitalistické ekonomice, která zkoumá „kapitál“ pouze jako výrobní nástroj“ (Bhaduri, 1969, s. 534). Mezní produktivita faktoru nemůže poskytnout klíč k pochopení poměru mezi ziskem a mzdou, tudíž je nutný návrat k Marxovu pojetí kapitálu jako vlastnického vztahu.

Od keynesiánské makroekonomie k alternativnímu postkeynesiánství

I Robinsonová si jasně uvědomuje, že neoklasická ekonomie a její aparát nedokáže vysvětlit jevy – v čele s nezaměstnaností –, které přinesla Velká krize. Ohledně masové nezaměstnanosti neoklasika nabízela pouze tezi, že „mzdy jsou příliš vysoké“ – což později Robinsonová (Robinsonová, 1972) nazývá první krizí ekonomické teorie. S touto (30. léta) souvisí krize druhá (60., resp. 70. léta 20. století).¹⁹ S první krizí se nepodařilo plně vypořádat, neboť nebyl vyřešen problém dosažení plné zaměstnanosti bez inflace.²⁰

Přechod Robinsonové na keynesiánské pozice nebyl náhlým zvratem v jejím vědeckém vývoji, nýbrž logickým vyústěním teoretických postojů a názorů, zasazených do dobového kontextu. Včetně intelektuální atmosféry University of Cambridge. Robinsonová náleží ke skupině žáků a blízkých přátel J. M. Keynesa, kteří diskuzemi v Cambridgeském kroužku (Cambridge Circus) aktivně ovlivňují koncipování jeho stěžejního díla. Šlo o úzký kroužek ekonomů z Cambridge a Oxfordu (H. R. F. Harrod, R. F. Kahn, J. E. Meade, E. A. G. Robinson, P. Sraffa aj.) kriticky přijímajících Keynesovo *Pojednání o penězích* (Keynes, 1930) a inspirujících koncipování *Obecné teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (Keynes, 1936). Reakce Robinsonové na Keynesovu práci z roku 1930 shrnuje text *Teorie peněz a zkoumání výstupu* (Robinsonová, 1933c). Koncem 30. let Robinsonová náleží k prominentním popularizátorům idejí Keynesa, zejména teorie efektivní poptávky a zaměstnanosti.²¹ V keynesiánské revoluci zaujímá důležité místo i úvod do keynesiánského sys-

¹⁹ „Jestliže první krize odrážela krach teorie, neschopné odpovědět na otázku o úrovni zaměstnanosti, pak druhá je spojena s neobstáním teorie při řešení problému udržení zaměstnanosti“ (Robinsonová, 1972, s. využitím českého překladu 1976, s. 211).

²⁰ Podle Robinsonové keynesiánci znají odpověď na otázku, kolik investovat, aby klesla nezaměstnanost, ovšem nevědí, kam investovat. Vedle dobově aktuální krize neokeynesiánské teorie a hospodářsko-politické praxe (blíže viz (Sirůček a kol., 2007),- (Sojka, 2010) aj., včetně symptomu této krize v podobě krize Phillipsovy křivky ve světle stagflace atd.) Robinsonová připomíná i vážné nedostatky neoklasického systému (zejména doktríny mezní produktivity u kapitálu). Na „slepou uličku“ vývoje standardní ekonomické teorie varovně neupozorňuje pouze Robinsonová (Robinsonová, 1972), ale také neoinstitucionalista a „veřejný intelektuál“ J. K. Galbraith (1908–2006) – ke Galbraithovi podrobněji viz (Sirůček, 2017c). Srov. (Wrennová, Stanfield, Carroll, 2008).

²¹ Což neznamená, že souhlasí úplně se vším v „*Obecné teorii*“. Později např. kritizuje, že Keynes neodstranil problém „bezčasovosti“ multiplikátoru – srov. (Robinsonová, 1962a, s. využitím českého překladu 2001, s. 60). Diskutována byla skrytá nezaměstnanost (Robinsonová, 1936, 1937b) v rámci

tému, nazvaný *Úvod do teorie zaměstnanosti* (Robinsonová, 1937b). V jejím pojetí Keynes sehrává klíčovou roli nejistota. Robinsonová trvá na interpretaci Keynesovy teorie v kontextu marshallovské dílčí rovnováhy, včetně zohlednění nejistoty, vzájemně nekompatibilních rozhodnutí i nerealizovatelných očekávání, coby součástí rozhodování v historickém čase. Striktně odmítá redukci „*Obecné teorie*“ na systém rovnováhy, resp. její reinterpretace v duchu metodologie walrasovské rovnováhy celkové (např. modelem známým jako IS-LM).

Robinsonová keynesiánství nejenže obhajuje a popularizuje, ale stává se i jeho významnou inovátorkou. Po II. světové válce zásadním způsobem přispívá k dynamizaci Keynesovy „*Obecné teorie*“²² a k jejímu doplnění zejména o teorii rozdělování a cen, zabudované do teorií hospodářského růstu.²³ Robinsonová přistupuje k přeměně keynesiánské krátkodobé statické analýzy v dynamickou koncepci růstu²⁴ keynesiánského typu a pokládá současně i základy alternativního postkeynesiánství.

Robinsonová přitom teorii hospodářského růstu – jakožto symbol vybudování dynamické teorie – koncipuje jako „*nejkomplexnější teorii růstu... pomocí dynamické teorie rozdělování*“ (Rumler, 1992, s. 58). Proto Robinsonová zkoumá dopady procesů rozdělování v procesech růstových. Hlavním hybatelem v dynamickém přístupu Robinsonové jsou kapitalisté se svými očekáváními a svým „*životním elánem*“, který se promítá i do typu technologického pokroku. Robinsonová se nesoustřeďuje, na rozdíl od jiných teoretiků růstu, na stanovení podmínek ekonomické rovnováhy, ani na návody, jakými cestami by se ekonomiky měly ubírat. Klade důraz na popis procesů a jednání aktérů svého modelu v historickém čase a naznačuje možné výsledky tohoto jednání. Je si plně vědoma, že vývoj nebývá hladký, i toho, že v reálném světě často působí protichůdné síly (např. ve formě boje mezi zaměstnanci a podnikateli). Přístup Robinsonové je tak realističtější, ovšem i on mnohotvárnou skutečnost samozřejmě nutně zjednodušuje. Robinsonová nenaznačuje

politiky plné zaměstnanosti (Robinsonová, 1944 aj.). Nebo to, že Keynes měl přecenit vliv úrokové míry na investice (Robinsonová, 1972).

²² Práce (Keynes, 1936) je statická, s dynamickými prvky (v podobě např. role peněz, multiplikátoru, vlivu nejistoty, očekávání apod.). Sám Keynes charakterizoval „*Obecnou teorii*“ jako „*okleštěnou dynamiku*“.

²³ Snahy o dynamizaci keynesiánství náleží k čelným směrům makroekonomické analýzy po II. světové válce. Vedle zde naznačených existují i další cesty např. v podobě dynamického multiplikátoru či matematických analýz ekonomického cyklu. Dynamizaci celého učení Keynesa reprezentují modely ekonomického růstu (v linii neokeynesiánství model Harrod-Domarův), u postkeynesiánství koncept Kaldora či Robinsonové aj. Podrobněji viz (Sirůček a kol., 2007), (Sojka, 2010), (Sojka a kol., 1991, 2000).

²⁴ „*Je nejvyšší čas opustit hlavní proud a vstoupit do turbulentních vod skutečně dynamické analýzy*“ (Robinsonová, 1978, s. 125).

aktivní roli státu v podobě např. daňové politiky či politiky krizové. Explicitně nepostihuje ani cyklický vývoj kapitalistických tržních ekonomik, i když tento lze ze změn v míře zisku a ze změn „životního elánu“ podnikatelů odvodit.

Robinsonová keynesiánsky orientované ideje přenáší také do dlouhého období, což někdy bývá dáváno do jistého nesouladu s tradovaným Keynesovým výrokem, že „v dlouhém období jsme všichni nebožtíci“.²⁵ Tento bývá zjednodušeně vnímán tak, že neoklasika – jejíž vlivů se Keynes celý život nezbavil a jejíž význam ostatně ani nepopíral – platí v dlouhodobém horizontu, a jeho „obecnější“ teorie pro období kratší, která jsou pro člověka (i politiku) důležitější. Což nezřídka vede k chybným interpretacím i závěrům. Keynesiánství tak bývá chápáno jako analýza pouze krátkého období. „Obecnou teorii“ Keynes koncipuje skutečně především pro krátké období (Robinsonová, 1937a) a tato je konstruována na základě krátkodobé statické rovnováhy. Nicméně nelze Keynesovi připisovat, že si důležitost dlouhodobých úvah neuvědomoval nebo dokonce tvrzení, že dlouhodobé dopady není třeba vůbec brát při rozhodování v úvahu. Výrokem Keynes nemínil teorii hospodářského růstu, nýbrž úvahy o stacionárním stavu.²⁶

Nastartování úvah o růstu u Robinsonové bývá spojováno s počátkem 50. let. Inspirací se stává práce H. R. F. Harroda (Harrod, 1949), na kterou reaguje (Robinsonová, 1949). V článku (Robinsonová, 1952b) komparuje modely K. H. Marxe, G. K. Cassela, Harroda a E. D. Domara, přičemž formuluje předpoklady a podmínky růstových modelů a pokládá základy pro své další analýzy růstu a rozdělování. Dynamizaci Keynesova díla, s cílem tvorby nové analýzy dlouhodobého hospodářského růstu za kapitalismu, reprezentuje text *Úroková míra a jiné eseje* (Robinsonová, 1952a)²⁷ a především „opus magnum“ Robinsonové – vlivné pojednání *Akumulace kapitálu* (Robinsonová, 1956). Otázkám růstu jsou věnovány i *Eseje o teorii ekonomického růstu* (Robinsonová, 1962b), kde se – mimo jiné – pokouší snížit míru abstrakce svých modelových úvah z *Akumulace kapitálu* (Robinso-

²⁵ Srov. (Keynes, 1923). Výrokem se Keynes ve skutečnosti k neoklasice hlásil. Šlo o to, že u některých šoků trvá i desítky let (zde Keynes diskutuje fluktuaci rychlosti oběhu peněz), nežli se určitá veličina dostane zpátky do rovnováhy. A má-li hospodářská politika sílu tuto rovnováhu uspíšit, měla by tak učinit. Robinsonová v tomto rámci pronáší: „Keynes se zabýval pouze krátkodobými problémy (říkal, že „dlouhé období je záležitost pro studenty“)“ (Robinsonová, 1962a, s využitím českého překladu 2001, s. 60).

²⁶ Srov. (Marval, 2011).

²⁷ S teorií úrokové míry (kde rozvíjí Keynesovu teorii preference likvidity, kterou významněji nepřekračuje) a prvním modelem ekonomického růstu Robinsonové.

nová, 1956). Složitou problematiku z této knihy se Robinsonová snaží vysvětlit přístupněji²⁸ a základní myšlenky o růstu rozšiřuje do podoby uceleného modelu (Robinsonová, 1962b). Cílem přitom není pouhá dynamizace „*Obecné teorie*“, ale taktéž doplnění Keynesa o teorii rozdělování, kterou jeho dílo postrádá (přičemž Keynes ani adekvátně nekritizuje teorii mezní produktivity). Robinsonová vytváří koncept rozdělování a pokouší se z postkeynesiánské ekonomie vybudovat uzavřený teoretický systém, který je zbaven všech zbytků neoklasiky.

Kniha *Akumulace kapitálu* (Robinsonová, 1956) obsahuje model, inspirovaný odkazem Keynesa, Harroda, Kaleckého i Ricarda či Marshalla,²⁹ kriticky pohlížející na matematicky sofistikované neoklasické teoretické konstrukce. Má odpovídat na dvě klíčové otázky – co určuje nerovnoměrný růst kapitalistických tržních ekonomik v čase a jak proces růstu ovlivňuje rozdělení důchodů. Podle Robinsonové optimální alokace zdrojů má být podřízena otázce, co determinuje dráhu expanze ekonomiky. Práce obsahuje řadu pojmových i metodologických inovací a je uznávána jako jedno z hlavních teoretických východisek postkeynesiánství – ve smyslu rozchodu s neoklasikou.³⁰

Robinsonová dlouhodobě úzce spolupracuje s R. F. Kahnem, dalším významným aktérem formování postkeynesiánské ekonomie, resp. italsko-cambridgeské školy. Jejich spolupráce začala již u knihy (Robinsonová, 1933a), na které participoval i manžel Robinsonové E. A. G. Robinson.³¹ Spolupráce s Kahnem, který byl taktéž členem Cambridgeského kroužku, pokračuje na textu (Robinsonová, 1937a) a vrcholí po II. světové válce. Kahn popularizuje a rozvíjí *Akumulaci kapitálu* (Robinsonová, 1956). V knize (Robinsonová, 1962b) se nechává v řadě ohledů Kahnem zřetelně inspirovat.

²⁸ Nicméně ani text (Robinsonová, 1962b) rozhodně není snadné čtení, neboť „Robinsonová nepodává pouze výklad vlastního modelu, ale při výkladu dílčích aspektů kritizuje jiná pojetí, přičemž mnohdy pozitivní výklad je do značné míry zatlačován do pozadí“ (Tlustý, 1967, s. 175). Robinsonová nejprve pojednává o sestavení modelu a potom popisuje hlavní determinanty modelu, jejich spojitosti a fungování modelu.

²⁹ Robinsonová se věnuje i teorii akumulace kapitálu R. Luxemburgové. Jistou příbuznost své teorie s koncepcí akumulace Luxemburgové Robinsonová ostatně explicitně přiznává (Robinsonová, 1951a), a tato příbuznost je implicitně obsažena v celém keynesiánství. K inspiracím levých keynesiánců z díla a odkazu R. Luxemburgové podrobněji viz (Fülberth, 2013). Srov. (Groenewegen, 2013), (Sirůček, 2018b,c).

³⁰ Postkeynesiánské modely nepoužívají kategorie mezního produktu, které v neoklasice určují mzdovou sazbu a míru zisku. Tempo růstu bývá u postkeynesiánců určováno nejen disponibilními zdroji a tempem technologického pokroku, ale i intenzitou akumulace kapitálu a sklonem k úsporám.

³¹ Modely nedokonalé konkurence obsahuje disertace Kahna, který začal s manželi Robinsonovými pracovat na studii věnované nedokonalé konkurenci. Kvůli jiným povinnostem se Kahn i Robinson přestali práci věnovat a v psaní pokračovala jen Robinsonová. Kahn ale její výsledky kontroloval a připomínkoval.

Modelů růstu předkládá Robinsonová několik, přičemž názory koriguje a upravuje, odstraňuje či naopak přidává předpoklady, což závěry modelů modifikuje. Shrňme stručně klíčové teze a závěry, zejména na základě textů (Robinsonová, 1956, 1962b).

Robinsonová se při keynesiánsky laděných makroekonomických úvahách pohybuje v dynamickém rámci rostoucí ekonomiky s tendencí k nevyužívání zdrojů a nedobrovolné nezaměstnanosti. Firmy plně nevyužívají výrobní kapacity, operují na oligopolních trzích a ceny kalkulují přírážkovou tvorbou na základě přímých nákladů. Výše ziskové přírážky závisí na stupni monopolu, coby míře nedokonalosti konkurence v odvětví. Při dané technologické úrovni je rozdělování důchodů výsledkem cenové politiky firem, resp. průměrného stupně monopolu, který v ekonomice převažuje. Čím je větší, tím větší je podíl zisku na produktu a tím menší je podíl mezd. V dalších rozpracováních teorie rozdělování Robinsonová zdůrazňuje úlohu odborů a tvorbu ziskové přírážky spojuje s poměrem sil mezi základními třídami za kapitalismu.

Model operující se stupněm monopolu je orientován spíše krátkodobě. V dlouhém období, při růstu ekonomiky, jako základní determinanta rozdělování produktu mezi mzdy a zisky figurují investice. Za předpokladu, že námezdně pracující nespoří (investice jsou financovány převážně ze zisků firem nikoli úspor domácností), jsou zisky i míra jejich růstu tvořeny tak, že zajišťují příliv nezbytných finančních zdrojů pro udržení růstu zásoby kapitálu. Výše zisků je závislá na výši investic. Míra zisků přitom závisí na kapitálovém koeficientu a tempu růstu národního důchodu. Hospodářský růst i dlouhodobé rozdělování národního důchodu mezi mzdy a zisky pak kriticky závisí na sklonu k investování. A tento je Robinsonovou spojován s živočišnými pudy („*životním elánem*“)³² kapitalistických podnikatelů – jakousi vlastní vnitřní touhou po podnikání. U živočišných pudů přitom jde o sociálně psychologický termín, ekonomy obvykle chápaný ve smyslu exogenní proměnné. Což kritické hlasy vnímají jako vážný problém spočívající v tom, že příslušná ekonomická teorie nedovede investiční chování (ani podíl zisků na důchodu) vysvětlit jako endogenní veličinu určenou příslušným modelem.

³² Srov. (Akerlof, Shiller, 2010).

Verbální nástin vyjádříme schematicky.³³ Úspory z mezd považuje Robinsonová pro akumulaci za zanedbatelné. Sklon k úsporám z mezd (podíl uspořených mezd na celkových mzdách, s_w) uvažuje tudíž nulový. Zisky se zčásti spoří a zčásti spotřebovávají. Sklon k úsporám ze zisků (podíl uspořených zisků na celkových ziscích, s_p) nabývá hodnot mezi 0 a 1. Jednoduchý model ekonomiky se skládá ze dvou sektorů, spotřebního a investičního. Přesněji sektoru statků spotřebních C a kapitálových (investičních – I). Produkce každého sektoru se beze zbytku rozděluje na zisky (P) a mzdy (W). Národní důchod (Y) je rozdělen na spotřební a investiční statky, tj. $Y = C + I$. Každá z obou produkcí se dělí mezi mzdy a zisky, tj. $C = W_c + P_c$, resp. $I = W_i + P_i$. Zisky jsou rozčleněny na část uspořenou čili akumulovanou ($s_p \cdot P$) a část spotřebovanou ($/1 - s_p/P$).

Produkce sektoru C se tudíž skládá z části W_c , části $(1 - s_p) \cdot P_c$ a části $s_p \cdot P_c$. Produkce sektoru I zahrnuje část W_i , část $(1 - s_p) \cdot P_i$ a část $s_p \cdot P_i$. Určité části produkce se realizují přímo v rámci daného sektoru. U sektoru C se jedná o části W_c a $(1 - s_p) \cdot P_c$. Část produkce spotřebních statků totiž nakupují dělníci zaměstnaní v tomto sektoru za své mzdy (W_c) a kapitalisté tohoto sektoru za část svých zisků $((1 - s_p) \cdot P_c)$. U sektoru I se jedná o část $s_p \cdot P_i$, kdy část investičních statků nakupují kapitalisté investičního sektoru za své akumulované zisky ($s_p \cdot P_i$). Zbývající část spotřebních statků ($s_p \cdot P_c$) musí nakoupit dělníci a kapitalisté investičního sektoru. Zbytek produkce investičního sektoru, která se nerealizuje uvnitř (tedy W_i a $(1 - s_p) \cdot P_i$) nakupují kapitalisté spotřebního sektoru. Z čehož vyplývá podmínka rovnováhy: $s_p \cdot P_c = W_i + (1 - s_p) \cdot P_i$. Po úpravách (včetně toho, že rovnici $s_p \cdot P = I$ vydělíme Y) se dostáváme k rovnici: $P/Y = 1/s_p \cdot I/Y$. Podíl zisků na národním důchodu je – při daném sklonu k úsporám (s_p) – přímo úměrný podílu investic na národním důchodu (čili míře akumulace). Investice jsou, v duchu J. M. Keynesa, interpretovány coby hybná síla výroby i růstu. S iniciační rolí investic v celém teoretickém systému. Podíl mezd na národním důchodu pak tady reprezentuje zbytkovou veličinu,³⁴ kdy platí, že: $W/Y = 1 - P/Y$.

³³ S využitím (Sojka a kol., 1991, 2000). Další učebnicové interpretace připomínají dané technologie a interpretují základní logiku modelu i s pomocí kategorie kvazirenty (kterou se Robinsonová nechává inspirovat od Marshalla). Vždy však platí základní postkeynesiánské premisy růstových modelů, a sice že tempo růstu závisí na rozdělování důchodu a samo rozdělování důchodu závisí na tempu akumulace (kdy tempo akumulace kapitálu u Robinsonové určuje míru zisku). (Marval, 2011) podává podrobnější specifikaci modelu dle (Robinsonová, 1956), včetně komparace s tezemi in (Robinsonová, 1952a). Silná a slabá místa modelu akumulace a růstu, zejména v duchu komentovaného modelu z díla (Robinsonová, 1962b), jsou rozebírána – pod zorným úhlem, a to s využitím marxistické interpretace – in (Tlustý, 1967).

³⁴ „Zisk a jeho velikost je... jako výslednice klíčové aktivity ekonomického systému výchozím a určujícím důchodem... Mzda je důchodem odvozeným od procesu tvorby zisku“ (Rumler, 1992, s. 57).

O klíčové úloze investic zrekapitulujme: V postkeynesiánské dynamické teorii jsou pomocí investic propojeny jejich teorie růstu, ceny a rozdělování. U postkeynesiánců mají investice podobu akumulace kapitálu. Za hlavní faktor, který určuje rozsah investic (a tedy míru akumulace) považují investiční rozhodování podnikatelů. V neoklasice se podnikatelé modelově rozhodují na základě porovnávání mezního produktu kapitálu a reálné úrokové míry, přičemž základní limitu pro objem investic představuje velikost úspor. U postkeynesiánců se, obdobně jako u Keynesa, úspory kauzálně přizpůsobují investicím. Rozhodování podnikatelů o investicích ovlivňují zkušenosti a očekávání vývoje, s řadou vlivů, které se nedají formalizovat. Robinsonová využívá předpoklad „stavu klidu“, kdy podnikatelé nemají důvod měnit rozhodnutí a v období následujícím se rozhodují podle stejných faktorů, jako v předchozím. Podnikatelé vedeni „životním elánem“ tak vycházejí při rozhodování o investicích pouze z dosahované míry zisku.

K modelům růstu Robinsonové zde dodejme, že v nich funguje organizovaný peněžní systém, pružně regulující množství peněz, od něhož se odvíjí i úroková míra. Robinsonová kritizuje názor, že monetární politika skrze úrokové míry ovlivňuje investice.³⁵ Dlouhodobá rovnováha v modelu nastává, když tempo růstu investic vyvolává stejné tempo růstu stavu kapitálu. Skladba a stav kapitálu je tedy v souladu s tím tempem růstu, který firmy zamýšlejí realizovat. A očekávání firem se shodují s běžnými zkušenostmi a očekává-li se stejná míra zisku. Není ovšem přitom zaručeno, že se příslušné tempo růstu udrží. „*Tedy celková rovnovážná pozice je vlastně determinována uskutečňovaným tempem akumulace kapitálu*“ (Tlustý, 1967, s. 184). Míra zisku z kapitálu se rovné míře zisku z investic. Úroveň mezd je tak určena mírou zisku a technickými podmínkami. V tomto mechanismu je úroková míra určena bankovním systémem a množství peněz se přizpůsobuje úrovni nominálních mezd a úrovni cen. Pokud se očekávání firem ukáží jako správná, uskuteční se investice ve vhodných formách. V době, kdy se firmy rozhodují o investicích, se ovšem nabízí výběr z technologicky alternativních metod výroby. Kapitalistické firmy dávají

³⁵ Vysvětluje, že Keynes protestoval proti politice, která obětuje růst zaměstnanosti kvůli platební bilanci (kdy kontrolami úrokové míry centrální banky sledují udržení platební bilance i za cenu zpomalení růstu výroby, inflačním tlakům tak brání i za cenu růstu nezaměstnanosti). Monetární politika v modelu Robinsonové působí pouze jako brzda inflace, zasahující v extrémních situacích. Jen při prudkém růstu poptávky po penězích zvýší banky úrokovou míru tak, že zabrzdí investice. K jejich zabrzdění může dojít i tehdy, pokud se množství peněz nezvětšuje tak, aby při růstu důchodu zabránilo růstu úrokové míry. Což ale znamená, že peněžní systém nefunguje až tak perfektně, jak autorka předpokládá. Srov. (Tlustý, 1967).

přednost té, kde dosahují větších zisků. Celková úroveň hrubých zisků, která je podmínkou pro rovnováhu, je určena technickými podmínkami, úsporami a tempem akumulace.

Z růstových modelů J. V. Robinsonové vyplývají také důsledky ohledně krátkodobé rovnováhy a žádoucího i možného růstu.³⁶ Diskutovány mohou být taktéž překážky žádoucího růstu v podobě velikosti práce a technologických podmínek. Možný a žádoucí ekonomický růst přitom nemusí být totožné. Rozdílné situace, ke kterým může dojít, Robinsonová označuje jako „věky“.³⁷ V obecné rovině Robinsonová ukazuje možnosti, které mohou nastat. Ovšem nespojuje již tyto „věky“ s reálnými historickými situacemi ve vývoji kapitalismu. Ve „zlatém věku“ jsou výchozí podmínky vhodné pro plynulý růst. Míněn je dlouhodobý vývoj systému bez vnitřních kontradikcí, které by takovému vývoji bránily.³⁸ Ve „zlatém věku“ je udržována téměř plná zaměstnanost. A to při žádoucím tempu akumulace, které se rovná tempu růstu obyvatelstva. Začíná se tady s téměř plnou zaměstnaností a se skladbou kapitálu vhodnou pro žádoucí tempo akumulace.³⁹ Robinsonová identifikuje taktéž „věk olověný“ a „věk platinový“. Vedle „zlatého věku pravého“ je zkoumán „zlatý věk kulhající“, „zlatý věk omezený“ a „zlatý věk falešný“.

Studie (Robinsonová, 1952a, 1956) naznačují i překážky dosažení „zlatého věku“. K faktorům, které mohou znemožnit dosažení stabilní míry růstu, Robinsonová řadí změny sklonu k úsporám při růstu bohatství, nabídku práce a půdy či finance,⁴⁰ jejichž stálý růst je pro expanzi nezbytný. Z ostatních vlivů jmenuje ceny, změny preferencí nebo neočekávané změny v technologiích. Přitom též optimální výběr technologií může narážet na překážky (finanční, podobu managementu, monopolu nebo monopsonu).

³⁶ Zkoumána je např. reakce firem na situaci, kdy nejsou splněna očekávání a neexistuje tedy jednotná míra zisku. Očekávaná míra zisku přitom ovlivňuje rozhodování o akumulaci. Míra plánovaných investic poroste s vyšším ziskem z investice. Uvažována je „dvoustranná závislost mezi mírou zisku a mírou akumulace“ (Tlustý, 1967, s. 187).

³⁷ O dlouhodobé trajektorii růstu, resp. „zlatého věku“ a odchylkách od této, uvažuje již in (Robinsonová 1952a, 1956). In (Robinsonová, 1962b) přichází s detailnějším výčtem dlouhodobých trajektorií.

³⁸ Jde o vývoj, „kdy neutrální technologický pokrok nemění časový vzorec výroby postupuje stálým tempem, konkurenční síly volně působí, populace roste (pokud vůbec) stálým tempem a akumulace postupuje takovým tempem, aby disponibilní nabídka práce zaměstnala, míra zisku je konstantní a reálné mzdy rostou v souladu s produktivitou práce“ (Robinsonová, 1956, s. 99).

³⁹ Robinsonová identifikuje i „věk olověný“ a „věk platinový“. Vedle „zlatého věku pravého“ je zkoumán „zlatý věk kulhající“, „zlatý věk omezený“ a „zlatý věk falešný“. Srov. (Marval, 2011), (Tlustý, 1967).

⁴⁰ Robinsonová zkoumá finanční stránku investic např. v rovině obecné dostupnosti úvěrů a z tohoto vyplývajících vlivů na celkovou investiční aktivitu. Leč některé interpretace konstatují spíše nedostatečný důraz na roli úrokové míry, a to i v teoriích růstu, na rozdíl např. od R. F. Kahna – srov. (Marval, 2011).

Za naznačených okolností tempo růstu ekonomiky tedy nemusí zajišťovat dosažení plné zaměstnanosti. Což koresponduje s realistickým přístupem Robinsonové ke zkoumání hospodářských jevů a ústí i do značné skepse ohledně stabilního růstu kapitalistických ekonomik při plném využití zdrojů. Růst za plné zaměstnanosti považuje za výjimečný případ, jen obtížně dosahovaný v podmínkách mýtického „zlatého věku“,⁴¹ kdy by ekonomika rostla rovnoměrným tempem. A odmítá, že k tomuto ekonomiky automaticky směřují. Operuje např. s předpoklady neutrálního pokroku, uzavřeného modelu, s neexistencí nejistoty i nestálé podnikatelské psychologie.⁴² Zkoumá i rovnovážná tempa růstu ekonomiky, které mají být nejvýhodnější z hlediska maximalizace růstu spotřeby. Dobově populární problém zkoumá více ekonomů (J. E. Meade, T. W. Swan, E. S. Phelps aj.) v rámci hledání zlatého pravidla akumulace kapitálu.

Robinsonová ve výše jmenovaných dílech formuluje komplexní přístup k růstu, analyzuje jeho hlavní faktory a mnohé souvislosti. Naznačuje četné otázky související s problematikou kapitálu, jeho akumulace i hospodářského růstu.⁴³ Snaha o komplexní uchopení problematiky růstu vede k závěrům o složitosti faktorů, ovlivňujících růst a o jejich i „vícesměrném“ působení. Což může ústít do spíše mnohoznačných nežli jednoznačných výsledků analýzy.⁴⁴ Robinsonová ale nezakrývá rozpory kapitalistické akumulace kapitálu, kdy příslušná řešení spojuje s bojem odborů za zvýšení mezd, odpovídající růstu produktivity práce. Rozpory kapitalismu – obdobně jako u Keynese – tedy mohou být, dle Robinsonové, vyřešeny bez odstranění kapitalismu samotného.⁴⁵

⁴¹ K čemuž dodává – „*Realita nikdy není zlatý věk*“ (Robinsonová, 1971a, s. 47). Srov. (Rumler, 1992).

⁴² „Ale protože je životní elán nestálý a proměnlivý, není neviditelná ruka trhu zárukou zlatého věku ani plné zaměstnanosti“ (Holman a kol., 1999, s. 406).

⁴³ Připomeňme i problémy terminologické. Standardní přístupy neoklasické a neokeynesiánské hovoří o růstu, postkeynesiánci se snaží o přístup dynamický a používají často termín akumulace kapitálu, který však nemusí vždy obsahově zcela korespondovat s jeho vymezením marxistickým atd. Různé ekonomické školy ekonomické kategorie vymezují odlišně (což se týká i monopolu). Srov. terminologii in (Afanasjev, 1989), (Petráček, Tallerová, 1977), (Sitárová, Kliment, 1981) vs. např. (Blaug, 1991) či (Pressmann, 2005).

⁴⁴ Příkladem může být, že „nelze jednoznačně určit automaticky, živelně působící mechanismy dosahování „stálého ekonomického růstu“, resp. růstu ekonomiky v podmínkách „zlatého věku“...“ (Rumler, 1992, s. 58). Postkeynesiánci tedy žádný automatický mechanismus fungování působící v dynamických podmínkách neobjevili, což se promítá i v nedostatečných doporučeních pro politiku orientovanou na růst.

⁴⁵ „Stejně jako Keynes se soustředí na zkoumání kvantitativních závislostí kapitalistické reprodukce, na zkoumání hlavních aspektů fungování kapitalistického systému, a přitom ignoruje jeho rozvoj a nutnost jeho revoluční přeměny na systém socialistický“ (Afanasjev, 1989, s. 184).

Nejen v dynamizaci Keynesovy teorie je Robinsonová silně ovlivněna dílem M. Kaleckého. Kalecki⁴⁶ je označován za neortodoxního autora marxisticky orientovaného, navazujícího taktéž na úvahy R. Luxemburgové.⁴⁷ Je pokládán za tvůrce dynamické teorie efektivní poptávky. Již počátkem 30. let Kalecki vypracovává širší koncepci úspor, investic a zaměstnanosti – blízkou teorii efektivní poptávky Keynesa –, kterou však zasazuje do rámce teorie cyklu. Přispívá k teorii nedokonale konkurenční cenové tvorby založené na stupni monopolu postavení firmy. Kaleckého koncepce silně ovlivnily vznik a vývoj post-keynesiánské ekonomie, především reprezentanty italsko-cambridgeské školy, včetně J. V. Robinsonové. Např. v učebnici *Úvod do moderní ekonomie* (Robinsonová, Eatwell, 1973) je vykládána právě Kaleckého teorie. Kniha se měla stát základem „nové ekonomie“ ve smyslu alternativy ke standardním přístupům. Její přijetí však přehnaně vřelé nebylo a bývá pokládána spíše za nezdar ohledně ambicí sloužit jako základní učebnicový text pro vysokoškolské studenty ekonomie prvních ročníků.

Robinsonová nepřehlíží ani marxistickou politickou ekonomii, v čele s Marxovou teorií, kterou důkladně zná, ale nikoli se vším souhlasí. In *Esej o marxistické ekonomii* (Robinsonová, 1942) Marxe kacířsky hodnotí coby raného keynesiánce svého druhu. A principiálně odmítá jeho teorii hodnoty i nadhodnoty. První díl *Kapitálu* označuje za „pohádku o kapitalismu“. Vysoce si ovšem cení Marxových dynamických úvah, včetně pochopení kapitalistické akumulace i analýzy sociálně ekonomických kapitalistických institucí.⁴⁸ Anebo Marxových tezí v rámci teorie výrobní ceny, kdy o třetím dílu *Kapitálu* se zmiňuje jako o „realitě kapitalismu“ (Robinsonová, 1948).⁴⁹ Explicitně navazuje na Marxovu teorii reprodukce⁵⁰ i úvahy o příčinách hospodářských krizí. Což Robinsonová využívá v kon-

⁴⁶ K životu Kaleckého, jeho nedoceněnému dílu (které zčásti Keynesa předběhlo a v řadě aspektů i překonalo, leč jeho věhlasu nikdy nedosáhlo) a stále inspirativnímu odkazu blíže viz (Sirůček, 2016a).

⁴⁷ Kalecki i Robinsonová Luxemburgovou jako ekonomku uznávali, nicméně jejich pohled není naprosto nekritický. Již Luxemburgová vyznívala, že na rozdíl od moderních standardních učebnicových modelů, které jsou posedlé hledáním optima a rovnováhy, kapitalismus není nejen udržitelný, ale ani rovnovážný. V principiální nerovnováze byl kapitalismus taktéž pro Kaleckého a Robinsonovou.

⁴⁸ „Marx, ačkoli nedokonale zpracoval detaily, si stanovil úkol zjistit zákon pohybu kapitalismu, a pokud vůbec existuje nějaká naděje na pokrok v ekonomické vědě, musí tento spočívat v použití akademických metod k řešení problémů, které nastolil Marx“ (Robinsonová, 1942 – cit. dle 2. vydání New York: St. Martin's Press 1966, s. 95. ISBN nemá).

⁴⁹ Marxovu teorii výrobní ceny pojímala jako obdobu cen nabídky v dlouhém období v duchu A. Marshalla.

⁵⁰ Přičemž Marxovo schéma rozšířené reprodukce považuje za nedostatečné – „Marx zanechal své numerické příklady ve zmateném stavu“ (Robinsonová, 1952b). A připomíná i kritiku ze strany R. Luxemburgové – srov. (Robinsonová, 1951-79, zde svazek II, 1964, s. 59), resp. (Robinsonová, 1951a).

ceptu rozdělování nebo při výkladu inflační bariéry coby omezení míry akumulace. Přebírá Marxovy myšlenky ohledně rozdělení výroby na dvě skupiny nebo namátkou o účinku rostoucích mezd na urychlování technologického pokroku.

Robinsonová se snaží všechny základní souvislosti růstu a rozdělování odvodit z technicko-ekonomických vazeb vznikajících ve výrobě a směně mezi dvěma skupinami společenské výroby. Ve schématech z marxistického hlediska ovšem absentují souvislosti mezi hodnotovou a naturální strukturou výroby. Rozbor je veden v jiné rovině zkoumání ve srovnání s Marxem a neodhaluje podstatu např. vykořisťování. Nicméně význam postkeynesiánských teorií růstu a rozdělování může být spojován s pokusy propojit proporce rozdělování se základními proporcemi společenské reprodukce, což umožňuje širší uchopení problematiky hospodářského růstu.

Robinsonová je ovlivněna koncepcemi a stylem klasické školy politické ekonomie a v tomto duchu interpretuje i dílo Marxe a Keynesa (Robinsonová, 1948 aj.). Usiluje o odlišení „vědeckých“ a „nevědeckých“ složek díla K. H. Marxe. Za „vědecké“ považuje ty, které rozvíjely tradice právě klasické školy. Za „nevědecký“ (metafyzických) prvek Marxova systému označuje koncepci hodnoty založené na společensky nutném množství abstraktní práce.⁵¹ Odmítá zavrhování celé Marxovy analýzy kapitalismu pod vlivem nelihosti mnohých k Marxovým idejím o revoluci a komunismu. Kritizuje i oponenty marxismu, kteří se soustředili pouze na teorii hodnoty a Marxovy přínosy ignorovali.

Robinsonová nikdy neustala v soustavné, a fundamentální, kritice standardní teorie založené na principu laissez-faire, včetně přístupů neokeynesiánství, resp. velké neoklasické syntézy. Striktně odmítala samoúčelné matematické formalizace, vtlačování „Obecné teorie“ do statických modelů (IS-LM analýzy apod.), spojování keynesiánství s neoklasikou (tzv. „falešné keynesiánství“)⁵² i koncept tzv. pozitivní ekonomie. Ekonomii Ro-

⁵¹ Robinsonová dokonce poukazuje na to, že právě tento prvek má bránit adekvátnímu uznání Marxova přínosu. Srov. (Baragar, 2003), kde jsou námitky Robinsonové označovány nikoli za destruktivní, nýbrž jako konstruktivní. Robinsonová měla ambice navrátit Marxe na významnou pozici v ekonomii tak, aby jeho vklad mohl být dále využíván a rozvíjen při analýze kapitalismu. Poznámenat je však nutné, že snahy odstranit z Marxe pracovní teorii hodnoty a teorii nadhodnoty zůstávají „evergreenem“. I když mohou snad být někdy vedeny i úmysly ušlechtilými, je nutné se ptát, co pak z Marxe vlastně zbyde a komu to poslouží?

⁵² Neokeynesiánství nazývá „bastardem“ – „Tato bastardská keynesiánská doktrína, rozvinutá ve Spojených státech, napadla ekonomické fakulty světa, plovoucí na křídlech všemohoucího dolaru“ (Robinsonová, 1978, s. 256).

binsonová vždy považovala za vědu společenskou, která otevřeně musí formulovat příslušná hodnotová východiska. Zastávala názor, že tzv. pozitivní ekonomie – ve smyslu ekonomické vědy prosté všech hodnotových soudů – ve skutečnosti nemůže existovat.

Nesmiřitelně kritický postoj ke standardní ekonomii – se snahami o „herezi“, včetně specifického stylu psaní⁵³ i nekonformních názorů – dokumentují také její knižní tituly z 60. a 70. let (Robinsonová, 1960, 1962a, 1966, 1971a, 1978, 1980a). Robinsonová odmítá převažující mainstreamové názory a bojuje za alternativní „nové“ přístupy popisující realitu v historickém čase. Argumentuje především tím, že historický čas je nevratný, tudíž komparativně statická analýza se stává téměř irelevantní. Např. práce *Ekonomické hereze* (Robinsonová, 1971a) odráží krizi ekonomické vědy ve smyslu neschopnosti neoklasické i neokeynesiánské teorie reagovat na klíčové problémy doby. Robinsonová přitom spojuje autory jako Keynes, Kalecki či Sraffa a Marx.

Titul *Jak porozumět ekonomické analýze* (Robinsonová, 1960) je „neobvyklou učebnicí“, včetně různých cvičení. Autorka nepředkládá určitá tvrzení, které se čtenář má naučit a věřit jim, nýbrž se pokouší „ukázat, jak se k těmto poučkám v ekonomické teorii došlo, takže každý může pokračovat samostatně dál ve studiu tam, kde kniha končí“ (Robinsonová, 1960, s využitím českého překladu 1975, s. 11). Analytickou metodu se Robinsonová nepokouší vysvětlovat – „Řeči o metodologii nemají pro začátečníka žádný smysl. Jedinou cestou, jak se jí naučit, je uplatňovat ji“ (tamtéž). Celý text přitom klade na čtenáře nemalé požadavky a počítá s jeho samostatným myšlením. Odráží přísně logické analytické myšlení J. V. Robinsonové, která důsledně aplikuje svůj modelový přístup.

V *Ekonomické filozofii* (Robinsonová, 1962a) se Robinsonová zamýšlí nad kritérii tvrzení vědeckého na rozdíl od ideologického, tedy nevědeckého – metafyzického. Kniha *Příspěvky k moderní ekonomii* (Robinsonová, 1978) přináší hodnocení keynesiánské revoluce či teoretického přínosu P. Sraffy. Její poslední kniha *Další příspěvky k moderní ekonomii* (Robinsonová, 1980a) reaguje na problémy ekonomik 70. let. Metodologickým otázkám věnuje Robinsonová pozornost také v učebních textech jako (Robinsonová, Eatwell,

⁵³ „... její styl, vyznačující se častým používáním hovorové řeči, řečnickými obraty a zvláštní slovní algebrou opojného typu, činí čtení skutečně příjemným zážitkem“ (Blaug, 1991, s. 69).

1973). Na problematiku historického vývoje ekonomického myšlení zaměřuje i jednu ze svých prvních odborných prací (Robinsonová, 1932a).⁵⁴

Robinsonová pomáhá v neposlední řadě při rozšíření keynesiánské ekonomie o mezinárodní sféru a významně přispívá k rozpracování teorií mezinárodního obchodu. Odmítá klasický, resp. neoklasický přístup k vyrovňování platební bilance změnami cen, včetně měnových kurzů. Aplikuje keynesovský důchodový vyrovnávací mechanismus. Problémy s deficitem či přebytky obchodní bilance⁵⁵ jsou řešeny spíše pomocí změn v důchodech nežli v relativních cenách. Zemím s deficitem obchodní bilance se nedaří po světě prodávat dostatek komodit. Klesá v nich výroba a roste nezaměstnanost. Obyvatelé této země pak nakupují méně komodit ze zahraničí a deficit se vyrovnává. Což ovšem ovlivňuje země s přebytkem obchodní bilance, které čelí poklesu poptávky po svých komoditách. Jejich přebytek obchodní bilance se snižuje, klesá výroba, roste nezaměstnanost atd. Z keynesiánských pozic a dynamického hlediska Robinsonová analyzuje proměny obchodní bilance a její rovnováhy v čase – (Robinsonová, 1937a, b, 1946 aj.).⁵⁶ Na mezinárodní obchod přitom nahlíží nejenom jako na způsob alokace různých komodit mezi zeměmi (např. v duchu koncepce komparativních výhod), nýbrž především jako na součást strategie národního růstu. Obchodní přebytky (např. dosažené specializací výroby) zvyšují domácí míru zisku a vedou k větším investicím i k dalším technologickým zlepšením. Což zvyšuje zaměstnanost a důchody. Dlouhodobě tedy mohou zmíněné přebytky přispívat k růstu produktivity a životní úrovně dané země. A k dosažení obchodních přebytků může přispět adekvátní obchodní politika, náležející k důležitým vládním nástrojům pro nastartování hospodářského růstu.

Pod vlivem Sraffy i Kaleckého se Robinsonová stává vůdčí osobností italsko-cambridgeské školy v britské Cambridge, sehrávající zásadní roli při formování postkeynesián-

⁵⁴ Ekonomickou vědu zde vnímá ve dvou rovinách a věří, že ekonomové jsou schopni tyto oddělit. První rovinou má být pokus o objektivní vědecké poznatky o světě podnikání a druhou nástroj vládnoucí ideologie a sociální kontroly (ekonomie jako „*oblast teologie*“).

⁵⁵ Přibližně ve smyslu čistých vývozu. Keynesiánci tradičně při zkoumání platební bilance preferovali čisté vývozy, tedy sféru mezinárodního obchodu. Další její části, v čele s toky kapitálu, přitom dlouho spíše opomíjeli. Robinsonová některé dopady kapitálových toků přitom neignoruje (Robinsonová, 1946 aj.).

⁵⁶ Robinsonová např. analyzuje dopady elasticit poptávek po exportech a importech (Robinsonová, 1937a), zkoumá opatření vlády zvýhodňující domácí subjekty („*politika ožebrač svého souseda*“ pomocí devalvace a odvetná opatření postižených zemí, která se mění „*na zběsilou hru v celosvětovém měřítku*“, na které všichni ztrácejí – srov. (Robinsonová, 1937a, s. 160-161)), optimální cla (Robinsonová, 1946).

ství. Náleží k jeho zakladatelům a rozpracovává makroekonomické teorie růstu a rozdělování v kontextu první generace postkeynesiánců.⁵⁷ Postkeynesiánství Robinsonová chápe coby nové „*einsteinovské paradigma*“ v ekonomii.⁵⁸ Z italsko-cambridgeské školy se od poloviny 80. let – po smrti Robinsonové a druhého klíčového autora N. Kaldora – přesouvá těžiště dalšího vývoje postkeynesiánství do USA. Pod zorným úhlem tohoto vývoje bývá Robinsonová různě hodnocena, včetně interpretací, že se sama odchýlila od původních Keynesových idejí i od postkeynesiánství.⁵⁹

Robinsonová se prakticky celoživotně hlásí k levému keynesiánství.⁶⁰ Připomeňme, že obdobně jako stále panuje dichotomie celé standardní ekonomické teorie i samotné keynesiánství je již od vzniku vnitřně diferencováno. Pomiňme diskuze o „*Obecné teorii*“ ve druhé polovině 30. let (kam významně zasahuje též J. V. Robinsonová) i odlišná léta válečná. Po II. světové válce se keynesiánství ihned rozděluje, v čemž hrají roli i různé přístupy k řešení otázek teoretických i praktických, včetně specifík jednotlivých zemí.

S modernějším rozlišením keynesiánské ekonomie na neokeynesiánství a postkeynesiánství běžně operuje také tento text. Základní kritérium spočívá ve vztahu k neoklasické ekonomii. Neokeynesiánci se obecně snaží interpretovat a rozvíjet odkaz Keynese směrem k neoklasice. Otevírají se mnohým neoklasickým postulátům a samotného Keynesa interpretují (a upravují, deformují a kastrují) tak, aby byl s neoklasikou slučitelný. Vrcholem je „*Velká neoklasická syntéza*“, prosazovaná hlavně americkými neokeynesiánci hlavního proudu. Tito neoklasickou mikroekonomii eklekticky spojili s neoklasickou makroekonomií (makronadstavbou nad mikrozáklady), která se „*tváří*“ keynesiánsky. Používá

⁵⁷ Srov. (Harcourt, 2006), (Harcourt, Kriesler, 2013).

⁵⁸ Postkeynesiánci zdůrazňují „*Obecnou teorii*“ jako revoluční změnu uvažování o ekonomických problémech v reálném světě. Keynes neoklasiky viní z toho, že připomínají „*euklidovské geometry v neeuklidovském světě*“. S odkazy na A. Einsteina a jeho obecnou teorii relativity. Díla Einsteina i Keynesa mají představovat revoluční vědecká pojednání. (Davidson, 2005) připisuje Keynesovi odmítnutí tří neoklasických axiomů (substituce mezi statky, neutrality peněz a ergodického světa) a v tomto smyslu vymezuje kritéria toho, kdo je postkeynesiáncem.

⁵⁹ (Asimakopulos, 1990) či (Kregel, 1985) v rámci kritiky „*zlatého věku*“ konstatují, že tímto Robinsonová popřela metodologii Keynesa i svou vlastní. (Marval, 2011) diskutuje dílo Robinsonové pod zorným úhlem kritérií, kdo má být postkeynesiáncem v duchu (Davidson, 2005) a naznačuje některá problematická místa u její teorie růstu. Předpoklady růstových modelů totiž nesplňují podmínky stanovené P. Davidsonem.

⁶⁰ Sama se, např. v kontextu vzpomínek na diskuze v Cambridgeském kroužku, označuje za prominentního a prvního „*archetypálního levého keynesiánce*“ – srov. (Robinsonová, 1951-79, zde svazek IV, 1973, s. 264).

keynesiánské termíny, předpoklady i přízpusobovací mechanizmy a částečně akceptuje i keynesiánské problémy.

Kritické postkeynesiánství, které původně bylo záležitostí především britskou, se samo vyčleňuje a distancuje od desinterpretací díla Keynese ze strany neokeynesiánců. Obecně usilují o alternativní přístupy a snaží se interpretovat a rozvíjet odkaz Keynese směrem od neoklasiky. Snaží se přitom o tvorbu vlastních mikroekonomických základů (teorie ceny, firmy, rozdělování aj.), leč v jiné logice nežli neoklasika. Postkeynesiánci usilují obhájit „*autentický odkaz*“ J. M. Keynesa a dovršit keynesiánskou revoluci.⁶¹ Ostře kritizují neoklasiku (např. v rámci výše zmiňované antimarginalistické revoluce) i neokeynesiánské eklektické „*slepence*“. Soustředí se často i na vysvětlování toho, co měl mít na mysli samotný Keynes.⁶² Postkeynesiánství tak může být interpretováno i jako „*nejdůslednější domyšlení Keynesovy původní teorie*“ (Rumler, 1992, s. 59).⁶³

Původně se však keynesiánská ekonomie začala diferencovat na keynesiánství levé a pravé, částečně v duchu politické levice a pravice s kritériem v podobě nástrojů hospodářské politiky a jejich směřování. Přesněji ohledně poptávkové stimulace systému a role fiskální hospodářské politiky. Keynesiánci „*praví*“ požadovali rozpočet využívat i na zbrojení (s aspekty militarizace) a prosazovali spíše nepřímé státní zásahy na podporu bohatších (např. daňové úlevy). „*Středoví*“ keynesiánci – mezi pravými a levými křídly – kladli důraz i na státní zakázky či daňovou progresi atd. „*Leví*“ keynesiánci relativní přebytek kapitálu chtěli využívat především pro sociální výdaje (podpory v nezaměstnanosti, bytovou politiku aj.) a preferovali přímé státní zásahy. Stávají se základnou keynesiánského reformismu a dostávají se na pozice státu všeobecného blahobytu (coby součásti teorií transformace kapitalismu).⁶⁴

⁶¹ Postkeynesiánci věří, že Keynesovo dílo je východiskem ke zformování nové, dokonalejší a hlubší ekonomické teorie, pro kterou mají být „*příznačné dva rysy: a) pokusit se analyzovat ekonomický systém jako dynamický a z toho vyplývající nezbytnost b) dokončit emancipaci obecné ekonomické teorie na neoklasické teorii a jejich metodických východiscích, než to učinil Keynes*“ (Rumler, 1992, s. 51).

⁶² Např. formulace historického času u postkeynesiánců může být interpretováno jako „*specifické rozvedení původních Keynesových představ o určení mezní efektivity kapitálu jako kritéria realizace investic, o něž se zasloužila především J. Robinsonová*“ (Rumler, 1992, s. 53).

⁶³ V kontextu první generace postkeynesiánců je ovšem nutné dodat, že jde o domyšlení „*... mnohem více v rovině explikativní než v rovině návodu pro určitý typ hospodářské politiky*“ (Rumler, 1992, s. 59).

⁶⁴ K teoriím transformace kapitalismu i keynesiánské hospodářské politice blíže viz (Sirůček a kol., 2007).

Dřívější marxisticko-leninské interpretace levé keynesiánství v některých aspektech i uměřeně chválily, ovšem tradičně neopomíjely náležitě zdůraznit a podtrhnout jeho rozpornost, včetně rozporných pozic třídních⁶⁵ a sociálních.⁶⁶ „Na jedné straně zdůrazňuje nejdůležitější rozpory kapitalistické ekonomiky a dospívá k řadě podstatných, pokrokových závěrů...⁶⁷ Na druhé straně nutno vidět, že z metodologického hlediska je teorie nedostatečné spotřeby nesprávná, protože ponechává stranou hlavní příčinu kapitalistických rozporů – soukromé vlastnictví. Tato koncepce rozšiřuje iluzi o možnosti překonat vnitřní imanentní rozpory kapitalismu v rámci kapitalistického výrobního způsobu, zakrývá objektivní spojitost mezi kapitalistickým systémem a jím vyvolanou nadvládou monopolů“ (Afanasjev, 1989, s. 182).

Za složité a rozporné byly označovány taktéž jeho teoretické základy.⁶⁸ Připomínáno bývalo i to, že se levé keynesiánství pokoušelo uskutečnit jakési „spojení“ marxisticko-leninské politické ekonomie s ekonomikou západní (buržoazní) přičemž, „... komolilo obsah jak keynesiánství, tak i marxismu“ (Afanasjev, 1989, s. 181).⁶⁹ Citovaná kritická interpretace levého keynesiánství možná až mírně přeceňuje jeho uváděnou hlavní charakteristiku v podobě „protimonopolního zaměření“. Diskutabilní je také interpretace klíčové koncepce levého keynesiánství ve smyslu teorie nedostatečné spotřeby.⁷⁰ Spíše by bylo na místě uvažovat zde o Keynesově teorii efektivní poptávky, které pouhým konceptem

⁶⁵ „Specifičností třídní pozice levého keynesiánství byla obhajoba zájmů monopolizované střední buržoazie, zájmů pracujících farmářů, inteligence, zaměstnanců a dělníků s maloburžoazními názory“ (Afanasjev, 1989, s. 180).

⁶⁶ „Na jedné straně nesporně pohotová kritika monopolů, zdůrazňování, jak nebezpečná je pro národní zájmy nadměrná koncentrace ekonomické moci v rukou monopolů, jak nebezpečná je honba za zbrojením, vyvolaná monopoly, požadavky růstu koupěschopnosti pracujících mas a omezení zisku monopolů, propagování myšlenky mírové koexistence dvou světových soustav. Na druhé straně mělo protimonopolní zaměření levého keynesiánství omezený charakter. Kritika monopolů není dovedena ke konečnému závěru o nutnosti odstranit soukromé vlastnictví... Levé keynesiánství se přidržuje utopické reformistické teorie o možnosti pokrokového státního regulování kapitalistické ekonomiky, které by odpovídalo zájmům širokých lidových mas, ekonomiky zbavené krizí z nadvýroby, inflace, nezaměstnanosti, a především zbavené kapitalistických monopolů, které tyto jevy vyvolávají...“ (Afanasjev, 1989, s. 180-181).

⁶⁷ „Z teorie nedostatečné spotřeby levého keynesiánství se vyvozuje nutnost omezit moc monopolů a jimi vyvolanou nadměrnou nerovnost v rozdělování důchodů, vyvozují se závěry o nutnosti růstu reálné mzdy pracujících proporcionálně k růstu produktivity jejich práce, o nutnosti aktivizace bojů odborů jako podmínky normálního rozvoje kapitalistické ekonomiky“ (Afanasjev, 1989, s. 182).

⁶⁸ „... na jedné straně je to vulgární buržoazní politická ekonomie jako celek, a zejména keynesiánství, na druhé straně pak i pokusy aplikovat dílčí teze marxistické...“ (Afanasjev, 1989, s. 181).

⁶⁹ Keynesiánství se „pokoušeli dodat... jakési demokratické, maloburžoazní zbarvení a z marxismu pak odstraňovali jeho revoluční podstatu a vysvětlovali to jako jakési akademické, reformistické učení“ (Afanasjev, 1989, s. 181).

⁷⁰ S odvoláním na J. Ch. L. S. Sismondiho a J. A. Hobsona, kteří „obhajovali zájmy maloburžoazie (Sismondi) a nemonopolizované střední buržoazie (Hobson)“ (Afanasjev, 1989, s. 181). K Sismondimu srov. (Sirůček, 2017b).

„podspotřeby“ není. I na tento Keynesův zásadní koncept ovšem lze aplikovat argument o tom, že ponechává stranou soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Což by však ani marxistům nemělo bránit v jejím ocenění i adekvátním uznání.⁷¹

Robinsonová připouští vážné problémy a omezení kapitalistické tržní ekonomiky, přičemž nepodléhá (neo)liberálně tržním bajkám o všespasitelnosti „neviditelné ruky trhu“, ani ideologickým pohádkám o tom, že soukromý vlastník je automaticky vždy a všude tím nejlepším řešením.⁷² A to i v duchu parafráze J. M. Keynesa, že „neviditelná ruka trhu trpí zánětlivým onemocněním kloubu a musí být doplněna viditelnou péstí vlády“.⁷³ Zopakujme, že ústřední příčinu problémů kapitalismu 20. století samotný Keynes (ve svém hlavním tvůrčím období) spojoval s nedostatečnou agregátní poptávkou. Tj. plánované výdaje, především výdaje kapitalistů na investice, jsou nedostatečné pro generování důchodu při plném využití zdrojů, především práce. Keynesiánci silně zpochybňují samoregulační schopnosti celého systému. Nevěří, že kapitalistický tržní systém automaticky obnovuje rovnováhu při plném využití zdrojů. Jakožto moderní liberálové (na rozdíl od klasických liberálů, resp. neoliberálů, souznících s neoklasickou tradicí) sází na větší úlohu státu, který může svými zásahy (především na makroekonomické úrovni) zlepšit fungování i výkonost ekonomik.

Keynesiánsky orientovaná politika po II. světové válce přichází s fiskálními deficity, monetární politikou „levných peněz“ či přerozdělováním důchodů. Řada těchto opatření, včetně socializace investic a redistribuce vlastnických práv, již rámec „Obecné teorie“ přesahuje. A lze spekulovat, zda by Keynes se všemi opatřeními souhlasil. Keynes se domníval, že investiční činnost nelze ponechat pouze soukromé iniciativě, a doporučuje tuto podřídit veřejné kontrole. Svěření velké části investičních rozhodnutí do rukou státu ovšem nemusí nutně znamenat jejich znárodňování. Nejasnosti jeho výroků ale vedou

⁷¹ Srov. úvahy o významu teorie akumulace kapitálu v marxismu in (Fülberth, 2013), (Sirůček, 2018b, c).

⁷² „Je to populární chyba, že byrokracie je méně flexibilní než soukromá firma... když je třeba provést rozsáhlé změny, centrální řízení je... flexibilnější. Může to trvat dva měsíce, než dostanete odpověď na dopis od vládního oddělení, ale trvá dvacet let, nežli se soukromá firma adaptuje na pokles poptávky“ (Robinsonová, 1978, s. 27).

⁷³ Stát má plnit úlohu „lékaře u lože nemocného“. Má zjistit příslušnou diagnózu – stav „nemocné ekonomiky“ a navrhnout adekvátní terapii – regulující opatření na odstranění či alespoň zmírnění neduhů. Jedná se o zásadní posun role státu, kdy před „Obecnou teorií“ převládala liberální víra v samoregulační schopnosti kapitalistických tržních ekonomik v duchu „neviditelné ruky trhu“ (ač samotný morální filozof a ekonom A. Smith vše mnil poněkud jinak) a státu jako „nočního hlídače“ – blíže viz (Sirůček a kol., 2007).

k mnoha interpretacím. Zde např. od nepřímého ovlivňování investic (monetární politikou) až po přímou realizaci a organizaci investic státem. Připomínáno bývá, že Keynes neprosazoval společenské vlastnictví výrobních prostředků.⁷⁴ Předmětem různých interpretací zůstává také postoj Keynese k majetkové nerovnosti.⁷⁵ Znovu připomeňme, že k filozofii Keynese patří úsilí učinit kapitalismus přijatelnější pro masu lidí, a tím méně náchylnější i méně zranitelný vůči revolucím, které mohou být produktem nespokojenosti mas s kapitalistickým systémem. Reformista a moderní liberál 20. století Keynes rozhodně nechtěl kapitalismus ani trhy zničit, nýbrž zachránit.

I ze strany Robinsonové interpretace Keynese obsahují řadu socialistických prvků přesahující „*Obecnou teorii*“. Jde např. o zmíněný fenomén socializace investic, což Robinsonová taktéž pojímala jako výkon veřejné kontroly nad novými investicemi.⁷⁶ I za kapitalismu považovala za možné vykonávání veřejné kontroly nad rozdělováním důchodů z vlastnických titulů. Mínila, že soukromé užívání důchodů z vlastnictví není morálně zdůvodnitelné, neboť kapitálové statky ztělesňují technické a technologické znalosti. Soukromé vlastnictví kapitálu tedy má svou povahou být soukromým monopolem nad něčím, co patří společnosti jako celku. A nejúčinnější řešení, jak čelit spotřebě založené na nevýdělaných důchodech, spojuje se společenským vlastnictvím.

I když J. V. Robinsonová po celý život zůstává především ekonomkou teoretičkou, pokouší se i o spojení keynesiánské doktríny s reformistickými doporučeními. Nicméně reálný vývoj kapitalistických tržních ekonomik nastavil zrcadlo také keynesiánské revoluci a odhalil její omezenost.⁷⁷ Na což ironicky poukazuje samotná Robinsonová.⁷⁸

⁷⁴ „Pro stát není důležité, aby získal vlastnictví výrobních prostředků. Kdyby stát mohl určit celkový objem zdrojů věnovaných zvětšení výrobních prostředků a základní výši odměny, připadající jejich vlastníkům, splnil by vše, co by bylo nutné“ (Keynes, 1936, zde s využitím českého překladu 1963, s. 350-351).

⁷⁵ Se závěrem, že nerovnost mezi lidmi není pro růst bohatství nutná, ale naopak je tomuto překážkou. (Keynes, 1936, zde s využitím českého překladu 1963, s. 346-355). Keynes ale nikdy nevolá po naprosté rovnosti. Omezením majetkové nerovnosti se má kapitalismus stát přijatelnějším a „*lidštějším*“ pro většinu lidí a má tímto být napomoženo také při tvorbě podmínek pro růst výroby, zaměstnanosti i bohatství společnosti. S čímž souvisí i další klíčové doporučení „*Obecné teorie*“, a to ohledně snižování úrokové míry.

⁷⁶ Srov. např. (Robinsonová, 1951-79, zde svazek IV, 1973).

⁷⁷ Z pohledu oficiálního marxismu-leninismu šlo o to, že hlavní „problém politické ekonomie – formulace hodnoty a cen – zůstal v podstatě mimo keynesiánskou teorii“ (Kolektiv, 1976, s. 193).

⁷⁸ „... uklidňující teoretické konstrukce nespořodné řady Keynesových stoupenců jsou zjevně nevhodnými prostředky řešení životních problémů soudobého kapitalismu“ (Robinsonová, 1971a, s. 95).

In (Harcourt, Kerr, 1981) je ekonomická „kacířka“ Robinsonová líčena jako „*rebelka s příčinou par excellence*“.⁷⁹ „*Rebelantství*“ provokatérky Robinsonové je přitom možné označit za racionální a v „*mezích zákona*“. Její kritika samotných fundamentů neoklasického systému je však velmi ostrá. Přínos v rovině kritické přitom převyšuje význam Robinsonové ohledně konstituování obecněji akceptované alternativy vůči stále dominantní neoklasice.

Nicméně Robinsonová se budování alternativních koncepcí, především v oblasti teorií růstu, akumulace kapitálu a rozdělování, dlouhodobě usilovně věnovala a její teoretický přínos ani v této sféře rozhodně není zanedbatelný. Oprávněně tudíž může v učebnicích figurovat coby největší teoretická ekonomka všech dob. I jako čelná protagonistka (společně s J. M. Keynesem, P. Sraffou či R. F. Kahnem aj.) „*tří cambridgeských revolucí*“ – revoluce nedokonalé konkurence, revoluce efektivní poptávky a revoluce teorie kapitálu.⁸⁰

Moc ekonomů a málo ekonomek?

„Joan Robinsonová byla jediná žena vůbec, která dosáhla mimořádný úspěch v ekonomické teorii“ (Blaug, 1991, s. 67). A Blaug dodává: „... což nám nepochybně říká více o ekonomické teorii než o ženách...“ (dtto). Ekonomie – míněno teoretická ekonomie – bývá tradičně považována za doménu mužů. Mnozí tvrdí, že to souvisí s matematickou povahou standardní ekonomie.⁸¹ Leč některé studie konstatují, že ekonomie přitom má menší podíl doktorských studentek nežli samotná matematika nebo vědy přírodní.⁸²

Jak to tedy s ženami v ekonomických teoriích je? A proč největší ekonomka všech dob J. V. Robinsonová nezískala tzv. Nobelovu cenu za ekonomii?⁸³ Ač na toto prestižní ocenění byla nominována a ocitla se i v nejužším výběru?⁸⁴ Spekuluje se často o cílené pomstě

⁷⁹ Srov. (Harcourt, 2000), (Marcuzzová, Pasinetti, Roncaglia, 1996).

⁸⁰ V duchu (Marcuzzová, 2003), (Marcuzzová, Pasinetti, Roncaglia, 1996).

⁸¹ Exaktní matematické metody používané standardní ekonomik bývají považovány za „*tvrdé*“ (a „*mužské*“), zatímco „*měkké*“ metody jiných disciplín společenských či humanitních mohou být spojovány se ženskostí.

⁸² Srov. (Kahnová, 1995).

⁸³ K historii i problémům „*falešné*“ Nobelovy ceny za ekonomii, která nemá nic společného s testamentem Nobela (včetně toho, proč Nobel nevypsal cenu za ekonomii ani za matematiku) blíže viz (Sirůček, 2005).

⁸⁴ Pripomínán bývá např. rok 1970, kdy Robinsonová byla favorizována za zásadní příspěvek k teorii nedokonalé konkurence (Robinsonová, 1933a). První, a i zatím poslední, ženou na seznamu 81 oceněných (1969-2018) je od roku 2009 E. Ostromová. S plným uznáním zásluh této spíše politoložky lze konstatovat, že Robinsonová byla „*vyšší liga*“. Kriticky nahlížen totiž bývá teoretický vklad Ostromové, kdy její ústřední

švédských akademiků za to, že Robinsonová neuznávala přínos ekonomů švédské školy i jako předchůdců Keynesa. Hlavní důvody jsou však asi spojeny s ostře kritickými postoji k základním pilířům standardní teorie. Robinsonová se sarkasticky vysmívá neklasickým dogmatům i vykonstruovaným modelům, kde samoučelnost matematického aparátu kráčí ruku v ruce s absurdností předpokladů, zcela odtržených od reality. Svou roli sehrávaly její názory politické, včetně obdivu k politice „Velkého kormidelníka“ Mao Ce-tunga, kterým proslula v 60. a 70. letech. Robinsonová neskrývala sympatie k některým socialistickým hodnotám a inspirace nacházela také v díle Marxe.

K úvahám o ženském elementu v ekonomických teoriích zájemci blíže vizte (Sirůček, 2011a, b). Autor se problematikou zabýval několik let, a to hlavně na stránkách *Acta Oeconomica Pragensia* (AOP, 2011-14). Představeno zde bylo 27 osobností ženského pohlaví,⁸⁵ které se do dějin ekonomické vědy významněji zapsali a další jména (např. laureátek ekonomických ocenění) byla krátce připomenuta. Vzhledem k tomu, že autor zmapoval a na stránkách časopisů představil i všechny laureáty tzv. Nobelovy ceny za ekonomii,⁸⁶ dovolí si zrekapitulovat své subjektivní – a politicky nekorektní – hodnocení.

S tezí o příliš malém počtu ekonomek totiž nesouhlasí. A již vůbec nesouhlasí s tím, že mají být ženy v teoretické ekonomii tzv. diskriminovány. Z tohoto zorného úhlu si dovolí i zapochybovat o tom, zda by E. Ostromová nobelovské ocenění získala, pokud by nebyla ženou. Nějakou dámu prostě již ocenit jednou museli... Probírání se životními osudy a pracemi několika desítek hodně různorodých autorek bylo nesporně přínosné a rozhodně to nebyla ztráta času. Celkové resumé však zní, že přínos žen-teoretických ekonomek pro ekonomickou vědu nijak převratný ani zásadní fakticky není. S několika čestnými výjimkami, mezi kterými vyniká právě J. V. Robinsonová. Na pomyslném žebříčku by dále figurovala R. Luxemburgová (jejíž přínos politický, filozofický, politologický aj. je ovšem větší nežli ekonomický a k jejíž popularitě nesporně přispěl tragický konec a její transformace na ikonu nové tzv. levice) či A. J. Schwartzová. Dále za zmínku stojí V. Chicová, A. O. Kruegerová, N. L. Stokeyová nebo J. L. Yelenová.

přínos má spočívat především ve shromažďování informací o správě ekonomických zdrojů z celého světa a vyvozování různých závěrů. Podrobněji viz (Sirůček, 2010).

⁸⁵ S připomenutím, že D. N. McCloskeyová byla původně mužem.

⁸⁶ Původně na stránkách Zpravodaje (Časopis Vysoké školy ekonomické v Praze, 2003-05), poté in *Acta Oeconomica Pragensia* (2006-11, 2018), resp. in *Politická ekonomie* (2006-17, 2019).

Mohou být ženy stejně dobrými ekonomkami jako muži? Jde o obdobnou otázku, zda např. ženy mohou být stejně dobrými šachistkami? Opravdu je příčinou, že ženy mají mít údajně více emocí...? Jaké jsou důvody nízkého zastoupení žen v rozvoji ekonomické vědy? Jde o další důkaz dominance maskulinního světa a diskriminace žen? Nebo jde o přirozený fakt, korespondující se specifickým charakterem disciplíny i odlišnou biologickou i intelektuální výbavou mužů a žen?⁸⁷ A není samotné rozlišování ekonomie na „mužskou“ a „ženskou“ výrazem sexismu a produktem módního genderového uvažování, marketingových tahů a vlivných lobby, resp. vytváření a hledání problémů tam, kde ve skutečnosti vůbec ani nejsou?⁸⁸ A opravdu se ekonomie až tolik odlišuje od ostatních věd? Náleží pak opravdu její budoucnost ženskému elementu v podobě tzv. nesobecké ekonomie nebo postmoderní ekonomie feministické?⁸⁹

Genderová nerovnováha v personální struktuře různých oblastí ekonomické vědy je považována za fakt. Nemá se přitom jednat pouze o relativně nepříliš početnou skupinu žen, které se staly v dějinách ekonomie mezinárodně uznávanými, ale i o množství žen, které ekonomii vyučují na vysokých školách či se jí věnují ve výzkumu.⁹⁰ Genderový přístup disparitu v zastoupení žen v ekonomii považuje za výsledek nesprávného přístupu společnosti k ženám vůbec, a v ekonomické vědě zvláště. Což autor musí odmítnout. Fe-

⁸⁷ Fenoménem výzkumů mezipohlavních rozdílů se zabývá např. (Sainiová, 2018). Nepopírá sice existenci biologických rozdílů mezi muži a ženami (včetně např. síly ženského organismu přežít), ale rozhodně odmítá biologickou předurčenost mužů k vědeckému bádání i tvrzení o podřadnosti žen. Aktivisticky prosazuje názor, že feminismus s vědou souzní a že věda má co nabídnout jak mužům, tak i ženám.

⁸⁸ Např. nepřechylování jmen autorek, zejména neslovanských. Zde důsledně uplatňované přechylování není pejorativní nálepkou ani politickým činem, nýbrž výrazem kulturních a lingvistických tradic. Důvody jsou však i praktické. Např. jména ekonomek A. J. Schwartz(ové) či E. T. Penrose(ové) bývala často přisuzována mužům. Tzv. problémem je i „genderově vyvážená“ čeština, která má zrovnoprávnění žen přivést i do učebnic. Mužský rod tradičně považovaný za zástupný je nyní označován za výraz šovinismu a machismu. Nejen v ČR se objevují ve školství snahy popírat jakékoli rozdíly v genderových rolích, místy hraničící s pokrokářským „genderovým šílenstvím“. Srov. (Weigl, Valenta, 2019).

⁸⁹ K feministické ekonomii podrobněji viz (Sirůček, 2012).

⁹⁰ Což nekoresponduje se zkušenostmi autora. Na teoretických pracovištích, kde působil, v podstatě vždy bylo zastoupení žen minimálně poloviční. Taktéž „důkazy“ o jejich údajné diskriminaci jsou pochybné. Je třeba odmítnat argument, že za stejnou práci dostávají menší odměnu nebo že na stejné uznání či post se musí snažit více nežli muži. Na veřejných školách jsou ženy odměňovány podle naprosto stejných kritérií a tabulek jako muži. Pokud pobírají méně, je to tím, že odvádějí i méně práce. A při rozhodování o přijetí či nepřijetí příspěvků, získání grantů, projektů etc. je být ženou dnes nesporná výhoda.

minismus a genderismus sklouzl k tomu, že konstruuje stále marginálnější pseudoproblémy a zastupuje stále bizarnější jednotlivce či skupinky. A i normálním ženám by se žilo daleko lépe a radostněji, kdyby tyto fantasmagorie neexistovaly.⁹¹

Za hlubší analýzu by ale stála i problematika uplatnění žen v praktické ekonomice, resp. v hospodářských a dalších funkcích či sférách aplikované ekonomie. A to v různých částech světa, v různých dobách nebo v různých fázích cyklu. Inspirativní přitom zůstávají i životní osudy významných ekonomek, společensko-ekonomický kontext jejich teoretické činnosti či přesahy ekonomie do jiných oblastí teoretických i praktických. A nejen bulvárně mohou být zajímavé též postřehy o vlivu žen (v úloze matky, manželky, milenky, kolegyně, spoluautorky atd.) na mnohé známé muže, včetně ekonomů.⁹²

Na otázku, proč se stále ženský element v ekonomické vědě neprosazuje početněji a více, neexistuje jednoznačná odpověď. Relativně malé množství žen v ekonomii bude zřejmě výsledkem současného působení více faktorů. Vedle důvodů obecnějších, souvisejících též s rozdílnou „výbavou“ žen a mužů, včetně specificky ženských funkcí, s dělbou práce (včetně rodinné ekonomiky), s vývojem technologií, se společenským, třídním a vlastnickým uspořádáním, strukturálními bariérami (včetně nastavení mantinelů vědecké kariéry) mohou působit též faktory i povahy psychologické. Vědecká kariéra často nebývá vnímána coby typicky ženská, což se týká i ambicí žen samotných.⁹³

Závěrem je nutné zdůraznit, že klíč k vysvětlení může být prostý a přirozený. Vědecká kariéra žen je blokována jejich biologickou podstatou. V životním období, které bývá

⁹¹ Autor nepopírá, že jisté sympatie chová k rodinným emancipistkám typu M. D. Rettigové či V. Lužické (v duchu poklidného a rozumného feminismu „*kafičko-bábovského*“), k emancipistkám zaměřeným na dobročinnost (typu manželky F. L. Riegra) či k některým aktivitám emancipistek socialistických, ke kterým patřila původně rebelka, posléze nadšená budovatelka státu a představitelka ženského hnutí A. Hodinová-Spurná – srov. (Sirůček, 2013, 2016b). Hlásily by se dnes tyto dámy k označování za feministky?

⁹² Namátkou na J. S. Milla, V. I. Lenina, J. R. Hickse, žen okolo R. E. Lucase či spolupracovnic M. Friedmana. Známé jsou tvůrčí svazky manželů Musgraveových, Romerových, Tofflerových, Webbových aj. V širším kontextu lze zkoumat vliv ženského elementu na dějinný vývoj, včetně klíčových událostí – a to z pohledu rolí žen, z historie dávné i nedávné, které nezřídka „*hýbaly*“ s mnoha významnými muži. A mnohé se zapisují taktéž v oblasti vědy – připomeňme údajný podíl M. Maričové-Einsteinové na teoriích A. Einsteina.

⁹³ Nikoli pro každého je ideál okázale emancipované a tzv. soběstačné intelektuálky coby ženy-vědkyně přitažlivý. A role hereček, zpěvaček, modelek nebo kadeřnic zůstává lákavější i pro mnoho žen samotných. Tyto intuitivně touží po kariéře v těchto sférách, neboť se jim tak rozšiřuje okruh výběru partnerů. Feministické hlasy však kriticky poukazují na procesy genderové socializace a strukturální předpojatosti.

nejplodnějším z hlediska formulování nových přístupů, totiž plní většina žen úkoly mateřské.⁹⁴ A ekonomie se v tomto ohledu až tak dramaticky jiným vědám nevymyká.⁹⁵

Asi není úplnou náhodou, že Robinsonová jednu z klíčových prací (Robinsonová, 1933a) publikuje přesně ve 30 letech. Výjimečná je Robinsonová v tom, že kariéru dokázala skloubit s mateřstvím. Sympatické na Robinsonové zůstává, že nikdy ublíženě nefňukala nad tím, že je tzv. diskriminovanou ženou v údajně nepřátelském, mužském světě mužské ekonomické vědy. Když se jí ptali, zda nebyla diskriminována proto, že je žena, Robinsonová odpověděla: „*Ne, ale pro moje myšlenky*“ (Eichner, 1984, s. 45).

Výběr z díla J. V. Robinsonové – hlavní publikace knižní a příspěvky do sborníků

Robinsonová, J. V. (1932a): *Economics is a Serious Subject: The Apologia of an Economist to the Mathematician, the Scientist and the Plain Man*. Cambridge: W. Heffer & Sons. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1933a): *The Economics of Imperfect Competition*. London: Macmillan. ISBN nemá (slovensky *Ekonomía nedokonalej konkurencie*. Bratislava: Pravda 1987. ISBN nemá).

Robinsonová, J. V. (1937a): *Essays in the Theory of Employment*. London: Macmillan. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1937b): *Introduction to the Theory of Employment*. London: Macmillan. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1942): *An Essay on Marxian Economics*. London: Macmillan. ISBN nemá (česky *Essay o marxistické ekonomice*. Praha: Práce 1948. ISBN nemá).

⁹⁴ Menší počet žen v ekonomii nemusí být primárně vztahován k odlišnému přístupu ke vzdělání ve vyspělých zemích (což se hrávalo roli dříve), ani k rozdílnému intelektuálnímu potenciálu. Za významnější může být označen fakt, že ženy jsou matkami. Tato role je vyřazuje z aktivní vědecké kariéry v kritickém období prvních cca deseti let. V době, kdy většina mužů koncipuje klíčová díla, za která jsou oceňováni. Ženám, díky přirozené roli matek, po dostudování vzniká mezera v kariéře, která se těžko dohání.

⁹⁵ Nejvýznamnější ocenění v matematice představuje Abelova cena, kterou získala první žena až letos. Hodnotitelé výslovně zmínili i její přínos coby propagátorky rovnosti pohlaví ve vědě A ohledně většiny původních Nobelových cen (kromě ocenění za mír, která se stalo bizarní a tragikomickou parodií na zdravý rozum) připomeňme, že nebýt rodiny Curieových, tak je to tam vlastně obdobné, jako v ekonomii.

Robinsonová, J. V. (1944): *The Problem of Full Employment*. London: The Workers' Educational Association and the Workers' Educational Trade Union Committee. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1948): Marx and Keynes. In Robinsonová, J. V. (1951): *Collected Economic Papers. Volume I*. Oxford: Blackwell 1951, s. 133-145. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1951a): Introduction to Rosa Luxemburg's Accumulation of Capital. In Luxemburgová, R. (1951): *The Accumulation of Capital*. London: Routledge and Kegan Paul, s. 13-28. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (ed.) (1951-79): *Collected Economics Papers. Volume I – V*. Oxford: Basil Blackwell 1951, 1964, 1965, 1973, 1979. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1952a): *The Rate of Interest and Other Essays*. London: Macmillan. ISBN nemá (2. vydání jako *The Generalisation of the General Theory, in the Rate of Interest, and Other Essays*. London: Macmillan 1952. ISBN nemá).

Robinsonová, J. V. (1955): *Marx, Marshall and Keynes*. Delhi: University of Delhi. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1956): *The Accumulation of Capital*. London: Macmillan. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1960): *Exercises in Economic Analysis*. London: Macmillan. ISBN nemá (česky *Jak porozumět ekonomické analýze*. Praha: Svoboda 1975. ISBN nemá).

Robinsonová, J. V. (1962a): *Economic Philosophy: An Essay on the Progress of Economic Thought*. London: C. A. Watts. ISBN nemá (česky *Ekonomická filozofie*. Průhonice: Professional Publishing 2001. ISBN 80-86419-08-8).

Robinsonová, J. V. (1962b): *Essays in the Theory of Economic Growth*. London: Macmillan. ISBN 978-0-333-09519-5.

Robinsonová, J. V. (1965a): Kalecki and Keynes. In Robinsonová, J. V. (1965): *Collected Economic Papers. Volume III*. Oxford: Blackwell 1951, s. 92-99. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1966): *Economics: An Awkward Corner*. London: Allen & Unwin. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1969): *The Cultural Revolution in China*. London: Penguin. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1970a): *Freedom and Necessity: An Introduction to the Study of Society and Progress, Coexistence and Intellectual Freedom*. London: Allen & Unwin. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1971a): *Economic Heresies: Some Old-Fashioned Questions in Economic Theory*. New York: Basic Books. ISBN 0-465-01786-X.

Robinsonová, J. V. (ed.) (1973a): *After Keynes*. Oxford: Basil Blackwell. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1973b): Preface to J. A. Kregel. In Kregel, J. A. (1973): *The Reconstruction of Political Economy: An Introduction to Post-Keynesian Economics*. London: Macmillan. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1974): History versus ekvilibrium. In Robinsonová, J. V. (ed.) (1979): *Collected Economic Papers, Volume V*, s. 48-58. Oxford: Basil Blackwell. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1975a): *Economic Management in China*. London: Anglo-Chinese Educational Institute. ISBN 090319306X.

Robinsonová, J. V. (1978): *Contributions to Modern Economics*. Oxford: Basil Blackwell. ISBN 0-631-19220-4.

Robinsonová, J. V. (1979a): *Aspects of Development and Underdevelopment*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0521295895.

Robinsonová, J. V. (1979b): *The Generalization of the General Theory and Other Essays*. London: Macmillan. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1980a): *Further Contributions to Modern Economics*. Oxford: Basil Blackwell. ISBN 0-631-12624-4.

Robinsonová, J. V. (1980b): The Theory of Normal Prices and Reconstruction of Economic Theory. In Feiwel, G. R. (ed.) (1985): *Issues in Contemporary Macroeconomics and Distribution*. London: Macmillan, s. 157-165. ISBN 978-1-349-06881-4.

Robinsonová, J. V. (1982a): The Arms Race. In McMurrin, S. M. (ed.) (1982): *The Tanner Lectures on Human Values III*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 257-289. ISBN 9780874802023.

Robinsonová, J. V., Adler, S. (1958): *China: An Economic Perspective*. London: Fabian International Bureau. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V., Eatwell, J. L. (1973): *An Introduction to Modern Economics*. New York: McGraw-Hill. ISBN 9780070840256.

Výběr z díla J. V. Robinsonové – klíčové publikace časopisecké

Robinsonová, J. V. (1932b): Imperfect Competition and Falling Supply Price. *Economic Journal*, roč. 42, č. 168, s. 544-554. ISSN 0013-0133.

Robinsonová, J. V. (1933b): A Parable on Savings and Investment. *Economica*, roč. 13, č. 39, s. 75-84. ISSN 0013-0427.

Robinsonová, J. V. (1933c): The Theory of Money and the Analysis of Output. *Review of Economic Studies*, roč. 1, č. 1, s. 22-26. ISSN 0037-6527.

Robinsonová, J. V. (1934a): Euler's Theorem and the Problem of Distribution. *Economic Journal*, roč. 44, č. 175, s. 398-414. ISSN 0013-0133.

Robinsonová, J. V. (1934b): What is Perfect Competition? *Quarterly Journal of Economics*, roč. 49, č. 1, s. 104-120. ISSN 0033-5533.

Robinsonová, J. V. (1936): Disguised Unemployment. *Economic Journal*, roč. 46, č. 182, s. 225-237. ISSN 0013-0133.

Robinsonová, J. V. (1938): The Classification of Inventions. *Review of Economic Studies*, roč. 5, č. 2, s. 139-142. ISSN 0037-6527.

Robinsonová, J. V. (1941): Rising Supply Price. *Economica*, roč. 8, č. 29, s. 1-8. ISSN 0013-0427.

Robinsonová, J. V. (1946): Pure Theory of International Trade. *Review of Economic Studies*, roč. 14, č. 2, s. 98-113. ISSN 0037-6527.

Robinsonová, J. V. (1949): Mr. Harrod's Dynamics. *Economic Journal*, roč. 59, č. 233, s. 68-85. ISSN 0013-0133.

Robinsonová, J. V. (1951b): The Rate of Interest. *Econometrica*, roč. 19, č. 2, s. 92-111. ISSN 0012-9682.

Robinsonová, J. V. (1952b): The Model of an Expanding Economy. *Economic Journal*, roč. 62, č. 245, s. 42-53. ISSN 0013-0133.

Robinsonová, J. V. (1953a): Imperfect competition revisited. *Economic Journal*, roč. 63, č. 251, s. 579-593. ISSN 0013-0133.

Robinsonová, J. V. (1953b): The Production Function and the Theory of Capital. *Review of Economic Studies*, roč. 21, č. 2, s. 81-106. ISSN 0037-6527.

Robinsonová, J. V. (1959): Accumulation and the Production Function. *Economic Journal*, roč. 69, č. 275, s. 433-442. ISSN 0013-0133.

Robinsonová, J. V. (1962c): A Neo-Classical Theorem. *Review of Economic Studies*, roč. 29, č. 3, s. 219-226. ISSN 0037-6527.

Robinsonová, J. V. (1963): Findlay's Robinsonian Model of Accumulation: A Comment. *Economica*, roč. 30, č. 127, s. 408-411. ISSN 0013-0427.

Robinsonová, J. V. (1964b): Factor Prices not Equalized. *Quarterly Journal of Economics*, roč. 78, č. 2, s. 202-207. ISSN 0033-5533.

Robinsonová, J. V. (1965): Korean Miracle. *Monthly Review*, roč. 16, č. 9, s. 541-549. ISSN 0027-0520.

Robinsonová, J. V. (1970b): Quantity Theories Old and New: Comment. *Journal of Money, Credit and Banking*, roč. 2, č. 4, s. 504-512. ISSN 0022-2879.

Robinsonová, J. V. (1971b): The Measure of Capital: The End of Controversy. *Economic Journal*, roč. 81, č. 323, s. 597-602. ISSN 0013-0133.

Robinsonová, J. V. (1972): The Second Crisis of Economic Theory. *American Economic Review*, roč. 62, č. 2, s. 1-10. ISSN 0002-8282 (česky Druhá krize ekonomické teorie. In Kolektiv (1976): *Krize soudobé buržoazní ekonomické teorie: Ekonomická čítanka*. Praha: Vysoká škola politická, s. 201-218. ISBN nemá).

Robinsonová, J. V. (1975b): The Unimportance of Reswitching. The Unimportance of Reswitching. Joan Robinson. *Quarterly Journal of Economics*, roč. 89, č. 1, s. 32-39. ISSN 0033-5533.

Robinsonová, J. V. (1977): What Are the Questions? *Journal of Economic Literature*, roč. 15, č. 4, s. 1318-1339. ISSN 0022-0515.

Robinsonová, J. V. (1980c): Time in Economic Theory. *Kyklos*, roč. 33, č. 2, s. 219-229. ISSN 0023-5962.

Robinsonová, J. V. (1982b): The Current State of Economics. *Contributions to Political Economy*, roč. 1, č. 1, s. 47-49. ISSN 0277-5921.

Robinsonová, J. V., Cripps, F. (1979): Keynes Today. *Journal of Post Keynesian Economics*, roč. 2, č. 1, s. 139-144. ISSN 0160-3477.

Doplňující informace⁹⁶ a další prameny

Afanasjev, V. S. (1989): *Buržoazní ekonomické myšlení 20. století*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Akerlof, G. A., Shiller, R. J. (2010): *Živočišné pudy. Jak lidská psychologie řídí ekonomiku a proč je podstatná pro celosvětový kapitalismus*. Praha: Dokořán a Argo. ISBN 978-80-7363-299-1 (Dokořán), resp. 978-80-257-0335-9 (Argo).

Arestis, P., Sawyer, M. (eds.) (2000): *A Biographical Dictionary of Dissenting Economists*. 2. vydání. Cheltenham: Edward Elgar. ISBN 1-85898-560-9.

Asimakopulos, A. (1990): Joan Robinson and the Americans. *Journal of Post Keynesian Economics*, roč. 13, č. 1, s. 111-124. ISSN 0160-3477.

Baragar, F. D. (2003): Joan Robinson on Marx. *Review of Political Economy*, roč. 15, č. 3, s. 467-482. ISSN 0953-8259.

Bhaduri, A. (1969): On the Significance of Recent Controversies on Capital Theory: A Marxian View. *Economic Journal*, roč. 79, č. 315, s. 532-539. ISSN 0013-0133.

Blaug, M. (1991): *Velcí pokeynesovští ekonomové: Úvod do života a díla sta moderních ekonomů. II. M – W*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV. ISBN nemá.

Davidson, P. (2005): Responses to Lavoie, King, and Dow on What Post Keynesianism Is and Who Is a Post Keynesian. *Journal of Post Keynesian Economics*, roč. 27, č. 3, s. 393-408. ISSN 0160-3477.

Eichner, A. S. (1976): *The Megacorp and Oligopoly: Micro Foundations of Macro Dynamics*. New York: Cambridge University Press. ISBN 0521208858.

Eichner, A. S. (1984): Joan Robinson's Legacy. *Challenge*, roč. 27, č. 2, s. 42-46. ISSN 0577-5132.

Feiwel, G. R. (ed.) (1989): *Joan Robinson and Modern Economic Theory*. New York: New York University Press. ISBN 978-0814725917.

Fülberth, G. (2013): Des Pudels Kern. Marxismus. „Die Akkumulation des Kapitals“: Vor 100 Jahren erschien Rosa Luxemburgs ökonomisches Hauptwerk. *Junge Welt*, 12. 1. 2013. ISSN 0941-9373.

⁹⁶ Autor neopomene vzpomínku na jednoho ze svých velkých učitelů – A. Tlustého, který rád zmiňoval osobní zážitky (nejenom) s J. V. Robinsonovou. Některé historky se staly legendárními (Včetně té, která mladý, nadějný a fešný ekonom, provázející zralou dámu JVR, měl být s touto – snad nedopatřením průvodce – zamknut v kapli na Karlštejně. Pokračování a poučení se tradují různá). Srov. (Tlustý, 1967).

Gibson, B. (ed.) (2005): *Joan Robinson's Economics. A Centennial Celebration*. Cheltenham: Edward Elgar. ISBN 9781843769323.

Gram, H., Walshová, V. (1983): Joan Robinson's Economics in Retrospect. *Journal of Economic Literature*, roč. 21, č. 2, s. 518-550. ISSN 0022-0515.

Groenewegen, P. (2013): Rosa Luxemburg's The Accumulation of Capital. *History of Economic Review*, roč. 58, č. 1, s. 71-82. ISSN 1037-0196.

Hamberg, D. (1963): Essays in the Theory of Economic Growth by Joan Robinson. *American Economic Review*, roč. 53, č. 5, s. 1109-1114. ISSN 0002-8282.

Harcourt, G. C. (1972): *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN nemá.

Harcourt, G. C. (2000): Joan Robinson. In Arestis, P., Sawyer, M. (eds.) (2000): *A Biographical dictionary of dissenting economists. 2. vydání*. Cheltenham: Edward Elgar, s. 532-541. ISBN 1-85898-560-9.

Harcourt, G. C. (2006): *The Structure of Post-Keynesian Economics: The Core Contributions of the Pioneers*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 139780521833875.

Harcourt, G. C., Kerr, P. (ed.) (1981): *The Social Science Imperialists: Selected Essays*. London: Routledge & K. Paul. ISBN 0710090641.

Harcourt, G. C., Kriesler, P. (2013): *The Oxford Handbook of Post-Keynesian Economics, Volume 1: Theory and Origins, The Oxford Handbook of Post-Keynesian Economics, Volume 2: Critiques and Methodology*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 9780195390766, resp. 9780195390759.

Harrod, H. R. F. (1939): An Essay in Dynamic Theory. *Economic Journal*, roč. 49, č. 193, s. 14-33. ISSN 0013-0133.

Harrod, H. R. F. (1949): *Towards a Dynamic Economics*. London: Macmillan. ISBN nemá.

Hicks, J. R. (1937): Mr. Keynes and the „Classics“: A Suggested Interpretation. *Econometrica*, roč. 5, č. 2, s. 147-159. ISSN 0012-9682.

Hirsch, B. (2009): The Gender Pay Gap under Duopsony: Joan Robinson Meets Harold Hotelling. *Scottish Journal of Political Economy*, roč. 56, č. 5, s. 543-558. ISSN 1467-9485.

Holman, R. a kol. (1999): *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck. ISBN 80-7179-238-1.

Chamberlin, E. H. (1933): *The Theory of Monopolistic Competition: A Re-orientation of the Theory of Value*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN nemá.

Joshua, J. (2015): *The Contribution of Human Capital towards Economic Growth in China*. London: Palgrave Macmillan. ISBN 978-1-137-52935-0.

Jurečka, V. (ed.) (2004): *Ženy v ekonomii. Sborník příspěvků ze semináře konaného u příležitosti 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí Joan Violet Robinsonové*. Ostrava: EF VŠB – TU Ostrava. ISBN 80-248-0620-7.

Kahn, R. F. (1972): *Selected Essays on Employment and Growth*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-08493-8.

Kahnová, S. (1995): Women in Economic Profession. *Journal of Economic Perspectives*, roč. 9, č. 4, s. 193-205. ISSN 0895-3309.

Kaldor, N. (1955): Alternative Theories of Distribution. *Review of Economic Studies*, roč. 23, č. 2, s. 83-100. ISSN 0037-6527.

Keynes, J. M. (1923): *A Tract on Monetary Reform*. London: Macmillan. ISBN nemá.

Keynes, J. M. (1930): *A Treatise on Money. Volume 1. The Pure Theory of Money. Volume 2. The Applied Theory of Money*. London: Macmillan. ISBN nemá.

Keynes, J. M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan. ISBN nemá (česky *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Praha: ČSAV 1963. ISBN nemá).

Kolektiv (1976): *Krise soudobé buržoazní ekonomické teorie: Ekonomická čítanka*. Praha: Vysoká škola politická. ISBN nemá.

Lipka, D., Šťastný, D. (2008): John Maynard Keynes, socialismus a hospodářská politika nacistického Německa. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 16, č. 1, s. 108-116. ISSN 0572-3043.

Marcuzzová, M. C. (2003): Joan Robinson and the Three Cambridge Revolutions. *Review of Political Economy*, roč. 15, č. 4, s. 545-560. ISSN 0953-8259.

Marcuzzová, M. C., Pasinetti, L. L., Roncaglia, A. (eds.) (1996): *The Economics of Joan Robinson*. London: Routledge. ISBN 0415136164.

Marval, J. (2011): *Joan Robinsonová, Richard Kahn a Nicholas Kaldor: Geneze a komparace keynesiánských teorií. Dizertační práce*. Brno: Ekonomicko-správní fakulta Masarykova univerzita v Brně. ISBN nemá.

Meade, J. E. (1983): New Keynesian Approach to Full Employment. *Lloyds Bank Review*, roč. 38, č. 150, s. 1-18. ISSN 0024-547X.

Pasinetti, L. L. (1978): Wicksell Effects and Reswitchings of Technique in Capital Theory. *Scandinavian Journal of Economics*, roč. 80, č. 2, s. 181-189. ISSN 1467-9442.

Petráček, J., Tallerová, J. (1977): *Dějiny ekonomických učení*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.

Pressman, S. (2005): *Encyklopedie nejvýznamnějších ekonomů*. Brno: Barrister & Principal. ISBN 80-86598-57-8.

Rimaová, I. H. (1991): *The Joan Robinson Legacy*. London: Routledge. ISBN 978-0873326117.

Rumler, M. (1992): *Současný stav obecné ekonomické teorie jako výsledek její vlastní historie*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV. ISBN 80-7006-097-2.

Sainiová, A. (2018): *Od přírody podřadné: Jak se věda mýlila v ženách*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2902-7.

Samuelson, P. A. (1962): Parable and Realism in Capital Theory: The Surrogate Production Function. *Review of Economic Studies*, roč. 29, č. 3, s. 193-206. ISSN 0037-6527.

Skott, P. (2004): *Mythical Ages and Methodological Strictures – Joan Robinson's Contributions to the Theory of Economic Growth*. Working Paper, No. 2004-09. Amherst: University of Massachusetts. ISBN nemá.

Shackle, G. L. S. (1967): *The Years of High Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN nemá.

Shove, G. F. (1944): Mrs. Robinson on Marxian Economics. *Economic Journal*, roč. 54, č. 213, s. 47-61. ISSN 0013-0133.

Sirůček, P. (2005): Kontroverzní Nobelova cena za ekonomii. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 13, č. 7, s. 274-288. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2010): Nositelé Nobelovy ceny za ekonomii pro rok 2009. *Politická ekonomie*, 2010, roč. LVIII, č. 1, s. 130-136. ISSN 0032-3233. <https://doi.org/10.18267/j.polek.723>.

Sirůček, P. (2011a): Ženský element v (nejen) ekonomické vědě – úvod do problematiky. *Marathon*, 105, roč. 15, č. 6, s. 6-16. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. (2011b): Ženy a ekonomické teorie. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 19, č. 5, s. 87-100. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2011c): Ženy v ekonomii – J. V. Robinsonová. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 19, č. 6, s. 93-100. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2012): Feministická ekonomie. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 20, č. 3, s. 3-18. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2013): (Pra)Feminismus český aneb rozumná emancipace (recenze a komentář k textu Horská, P.: Naše prababičky feministky. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999. 124 s.). *Marathon*, 114, roč. 17, č. 1, s. 24-36. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. (2014): Ženy v ekonomii – další významné ekonomky. Závěr seriálu. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 22, č. 3, s. 94-100. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2015a): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: H. H. Gossen. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 23, č. 2, s. 68-76. ISSN 0572-3043. <https://doi.org/10.18267/j.aop.471>.

Sirůček, P. (2015b): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: A. A. Cournot. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 23, č. 3, s. 67-75. ISSN 0572-3043. <https://doi.org/10.18267/j.aop.477>.

Sirůček, P. (2016a): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: M. Kalecki. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 24, č. 6, s. 78-85. ISSN 0572-3043. <https://doi.org/10.18267/j.aop.563>.

Sirůček, P. (2016b): Tragédie korektního pokrokářství. *Marathon*, 138, roč. 20, č. 4, s. 4-34. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. (2017a): Ekonomický růst a rozvoj ve světle endogenních AK modelů. In: Soukup, J. a kol. (2017): *Konkurenceschopnost zemí Visegrádské čtyřky v rámci EU*. Praha: Management Press, s. 14-59. ISBN 978-80-7261-500-1.

Sirůček, P. (2017b): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: J. Ch. L. S. Sismondi. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 25, č. 2, s. 98-106. ISSN 0572-3043. <https://doi.org/10.18267/j.aop.577>.

Sirůček, P. (2018a): Behaviorální ekonomie ve světle tzv. Nobelovy ceny za ekonomii. *Marathon*, 149, roč. 22, č. 1, s. 12-30. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. (2018b): Dílo rudé Rosy Luxemburgové. *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2018 (zavěšeno 23. 1. 2019), č. 4, s. 2-56. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz/sites/default/files/soubory/uzivatele/martin.kalous/upload/obrazky/alternativy - caso-pis csts 04 2018.pdf>.

Sirůček, P. (2018c): 100 let od smrti rudé Rosy Luxemburgové. *Marathon*, 154, roč. 22, č. 6, s. 3-48. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. (2019a): *J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-87990-16-2.

Sirůček, P. (2019b): *J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. S předmluvou I. Švihlíkové. 2. doplněné vydání* (nabídnuto k publikování na stránkách Fóra Klubu společenských věd).

Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-86175-03-4.

Sirůček, P.; Džbánková, Z. (2009): Předchůdci neoklasické doktríny a teorií. *Marathon*, 88, roč. 13, č. 3, s. 2-26. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sitárová, Z., Kliment, A. a kol. (1981): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Svoboda 1981. ISBN nemá.

Sojka, M. (1999): *John Maynard Keynes a současná ekonomie*. Praha: Grada. ISBN 80-7169-827-X.

Sojka, M. (2010): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team. ISBN 978-80-87109-21-2.

Sojka, M. a kol. (1991): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: VŠE v Praze. ISBN nemá.

Sojka, M. a kol. (2000): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-991-X.

Sraffa, P. (1926): The Laws of Returns under Competitive Conditions. *Economic Journal*, roč 36, č. 144, s. 535-550. ISSN 0013-0133.

Sraffa, P. (1960): *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory*. London: Cambridge University Press. ISBN nemá (česky *Výroba zboží pomocí zboží*. Praha: Svoboda 1970. ISBN nemá).

Tobin, J. (1989): Growth and Distribution: A Neoclassical Kaldor–Robinson Exercise. *Cambridge Journal of Economics*, roč. 13, č. 1, s. 37-45. ISSN 0309-166X.

Tlustý, A. (1967): Akumulace kapitálu a teorie růstu u Joan Robinsonové. In Urban, L. a kol. (1967): *Eseje o teoriích ekonomického růstu*. Praha: Academia, s. 175-191. ISBN nemá.

Triffin, R. (1940): *Monopolistic Competition and General Equilibrium Theory*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN nemá.

Turnerová, M. S. (2015): *Joan Robinson and the Americans*. London: Routledge. ISBN 978-0873325332.

Vogelová, L. (2014): *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory (Historical Materialism)*. Chicago: Haymarket Books. ISBN 978-1608463404.

Weigl, J., Valenta, A. (2019): *Souvislosti, geneze a důsledky genderové ideologie*. Praha: Institut Václava Klause – Speciál Newsletterplus. ISBN nemá.

Abstrakt

Britská postkeynesiánská ekonomka J. V. Robinsonová rozvíjela neoklasickou teorii nedokonalé konkurence, přispěla ke keynesiánské revoluci, rozpracovala problematiku teorií růstu, teorií kapitálu, zabývala se metodologickými otázkami etc. Po II. světové válce se stala ostrou kritičkou neoklasické ekonomie a čelnou představitelkou alternativní postkeynesiánské ekonomie.

Abstract

British postkeynesian economist J. V. Robinson elaborated neoclassical theory of imperfect competition, contributed to the Keynesian revolution, concerned problems of the growth theories, the theories of capital and prices, of methodological issues and so on. Since WW II. she became a sharp critic of neoclassical economics and a front representative of alternative post-keynesian economics.

Klíčová slova

J. V. Robinsonová – postkeynesiánská ekonomie – nedokonalá konkurence – kapitál – teorie růstu

Keywords

J. V. Robinson – post-keynesian economics – imperfect competition – capital – theory of growth

JEL classifications

B41, B51, D00, E12

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

Jiří Malínský S Ransdorfem po Ransdorfovi o marxismu

(recenze knihy S Ransdorfem o marxismu)

Vůdčí osobnost českého polistopadového demokratického marxismu se dočkala tři roky po svém předčasném skonu další autorské knihy. Souhrn jeho přednášek na půdě Klubu společenských věd nejlépe vystihuje motto knihy: „*Věnováno památce jedné velké české osobnosti a všem, kteří se rozhodli, že jejich vzdělávání neskončí školní docházkou.*“ Někdejší vysokoškolský pedagog nikdy nezapřel svůj edukační nerv: osvěta propagující směr, kterému zasvětil svůj život, nikdy v jeho osobitém podání nerezignovala na široký kontext a mohla se přitom opírat o jedinečný multidisciplinární záběr provázený mnohojazyčným přehledem v zahraničních literaturách kontinentální Evropy, Ruska i obou Amerik. Svou kvalitou úctu budící znalost angličtiny mimoto umožňovala tomuto českému vědci a národnímu i evropskému veřejnému činiteli sdílet i díla předních autorů mimoevropské části světa. Na tyto okolnosti ve svých doprovodných textech upozornil i editor knihy, někdejší předseda Klubu společenských věd sociolog Lubomír Vacek.

Souhrn Ransdorfových přednášek bez výjimky podávaných spatra (byla to věc jeho sebeúcty, ale i nedostatek času, kterým byl tento český polyhistor sui generis pronásledován po celý svůj život) je koncipován jako průnik ransdorfovského marxismu (nejúplněji zachyceného v jeho monumentální knize *Nové čtení Marxe I* z let 1996 a 2010 a v mistrovské, byť torzovité syntéze *Hledali spravedlivější svět I. Od Luthera k Jeffersonovi* rovněž z roku 1996) zahrnuje základní charakteristiky vztahu a aplikovatelnosti marxovského

i moderního marxismu na celou řadu speciálních vědních disciplín. Souhrn textových informací výrazně dotváří i mozaikovitě pojatý fotografický doprovod zachycující někdejšího odborného asistenta Filozofické fakulty a předního vědeckého pracovníka Prognostického ústavu ČSAV v celé škále charakteristických gest těla i nezaměnitelné mimiky Ransdorfovy tváře. Dosahuje se tak výrazného – zůstává určitou otázkou, zda také záměrného – efektu. Ransdorf v souhrnu svých fotografií ve vzpomínkách těch, kdož ho znali, se čtenářem rozmlouvá někdy tišivě, jindy hlomozně, vždy však důsledně sleduje a tvaruje myšlenku, na kterou se soustředí ať už v úvodních textech a proslovech nebo v diskusní části svých vystoupení. Zesnulý tu tím jakoby ožívá a vrací se do světa živých.

V sevřených, z aktuálních souvislostí doby rostoucích souhrnech tu Ransdorf postupně probírá současný marxismus (s. 11 – 30, prosloveno 18. května 2011), vztah marxismu k moderní ekonomické vědě (s. 31 – 56, prosloveno 1. září 2011), marxisticky zakotvený historismus (s. 57 – 68, prosloveno 24. listopadu 2011), vymezení a vztah marxismu k ideologii (s. 69 – 86, prosloveno 4. dubna 2012), obecně poměrně vzácně zmiňované vymezení vztahu marxismu a estetiky (s. 87 – 94, prosloveno 21. června 2012), klíčové téma marxistického chápání přírodních věd (s. 95 – 106, prosloveno 31. října 2012), v bezprostřední návaznosti i k životnímu prostředí a ekologické vědě (s. 107 – 124, prosloveno 3. dubna 2013), návazně i k sociologické vědě (s. 125 – 142, prosloveno 28. srpna 2013) a prognostice (s. 143 – 162, prosloveno 18. prosince 2013; původní název *Nového čtení Marxe* byl nikoliv náhodou *Metodologické základy prognostiky*) a jakýmsi vyústěním tohoto volně pojatého cyklu bylo závěrečné téma *Marxismus a politika* (s. 163 – 172, prosloveno 26. března 2014). Knihu mimoto doplňuje přehled vybraných Ransdorfových klíčových knižních počinů vesměs průbojného až objevného rázu.

Klub společenských věd se tímto počinem, na němž se dále podílely Ransdorfova vdova Vlasta Ransdorfová (jazyková redakce) a někdejší vedoucí Ransdorfovy poslanecké kanceláře Helena Suchá a dále Věra Minaříková a Alexandra Rücklová i nejmenovaní studenti vysokých škol (přepisy audio- a videozáznamů), zasloužil o základní zobrazení výchozích konstant Ransdorfova pozoruhodného vědeckého, publicistického i praktickopolitického záběru. Snad i proto se také vydařilo grafické ztvárnění knihy plně korespondující s vývojově revolučním směřováním vědcovy a politikovy osobnosti.

Z relativní drobničky jednotlivých čísel volného přednáškového cyklu, o jehož vydání, jak nám svěřuje Lubomír Vacek, uvažoval i Ransdorf v posledních měsících života, se tak stala orientační špička pomyslného ledovce, jež ukazuje dále. K početným Ransdorfovým mediálním vystoupením a aktivitám počínajícím ještě před pádem protosocialistického režimu, dokončeným i rozpracovaným rukopisům namnoze elektronického rázu (nejblíže k této formě má volná Ransdorfova publicistická trilogie volně inspirovaná odkazem Ferdinanda Peroutky *Anatomie parlamentu I – III* z počátku devadesátých let minulého století) a posléze k sestavení jeho úplné (souhrnné) autorské bibliografie. A tím také k inspirativnímu, stále aktuálnímu odkazu jeho živelně pábitelského ducha mnohdy až překypujícího lidství.

K odkazu člověka, vědce, polyhistora, politika a myslitele Miloslava Ransdorfa.

O autorovi:

PhDr. Jiří Malínský

*1951. Absolvent FF UK obor archivnictví – dějepis. Po absolutoriu ředitel Podještědského muzea Karolíny Světlé v Českém Dubě (1978-1985) a samostatný odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986-1993). Předseda OV ČSSD Praha 5 (1994-1995), člen obvodní rady MČ Praha 5 (1994-1998). Odborný pracovník Ústředního sekretariátu České strany sociálně demokratické (1994-2016) a vedoucí ústředního archivu České strany sociálně demokratické (2004-2015). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí České strany sociálně demokratické (od r. 1993) a zakladatel a předseda ústřední odborné historické komise (od r. 2003). Člen představenstva Masarykovy demokratické akademie (2009-2015) a výboru Společnosti Edvarda Beneše (od r. 2015) a správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století v celočeskoslovenském kontextu a prognosticizujícím záběru se zvláštním zřetelem na kontextově pojaté dějiny českého sociálně demokratického hnutí.

Pavel Sirůček

O marxismu

s Ransdorfem

(recenze knihy S Ransdorfem o marxismu)

S Ransdorfem o marxismu: Z veřejných vystoupení a přednášek Miloslava Ransdorfa, konaných v letech 2011 až 2014 v Klubu společenských věd. Praha: Orego 2019. 179 s. ISBN 978-80-87528-54-9.

Klub společenských věd¹ uskutečnil s M. Ransdorfem mnoho různých akcí. V letech 2011-14 proběhlo deset přednášek M. Ransdorfa o vztahu marxismu a hlavních společenskovědních oborů. „Přednášky měly mezi posluchači od studentů až po seniory dobrý ohlas. Staly se přehlídkou jednotlivých oborů společenských věd, poskytly nové pohledy na Marxovo pojetí vývoje společnosti“ (s. 5). Všechny přednášky M. Ransdorf realizoval bez papíru, z hlavy. Většina přednášek byla zaznamenána audio způsobem, některé pak i videozáznamem. Představovaný sborník Ransdorfův mluvený projev stylisticky upravuje, s cílem zvýšení srozumitelnosti a přehlednosti. Bez řečnického opakování a v logickém rozčlenění textu. Ke krácení došlo pouze výjimečně, kvůli nesrozumitelnosti záznamu. Z důvodu, aby vynikly stěžejní myšlenky i zobecnění, jsou některé pasáže zvýrazněny tučně. A to i části, na které řečník kladl zřejmý důraz. Samotný Ransdorf o záměru publikovat cyklus přednášek věděl, a navrhl i název *O marxismu*, bez svého jména. Do textu sborníku

¹ K bohatým aktivitám i historii Klubu společenských věd podrobněji viz <http://www.klubspolved.cz/>.

však již zasáhnout nemohl. Proslovené věty jsou čtenáři předkládány v autentické podobě, bez cenzury i bez obsahových úprav.

Text sborníku stylisticky upravil, jména osobností a názvy publikací ověřil L. Vacek.² Této „*legendě*“ Klubu společenských věd³ náleží i poděkování za přínos a iniciativu ohledně vzniku anotované publikace. A poděkování L. Vackovi samozřejmě patří taktéž za knihu samotnou, kterou poskytl všem členům CSTS. Vydána byla nakladatelstvím Orego, v garanci a za přispění Klubu společenských věd. Působí sympatickým a přehledným dojmem a je vydařená též po stránce grafické. Přináší i fotografie „*posledního polyhistora*“ M. Ransdorfa a titulních stran jeho knižních publikací.

O lehké a jednoduché čtení se však rozhodně nejedná. Ostatně, že číst a studovat (i poslouchat) M. Ransdorfa⁴ vůbec není snadné, představovaný titul explicitně konstatuje. Vyžaduje to trpělivost, nemalou orientaci v problematice i znalost mnoha a mnoha termínů a mnoha a mnoha jmen. Své indukce a dedukce Ransdorf neustále opírá o fakta, o spoustu reálií z nejrůznějších sfér společenského života. Ransdorf někdy byl – obvykle obdivně – nazýván „*chodící encyklopedií*“. Obtížnost probrat se jeho texty umocňuje prakticky neustálé odbíhání od tématu a opětovné návraty k tomuto. Včetně gigantického poznámkového aparátu, který občas kvantitativně dokonce převyšuje text samotný. (V představované knize, z pochopitelných důvodů, žádný poznámkový aparát přítomen není.) Ransdorfov odborný záběr byl ohromný, vládl více jak deseti jazyky a jeho knihovna čítá desetitisíce svazků.⁵ Načteno M. Ransdorf opravdu měl. Význam díla M. Ransdorfa telegraficky rekapituluje L. Vacek v úvodu sborníku. Neopomíjí ani Ransdorfovu urputnou

² Což rozhodně nebylo snadnou záležitostí. Stálo to jistě hodně úsilí i času. S výsledkem ale může být spokojen. I když rýpavý puntíkář chyбку nalézá např. na s. 37 dole. Jméno G. Mensche sedí, ovšem van Dehn – jako autor pojednání o dlouhých vlnách – neexistuje. Správně má být J. J. van Duijn. A pro pořádek dodejme, že pohled na dlouhé K-vlny decentně zjednodušuje samotný Ransdorf. Na s. 38 připisuje Kondratěvovi zdůrazňování vazby K-vln a shlukování inovací, což spíše souvisí až s J. A. Schumpeterem. Zmíněné je částečně napraveno na s. 149, kde Ransdorf opět odkazuje na Kondratěva, Schumpetera aj.

³ Autor anotace nostalgicky vzpomíná na 90. léta, včetně dlouholeté spolupráce Klubu ekonomů právě s Klubem společenských věd, v čele s L. Vackem. A neopomíjí přitom své učitele a později kolegy a přátele kolem Klubu ekonomů. Opravdovým osobnostem jako M. Křížek, Z. Hába, V. Průcha, T. Vaško, V. Novák, A. Tlustý, M. Kohoutek či S. Kráčmar a mnoha dalším bylo věnováno Ohlédnutí za Klubem ekonomů in *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2017, č. 2, s. 95-111. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz/cs/nasilide/csts/alternativy-c-2>.

⁴ V čele se „*čteními Marxe*“ – srov. *Nové čtení Marxe. I. díl*. Praha: Futura 1996. 414 s. ISBN 80-85523-31-0 a *Nové čtení Marxe II. Marx jako platforma kritického myšlení*. Plzeň: Euroverlag 2012. 448 s. ISBN 978-80-7177-0305.

⁵ Srov. <http://ransdorf-knihovna.cz/>, včetně rubriky „*ransdorfismus*“.

snahu, ba přímo bytostnou posedlost, udržet krok s nejnovějšími vědeckými poznatky, objevy i teoriemi. V mnoha a mnoha oborech lidského poznání.

Výše konstatované výstižně ilustruje obrázek na zadní straně přebalu anotovaného titulu. Fotografii M. Ransdorffa, kterak v Bruselu beseduje s účastníky zájezdu Klubu společenských věd, doplňuje komiksová bublina s Ransdorffovými slovy: „Zjistil jsem, že životnímu prostředí komisař Dumas moc nerozumí, ale výborně jsme si popovídali o byzantské teologii... Jsou tam představy, že všechno bude podřízené nějakým směrnicím. Dělají se různé cíle a akční plány, a když probíhala debata o strategii, tak jsem uvedl, že bych uplatnil zásadu mrtvého koně, kterou mají indiáni kmene Dakota. A ta zásada zní: „Sedíš-li na mrtvém koni, sesedni!“. Místo toho v Evropské unii vytváříme tým pro lepší image mrtvého koně, pro lepší výživu mrtvého koně a pro lepší trénink mrtvého koně“.⁶

Sborník sestává z Předmluvy, deseti kapitol a závěrečného krátkého CV *Život a dílo Miloslava Ransdorffa*. S připomenutím, že M. Ransdorff se ve svém vědeckém bádání věnoval především dvěma okruhům – dějinám filozofie a ideologií (s důrazem hlavně na antiku a středověk) a teorii společenského vývoje, uchopenou prostřednictvím marxistické metodologie. I když samozřejmě nikoli každý musí s Ransdorffovou interpretací a jeho tvůrčím rozvíjením marxismu vždy plně souhlasit.

Názvy jednotlivých kapitol zní: *O marxismu, jeho vývoji a současném stavu, Marxismus a ekonomie, Marxismus a historiografie, Marxismus a ideologie, Marxismus a estetika, Marxismus a přírodní vědy, Marxismus a ekologie, Marxismus a sociologie, Marxismus a prognostika, Marxismus a politika*. Kapitoly vhodně doplňují odpovědi na dotazy z pléna, obé bohatýrsky rozkročené. Odpovědi opět s celou řadou odboček a mnoha různorodými ilustracemi. Celý text je plný zajímavých postřehů i vtipných a moudrých glos, a především přináší pozoruhodné a cenné inspirace, resp. náměty ke kritickému přemýšlení.⁷ Publikace je důstojným připomenutím díla a odkazu M. Ransdorffa.

⁶ Trefnou zásadu mrtvého koně lze doporučit pokrokářským eurohujerům. Normální, a odpovědná, levice by se neměla bát ani tématu czexit. To, že alternativy ke členství neexistují je mýtus, propaganda a lež.

⁷ Opravdu pouze námtkou ohledně vztahu marxismu a politické ekonomie (a standardní ekonomie, která Marxovi nerozumí a ani rozumět nechce); ohledně významu *Rukopisů Grundrisse*; ohledně charakteru současných krizí na pozadí procesů globalizace (včetně tezí o Marxovi jako prvním teoretiku globalizace, o dnešku coby etapě „globalizovaného marxismu“ či rozdílu mezi krizí kapitalismu a krizí v kapitalismu); ohledně nezastupitelnosti a funkcí ideologií; ohledně „archeologie pravdy“ u Marxe a krize západní (nejenom) sociologie; ohledně tématu času a jeho různých pojetí ve světle prognostiky; ohledně revolucí, zahajujících průlom k nové formaci, a revolucí, které průlom završují; ohledně metodologie v *Kapitálu*; ohledně síly teoretické abstrakce i „hlubinných kategorií dialektiky“; ohledně „marketizace“ všeho etc.

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

Ladislav Šafránek

Cirkulární ekonomika – naděje a odpovědnost

Česká republika bojuje s dosud neznámými či přehlíženými problémy typu sucho, úbytek orné půdy, znečišťování životního prostředí skládkami, extensivní infrastruktura, monokultury, neomezená chemizace apod. S tím vším by mohla a měla pomoci tzv. **cirkulární ekonomika**, která je **primárně založená na šetrném a efektivním hospodaření se zdroji**. Zatímco pro řadu zemí je již přechod na oběhové hospodářství prioritou a mají v tomto směru vytvořené, přijaté a postupně plněné národní strategie, jak problém řešit, **česká společnost zatím ekonomicky, eticky i politicky zaostává**.

Cirkulární ekonomika je jako **koncept integrální součástí udržitelného rozvoje**. Zabývá se způsoby, jak zvyšovat kvalitu životního prostředí a lidského života pomocí zvyšování efektivity a intensity produkce. Klíčové je, aby používané materiály byly navzájem odděleny do dvou nezávisle cirkulujících okruhů, které se řídí rozdílnou logikou. První operuje s látkami organického původu, které jsou snadno odbouratelné, a není problém je vracet zpět do biosféry. Druhý operuje se syntetickými látkami, které by měly být do produktů vkládány tak, aby je bylo možno následně extrahovat a opět využít (nevracet do biosféry). Cirkulární ekonomika, je relativně velmi mladou vědeckou disciplínou, která úzce prolíná s „tradičními“ obory zejména ekologického zaměření.¹ Zabývá se jí například Institut Cirkulární Ekonomiky, z. ú. (INCIEN).²

¹ Jde například o bioekonomiku, která se zabývá výrobou obnovitelných přírodních zdrojů a jejich přeměnou na životně důležité výrobky, od potravin a krmiv po výrobky založené na bioproduktu a bioenergii. Jejím základem je zemědělství, lesnictví, akvakultura, potravinářský průmysl, energetika, chemický průmysl a biotechnologická odvětví včetně farmacie.

² Jeho zakladatelka a ředitelka Soňa Jonášová smysl a poslání INCIEN charakterizuje jako návrat společnosti prostřednictvím cirkulární ekonomiky zpět ke kořenům dlouhodobé udržitelnosti.

Neomezený růst s omezenými zdroji

Možná základním impulsem pro formulování a rozvoj cirkulární ekonomiky jako relativně samostatného vědního oboru bylo široce publikované varovné zjištění z roku 2009, že světová poptávka po komoditách dosáhla 1,5 násobku množství, než je planeta schopna zajistit a obnovit udržitelným tempem. Současný model spotřeby a kombinace s předpokládaným růstem počtu obyvatel až na 10 miliard v roce 2050 znamená, že globální poptávka dosáhne trojnásobku udržitelné produkce naší planety. Jen Evropa vyprodukuje 2,5 mld. tun odpadu ročně. Z toho zhruba polovina skončí na skládkách nebo spalovnách. Výsledkem je mj. i to, že se tak nenávratně připravujeme o vzácné materiály. Seriosní odhady hovoří o tom, že na některých skládkách je větší koncentrace zlata, než ve zlatých dolech.

Zásadním způsobem se na tom podílí tradiční způsob materiálových toků. Většina z nich má totiž lineární podobu. To znamená, že primární suroviny jako ropa, plyn, kovy, ale i dřevní hmota jsou vytěženy, přeměněny na produkty, a ke konci svého životního cyklu skončí na skládce či ve spalovně. **Lineární ekonomika** pak vypadá následovně:

suroviny – výroba – distribuce – spotřeba – odpad

Situaci neprospívá ani to, že podle západních environmentalistů 95 % produktů končí v koši do 6 měsíců od jejich pořízení. V širším pohledu to znamená, že současná orientace na spotřebu pod vidinou ekonomického růstu (a růstu zisků) založená na lineárních principech v kombinaci s neudržitelnou exploatací zdrojů nutně vyvolává mimořádné škody a nenahraditelné ztráty na životním prostředí, hospodářské struktuře i společnosti sui generis. Jak ale můžeme uspokojit potřeby rostoucí populace, když už nejsme schopni se účinně vyrovnat s negativními důsledky konsumního způsobu života? Je-li pro nás spotřeba svatým Grálem a růst HDP fetišem? Nechceme-li se zhlédnout v recidivách Malthusových teorií? Řešení nabízí právě **cirkulární ekonomika**:

suroviny – design – výroba – distribuce – spotřeba – sběr – recyklace (návrat do výroby, zbytkový odpad)

Uvedený proces, který lze pro potřeby snazšího pochopení nazvat poněkud zjednodušeně „oběhovým hospodářstvím“, je strategií udržitelného rozvoje, která vytváří nové

zdravé a funkční vztahy mezi člověkem (lidskou společností) a vnějším prostředím (přírodou). Dokonalé uzavírání toků materiálů a energií je udržitelným modelem přinášejícím již v současnosti, na samém počátku systematického a systémového hledání účinných řešení prosperity výrobcům i spotřebitelům a je ohleduplný k životnímu prostředí. Je tedy reálnou alternativou plýtvání a bezohledné nekontrolované a neřízené exploataci omezených přírodních zdrojů.

Možným a reálným řešením rozporu v titulku, tedy mezi neomezeným růstem a omezenými zdroji, je koncept cirkulární ekonomiky, a to především z titulu zdánlivě protikladné kombinace ekonomického růstu (s jeho ziskovým stimulem) a ochranou životního prostředí, předjímajícím koncept, v němž neexistuje odpad. Cirkulární ekonomika tím, že její **cyklus je uzavřen návratem recyklovaných materiálů zpět do produkčního procesu**, představuje inspiraci přírodními ekosystémy založenými na funkčních cyklech organických živin. Cirkulární ekonomika tuto představu aplikuje do světa lidí. Mezi základní projevy, které ji definují, patří, jak vyplývá z výše uvedeného schématu, uzavírání toků materiálů ve funkčních a nekončících cyklech, kde neztrácejí hodnotu, čerpání energie z obnovitelných a udržitelných zdrojů a přechod na produkci takových produktů a služeb, které nemají negativní dopady na přírodní ekosystémy a lidské zdroje.³

Efektivní a šetrné

Již nyní existuje řada příkladů, jak přechod z lineárního řetězce, jakkoli jsme na prvočátku přechodu, přináší lídrům trhu velké úspory na kapitálových, surovinových i lidských zdrojích. Druhou linií – s globálně významným efektem – je zásadní vstup do účinné tvorby a ochrany životního prostředí. Dokonce i zpravidla konservativní firmy v daném segmentu stále častěji přemýšlejí, jak využít zejména odpad jako zdroj a současně co nejvíce prodloužit životnost výrobků. Bohužel konservativní přístup našich firem má i své

³ V porovnání s lineárním modelem odděluje cirkulární ekonomika hospodářský růst od potřeby exploatovat nové a vzácné materiály. Reálně se toho dosahuje zaměřením na materiálové úspory, opakované použití, opravování a změnu ekodesignu produktů nebo naplňováním potřeb zákazníků novými službami místo prodeje. Konkrétně jde o alternativu vlastnictví pronájmem a plným využíváním potenciálu výrobků.

„objektivní“ příčiny spočívající v dosavadním trendu levného skladování a chybějící legislativě. Výzkumy nezávislých organizací i dostupné zkušenosti ze zahraničí hovoří o tom, že cirkulární ekonomika nejenže zefektivňuje využívání primárních zdrojů, ale má paralelní významný ekonomický efekt. Spočívá například v jisté vyšší stabilitě, a tím soběstačnosti v oblasti zdrojů, a tím i odolnosti vůči kolísání cen.

Podle ředitelky institutu **dosavadní systém funguje na principu vytěžit, vyrobit, vyhodit**. Dovozuje, že řešením je právě přechod od lineární ekonomiky k cirkulární, založené na opětovném využívání a opravování produktů, na vytváření stoprocentně recyklovatelných výrobků, obnovitelných zdrojích, bezodpadovém hospodářství a sdílené ekonomice. Uvádí k tomu „tvrdá data“. Podle společnosti McKinsley & Comp. by přijetí principů cirkulární ekonomiky mohlo do roku 2030 generovat v Evropě roční úspory v hodnotě 1,8 bilionu euro (cca 46,5 bil. Kč). A podle odhadů Evropské komise oběhové hospodářství v budoucnu přinese minimálně dva miliony pracovních míst.⁴ Jak se k těmto skrytým miliardám relativně snadno dostat? V první fázi racionalizací a zásadní změnou přístupu k nakládání s odpady a skládkami. Podle mínění mnohých odborníků jde o cestu relativně nejjednodušší a nejsnazší, avšak s vysokým ekonomickým i morálním aspektem. Je totiž přesvědčivě prokázáno, že stamiliony zbytečně putují do jejich likvidace, resp. udržování, s nevyčíslitelnou částkou ztrát na materiálu, který leží na skládkách bez jakéhokoli užitku. Přitom citlivé, ale současně systémové a nezanedbatelné zdražení skládek by stimulovalo ekonomicky i ekologicky žádoucí rozvoj recyklačního průmyslu.

Podle Jany Niedermeierové⁵ by změnu mohl nastartovat tzv. oběhový balíček, nebo také balíček cirkulární ekonomiky, který loni přijala Evropská unie. Na jeho základě by členské státy během dvou let měly zcela přehodnotit svůj přístup k nakládání s odpady. Postupně by měly **přecházet od spalování a skladování odpadů k předcházení jejich vzniku, a naopak se orientovat na recyklaci**. Důležité je to, že Evropská komise paralelně vydala i novou strategii, která usiluje o omezení plastů. Podle ní by do roku 2030

⁴ Evropská komise vydala 2. 7. 2014 nové sdělení k tzv. cirkulární ekonomice (Towards a circular economy: A zero waste programme for Europe“, podle něhož mají Evropané do roku 2030 recyklovat 70 % komunálního odpadu a 80 % obalového odpadu.

⁵ Cirkulární ekonomika, příloha Hospodářských novin, 11/2018, str. 5.

měly být jednorázové plastové materiály nahrazeny ekologičtějšími⁶ nebo alespoň plně recyklovatelnými alternativami.

Připomeňme si **některá základní data o odpadovém hospodářství.**

Podle dostupných údajů za rok 2016 (aktuálnější nejsou veřejně přístupné, nicméně změny od publikovaných se významně neliší) bylo v České republice vyprodukováno celkem 34 mil. tun odpadů. Z toho bylo 5 mil. tun odpadu komunálního, z něhož celých 2,5 mil. tun (polovina) skončilo na skládkách. Zajímavé je, že množství komunálního odpadu na obyvatele se v posledních letech po výrazném růstu pozastavil a dokonce začal klesat (v roce 2003 to bylo 598 kg na obyvatele, nejvíce v roce 2011, kdy připadalo na obyvatele 910 kg, zatímco v roce 2018 již jen 870 kg). Pokud jde o přístup Čechů k třídění odpadu, patříme k nejšetrnějším k životnímu prostředí v celé Evropské unii. Tříděného odpadu (barevné popelnice, sběrné dvory) připadá ročně na občana 42,3 kg, zatímco směsného (netříděný, černé popelnice, objemný odpad) 196,3 kilogramu. V evropském porovnání zaujímáme se 75,3 % tříděného odpadu třetí pozici (pomyslnou tabulku s náskokem vedou Belgičané a Dánové).

Zajímavou otázkou je struktura obecních nákladů na odpad (v Kč na obyvatele):

druh odpadu	v Kč na obyvatele	v % celku
biodpad	66,6	7,29
černé skládky	7,9	0,86
sběrné dvory	105,5	11,55
tříděný sběr	153,2	16,76
objemný odpad	62,3	6,82
směsný odpad	518,3	56,72

⁶ Jde o jeden z významných příkladů toho, jak naše protiintegrační síly hloupě, neorganicky a nesystémově „kritizují“ Evropskou unii za „přikazování“ a „omezování suverenity“. Ve skutečnosti směrnice Evropské komise přichází možná již několik minut po dvanácté, nemá-li se Evropa utopit v odpadcích a dýchat pouze přes pleny. Spoléhat na naši vlastní iniciativu a pud sebezáchovy se ukazuje zcela zmatečné.

Dodejme k tomu, že obce mohou za rok od občanů vybírat až 1.000 Kč za komunální odpad, přičemž nejčastěji vybírají 500 Kč. Celkem obce platí za nakládání s komunálním odpadem 9 mld. Kč. V porovnání s finanční rozvahou a možnostmi obcí rozhodně nejde o položku zanedbatelnou. Doplňme k tomu pro úplnost, kolik obalů se v České republice druhově ročně zrecykluje (v tunách). V roce 2016 šlo celkem o 1,195.374 tun vzniklého odpadu, z čehož je recyklováno bylo 880.893 tun. Dostupné údaje hovoří o zachovávání tohoto trendu. Podle druhů odpadů bylo recyklováno:⁷

druh odpadu	celkem odpadu	z toho recyklováno	v % celku
sklo	201.551	151.401	75,11
plasty	248.585	146.408	58,90
papír, lepenka	497.524	450.726	90,59
hliník	15.511	3.121	20,12
ocel	57.541	50.982	88,60
dřevo	143.233	73.306	51,18
ostatní	31.430	4.950	15,75

Zdroj: Eurostat, MŽP, ČSÚ, Hospodářské noviny, Ekonom

Nakonec ještě několik čísel. V roce 2017 bylo v České republice vyprodukováno 24,9 mil. tun odpadu, z toho na úrovni obcí 4,0 mil. tun a 20,9 mil. tun na úrovni firem. Průměrně každý obyvatel Česka v roce 2017 vytrídil 53 kg odpadu. Při pohledu zpět je zřejmé zlepšování stavu, v jehož čele jsou především firmy, které odpovědně hledají nové cesty, jak produkovat méně odpadu. Přes mnohá pozitiva však stále polovina komunálního odpadu končí na skládkách.

⁷ Pokud jde o Prahu, která je svým charakterem atypická, pokračuje trend růstu odpadů a komunálního odpadu. V roce 2017 Pražané vyprodukovali 321.183 tun odpadů (nárůst 5,5 %) svezných z kontejnerů a popelnic. Přestože vytrídili nejvíce odpadu od roku 2005, stále to bylo pouhých 18 procent. Podle druhu se v Praze třídí především papír a plasty.

Specifika plastů (PETka na věčné časy?)

Z jednotlivých oblastí druhů odpadů zaujímá zvláštní místo problematika plastů. Důvodů je mnoho: faktická nezničitelnost, rychle rostoucí spotřeba, nesystémové uskladňování, obtížné zpracovávání. Patří proto mezi nejvíce ohrožující životní prostředí. Denně vidáme dramatické obrazy hromad plastových odpadů, rozváté pytle a tašky po ulicích a stromech, hromady plastových lahví u popelnic, ale i restaurací, v parcích apod. Mimořádné jsou záběry na umělé ostrovy vytvářené v přístavech (ale aktuálně i uprostřed moří) z PET lahví, stejně jako na záběry mořských živočichů zahynuvších na udušení vdechnutými plasty. Oba dva relativně samostatné okruhy plastových odpadů mají ovšem svá specifika. Jde totiž o pestrý konglomerát různých druhů plastů s různými vlastnostmi, způsobem rozpadu (v oceánu se jedna PET láhev rozloží za 450 roků), nebezpečím pro přírodu a krajinu a též různými možnostmi a metodami likvidace či recyklace.⁸

Toto rozlišení je velmi důležité. Například populární igelit patří do stejné skupiny jako novodur, z kterého se dělají vodovodní trubky, byť s odlišnými vlastnostmi. Obojí je PVC, avšak s výrazně odlišnými vlastnostmi a obtížně recyklovatelné. Naopak mikroten a PET recyklovat jde (i když s obtížemi). Je na místě znovu upozornit, že sjednocujícím článkem všech plastových odpadů je jejich velmi pomalý rozpad přirozenou cestou, přičemž se **v případě přirozeného rozpadu zpravidla nepromění na něco neškodného, ale na mikročástice, které se začleňují do potravního řetězce** (a časem se objeví v naší potravě a nápojích). Na rozdíl od likvidace či recyklace jiných druhů odpadů je **recyklace plastů velmi nákladná a nevýnosná záležitost**.

V čele racionalizace práce s plastovým odpadem je Evropa a v ní na předním místě Česká republika. To je jistě potěšitelné, kdyby snahy Evropy (a severní Ameriky) nebyly masívně likvidovány neodpovědným přístupem a bujícím nezájmem ostatního světa. Podle statistiky OWID mají 60 % plastového odpadu v mořích na svědomí státy východní Asie a Oceánie, 11 % z jižní Asie, 9 % subsaharské Afriky a 7 % jižní Ameriky. Naproti tomu na Evropu spolu se střední Asií připadá 3,6 % a na severní Ameriku pouhých

⁸ Například do kontejnerů na plasty patří fólie, sáčky, plastové tašky, sešlápnuté PET lahve, obaly od pracích, kosmetických a čistících prostředků, kelímky od jogurtů a mléčných výrobků, balící fólie od spotřebního zboží, obaly od CD disků apod. Naopak do nich nepatří (zejména pro odlišné vlastnosti a způsoby likvidace či recyklace) obaly mastné, se zbytky potravin, obaly od žrávin, barviv a jiných toxických látek, podlahové krytiny, novodurové trubky apod.

0,9 procenta. V globálním pohledu se tak zdá, že základní problém není, co a jak recyklovat, nýbrž přimět mimoeuroatlantickou civilizaci, aby se problematikou začala vážně zabývat a recyklovat.

Na světě se každou minutu prodá okolo milionu PET lahví. Jsou všudypřítomné nejen jako obal pro nápoje či jiné tekutiny, ale i po konzumaci obsahu jako surovina pro tvorivost kutilů (z PET lahví se tvořivým způsobem vyrábějí různé užitékové i doplňkové výrobky, počínaje krmítky pro ptáky, využitím při stavbě domů a chat konče). Problém je v tom, že se tím otázka likvidace odpadů pouze oddaluje, zatímco výroba se nezastaví. To ovšem paradoxně platí i pro velkopřemyslovou recyklaci. I kdyby se všechny PET lahve vrátily od výrobního procesu, vznikne z nich zase jen plast na bázi polyethylenu a je jedno, na co se dále využije, zda v potravinářství, spotřebním či automobilovém průmyslu. Finálně se z toho stejně zase stane odpad. Ten se nakonec v lepším případě přidá k nově vyrobeným PET lahvím. V horším případě skončí na divokých skládkách.

Regranulát je zjevně pouze odkladem problému, který je tak permanentně kumulován. Nicméně ani prvotní recyklace není bez problémů. Především je nutno odpad dokonale roztřídit, protože jednotlivé druhy odpadů, jejich komponenty a doplňky je nutno zpracovávat samostatně, přiřazeným způsobem. To se zpravidla dosud provádí ručně. Další fáze – slisování, rozemletí, vysušení – naopak vyžaduje náročnou technologii. Výsledkem je regranulát, který se zpracovává zpět na PET lahve nebo textilní a průmyslová vlákna či jiné obaly. V každém případě jde o technologicky i energeticky náročný proces, který sice objem nově vyráběného PET produktu sníží, nicméně problém jeho přibývání v ekosystému neřeší. To je možné pouze zaprvé náhradou PET něčím méně problematickým, nebo za druhé přeměnou vyrobeného na něco méně škodlivého.

Jednou z uvažovaných cest **jak alespoň částečně snížit objem PET lahví je jejich zálohování**. Na rozdíl od skla sice nejde o jejich opakované použití, ale o to, **přimět uživatele, aby vraceli k recyklaci více obalů**.⁹ Takový systém existuje zatím v deseti státech Evropy (v Německu, Nizozemí, Chorvatsku, Skandinávii atd.), je však administrativně

⁹ V našich podmínkách odnesou spotřebitelé z 10 zakoupených PET lahví do žlutých kontejnerů určených pro plast cca sedm. Proto se uvažuje i u nás o zálohování PET lahví (až do částky 3 Kč). Názory prodejců a obchodníků jsou však dosud nejasné a k případné úpravě legislativy je ještě daleko.

náročný a znevýhodňuje malé prodejce. Je proto snaha přeměňovat PET obaly na něco, co nemá nic společného s jejich původní podstatou a po ukončení životnosti mizí ze světa.¹⁰

Zálohování plastových lahví je drahé, nicméně vůči životnímu prostředí vstřícné. Základní otázkou však je, zda zálohování přinese lepší výsledky než třídění, které je u nás na vysoké úrovni a v němž patříme mezi špičky Evropské unie:

Celých 87 % vybraných PET lahví se recykluje (údaje za rok 2017). Recyklovat se podařilo 71 % PET obalů, které byly uvedeny na trh. Z celkové hmotnosti PET obalů uvedených na trh se podařilo vybrat zpět 82 procent. Ve světle těchto čísel je skutečně na místě posoudit ekonomickou výhodnost vratnosti lahví a to, zda neexistuje jiné konstruktivnější řešení, méně náročné na spotřebitele. Ukazuje se totiž, že zavedení vratnosti lahví by bylo doprovázeno nemalými finančními náklady (skladovací prostory, odběrní automaty, linky na odběr a stlačování lahví, administrativa apod.), odhadovanými na více než 2 miliardy Kč ročně. Ty by zaplatili výrobci nápojů a obchodníci by je s největší pravděpodobností promítli do prodejních cen.¹¹

Evropské a globální souvislosti

Cirkulární ekonomika je přirozeně mnohem obsáhlejší na to, aby byla soustředěna pouze na práci s odpady, na odpadové hospodářství. Svou **logikou i podstatou zasahuje do mnoha enviromentálních i dalších externích činností a problematik**. Lze konstatovat, že základním přístupem, skutečnou prioritou, je zabezpečení organického propojení cirkulární ekonomiky s harmonickým rozvojem již zmíněné enviromentální, ale i sociální a ekonomické oblasti. Stále více se projevuje a prosazuje potřeba a nutnost uvažovat

¹⁰ Nápadů je hodně. Nejlogičtější je ten, který vychází z prosté úvahy: skoro všechny plasty vznikly z fosilních paliv, proč tedy řetězec neukončit v přeměně plastů zpět na palivo? Ale nikoli jejich spalováním. Sice hřejí, ale pro životní prostředí by to byla katastrofa. Teoreticky není ekologicky nezávadná přeměna plastů v palivo žádný problém. Postačuje zahřát plasty na vysokou teplotu, aby se přeměnily v páru a tu pak při klesajících teplotách zkapalňovat na jednotlivé frakce. Tuto metodu dokonce již několik společností praktikuje. Problém není v technologii výroby pohonné hmoty z PET lahví, nýbrž v ceně. Další ověřenou metodou je genetická manipulace k tomu, aby mikroorganismy přeměňovali plasty na cenné materiály.

¹¹ Toto konstatování není absolutní. Některé zainteresované organizace naopak tvrdí, že by zavedení zálohového systému bylo pro Českou republiku přínosem. Studie předpokládající výši zálohy 3 Kč uvádí, že po počáteční investici by systém byl plně finančně soběstačný. Byl by významným nástrojem splnění cílů Evropské unie v oblasti třídění a recyklace. Přihlížet je totiž nutné k perspektivám práce s odpady a k širšímu kontextu ochrany a tvorby životního prostředí.

v dlouhodobém **horizontu** a být schopen dávat různé jevy a procesy do vzájemných souvislostí. Společnost se musí rozvíjet nejen ve svém teritoriálním prostoru, ale i v globálním rámci, a to s ohledem nejen na ekonomické možnosti, ale i v paradigmatu kvality života a jeho enviromentální ochrany. To znovu a přesvědčivě prokazuje nezbytnost změny uvažování z lineárního, která říká, že výsledek procesu musí být vždy uměřený vstupu, v přístup cirkulární, předpokládající část výstupu připraveného pro vstup do dalšího výrobního (produkčního) cyklu.¹²

Porozumění podstatě a příčinám této změny je klíčové, pokud chceme v rámci takového systému provádět změny. Ignorování nebo špatná interpretace trendů, procesů, fungování věcí a míry reálných lidských dopadů na celkový socio-ekologický systém může vést ke katastrofálním výsledkům. Možná právě proto, z obav o odpovědnost z rizika rozhodování, vede naše vlády a politické síly k podceňování a obcházení ekologické problematiky a jejímu zužování zejména na hospodaření s palivy, plastovými odpady a průmyslovou bioprodukcí. Přitom problematika je mnohem širší, náročnější a mnohorozměrová. Podle mnohých zainteresovaných sil je cirkulární ekonomika tou silou, která je schopna provést syntézu dílčích úkolů a opatření, včetně centrálního řízení, organizace i legislativního zajištění. Toto sjednocování je přirozeně nutné v rámci celé světové populace, v první řadě na bázi Evropské unie. Právě ona je pověřena tím, být příkladem ekologického jednání, realizace již přijatých nadnárodních opatření a formulování nových.

Z mnoha dokumentů přijatých k dané problematice je vhodné uvést velmi aktuální diskusní dokument **Směrování k udržitelné Evropě do roku 2030, zveřejněné Evropskou komisí na konci ledna 2019.**

Nutno říci, že tento dokument není zdaleka první v rámci Evropské unie. Jeho význam je v zastřešování a jisté syntetizaci dosud přijatých dokumentů, strategií a koncepcí. Byl zveřejněn například v rámci diskuse o budoucnosti Evropy, která byla zahájena tzv. bílou knihou Komise ze dne 1. 3. 2017. Akcentuje především dva aspekty. Jednak závazek Evropské unie splnit Cíle udržitelného rozvoje OSN, a dále závazky Pařížské dohody o změně klimatu. Analyzuje celou řadu výzev, před kterými (nejen) Evropa stojí a nabízí scénáře jejich možných řešení. Dokument se dále snaží usměrnit diskusi o tom, jak jednotlivé cíle do roku 2030 splnit a jak k tomu může přispět Evropská unie a její jednotliví členové.

¹² Hovoříme o biomimetickém aspektu cirkulární ekonomiky, napodobujeme přírodu co do efektivity využívání zdrojů a vytváření udržitelných ekosystémů.

Scénáře ukazují, že přes řadu pozitivních výsledků dosažených v posledních letech je zapotřebí přijmout další opatření, má-li být splněn základní globální a programový cíl: zajistit udržitelnou budoucnost a dobré životní podmínky pro všechny.¹³

Evropská unie se v posledních letech stala **průkopníkem v otázce udržitelnosti**. Zavedla přísné environmentální normy a prosazuje dodržování Pařížské dohody o změně klimatu a inovativní koncepce typu předmětného cirkulárního hospodářství. Odborníci jsou zatím zdravě spokojeni s orientací a vývojem politiky Evropské unie. Ke škodě věci však pozitivní dopady této politiky nejsou zatím žádoucím způsobem přijímány obyvateli většiny států, kteří zatím, možná i pro nepříliš efektivní osvětu, propagandu problému, chápou přijímaná opatření spíše jako útok na svou svobodu, jako omezování projevu, který jim skutečně viditelně zatím nic výrazně pozitivního nepřináší, resp. i viditelná pozitiva chápou jako samozřejmost, jejímž regulím se odmítají podřizovat. Příkladů je v našich médiích i v projevech politiků negativně se vymezujících k rozvoji evropské integrace velmi mnoho. Přitom Evropská komise problematiku priority udržitelného života zařazuje zcela organicky do všech svých politik.

Není to práce jednoduchá a jednoznačná. Jednak proto, že se střetává s mnoha problémy a spory uvnitř sebe sama a mezi jednotlivými svými členy, jednak naráží na bariéry „mimounijního“ světa. Jako příklad lze uvést neochotu USA podílet se na plnění mezinárodních úmluv o ochraně a tvorbě životního prostředí, jednak geometricky rostoucí negativní dopad na planetu Zemi z produkce z neřízeného zamořování zejména ze strany Číny, Indie a Brazílie.

Snaha Evropské unie prosadit zásadní změnu v ochraně životního prostředí, mezi něž na předním místě stojí právě zásady a principy cirkulární ekonomiky, **čelí silným, měnícím se a variabilním výzvám místního i globálního významu a rozměru**. Souvisejí především s tzv. ekologickým zadlužením, změnou klimatu, demografickými změnami, překotnou urbanizací, migrací, hospodářskou nerovností a sociální konvergencí. To vše

¹³ První místopředseda Evropské komise Frans Timmermans k tomu uvedl: „Zajištění udržitelného rozvoje stojí a padá s odhodláním lidí. Jen tak dosáhneme toho, že naše ekonomika a společnost bude udržitelná a současně prosperující“. Jeho kolega Jyrki Katainen k tomu dodal: „Udržitelný rozvoj je jednou z priorit Evropské unie. Jeho účelem je zajistit, aby budoucí generace měly stejné nebo lepší příležitosti než my“. Zároveň však musíme respektovat omezené zdroje naší planety. Právě to je substancí a hlavním hybným činitelem cirkulární ekonomiky.

zarámováno rostoucím tlakem na veřejné finance. Vyrůstající sklony k izolacionismu a nacionalismu, zaznamenané i u nás ve vystoupeních a úsilích tzv. národovců, pokládajících Evropskou unii za zdroj všech zlořádů i tam, kde nic podobného neexistuje a pravidla Evropské unie to vylučují, jsou ve skutečnosti důkazem toho, že příliš mnoho Evropanů se necítí být vůči negativnímu vývoji a změnám dostatečně účinně chráněno. Nicméně cesta fragmentace sjednoceného úsilí a zpochybňování globálního charakteru změn (a tím i globálního boje s nimi) je negativem možná nejrizikovějším.

Tyto negativní projevy by však neměly vzbuzovat strach a obavy, nýbrž inspirovat k tvůrčímu jednání. Povaha jednotlivých opatření v daném segmentu tomu významně napomáhá. Je to opět princip cirkulární ekonomiky, který je jakýmsi utajovaným sjednocujícím činitelem, ovlivňujícím, ba prolínajícím velkou většinu lidských činností směřujících k zlepšení podmínek života na Zemi v současnosti i budoucnu.

Cirkulární ekonomika je specifická, autonomní, řídící se vlastními pravidly, sledující své vlastní cíle a využívající pro to vlastní nástroje, metody a formy. Současně však je nedílnou a velmi významnou součástí globálního úsilí o zachování schopnosti přežít. Jako taková je prvkem, který významně prolíná jednotlivé úkoly a cíle koncepce udržitelného rozvoje (SDGs 2015-2030).

Jde o velmi ambiciózní akční plán schválený mezinárodním společenstvím do roku 2030 ke globálnímu omezení chudoby a diskriminace, ochraně planety a posílení svobody, bezpečnosti a prosperity. Tak zvané Cíle udržitelného rozvoje jsou výsledkem tříletého vyjednávacího procesu zahájeného v roce 2012 na konferenci OSN k udržitelnému rozvoji v Rio de Janeiro. Agendu oficiálně schválil summit OSN o tři roky později (25. 9. 2015 v New Yorku)¹⁴.

Obtížně, ale jde to

¹⁴ Agenda obsahuje 17 cílů rozvoje: Konec chudoby. Konec hladu. Zdraví a kvalitní život. Kvalitní vzdělání. Rovnost mužů a žen. Pitná voda, Kanalizace. Dostupné a čisté energie. Důstojnost práce a ekonomický růst. Průmysl, inovace a infrastruktura. Méně nerovnosti. Udržitelná města a obce. Odpovědná výroba a spotřeba. Klimatická opatření. Život ve vodě. Život na souši. Mír, spravedlnost a silné instituce. Partnerství ke splnění cílů. Český příspěvek k SDGs viz: <http://www.fors.cz/domaci-ukoly-pro-cr>).

Stále převažuje názor, že ekonomický růst je nutně spojen se zhoršováním životního prostředí a kvality života. Především hovoříme-li o enviromentální politice, probíhá diskuse primárně o zmírňování negativních dopadů průmyslové výroby. Cirkulární ekonomika znamená **přechod od minimalizace negativních dopadů k optimalizaci dopadů pozitivních**. Jedním ze základních přístupů je odstraňování negativních externalit plynoucích z produkce, zpracování, využívání a likvidace výrobků. Negativními externalitami mohou být například chemické výpary z nábytku, tapet, koberců či nátěrů, které prokazatelně snižují kvalitu prostředí a uživatelský komfort domácností. Danou problematiku je samozřejmě nutno posuzovat v širším rámci souvisejících vyvolaných externalit. Jednou z nejzřejmějších a rizikovějších je (nikoli pouze v daném případě) negativní sociální dopad v počtu růstu astmatiků, alergiků apod. v sociální oblasti a negativní ekonomický dopad v podobě růstu finanční zátěže pro veřejné zdravotnictví i rozpočty domácností.

Jak dál? Především změnou myšlení a přístupu k problému. **Racionální ekonomický přístup musí být doplněn racionálním „zeleným“ myšlením.** Jako příklad lze uvést dosavadní legislativu a způsob zabezpečování „veřejných zakázek“, kdy v naprostém rozporu s požadavky ochrany životního prostředí a zdraví obyvatelstva jsou téměř jednoznačně a vždy upřednostňovány nabídky dle nejnižší navržené ceny (následné úpravy dle požadavků ekologů jsou pouze důkazem nesprávnosti principu „vítězí nejnižší cena“. Druhým příkladem nesmyslnosti dosavadní zmatené hospodářské politiky a plundrování zbývajícího přírodního bohatství státu v tomto smyslu je volba, přidělování a uplatňování „investičních pobídek“, stále přes veškerou kritiku zaměřené na budování kapacit s minimální přidanou hodnotou a bez ohledu na nenávratnou likvidaci půdního fondu¹⁵. **Jde tedy primárně o to odstraňovat negativní externality, hledat alternativní metody a formy výroby i spotřeby, zastavit přesouvání problémů do budoucnosti.** Nadšencům, kteří by chtěli změnit svět okamžitě, mávnutím čarovného proutku, je však nutno sdělit, že někdy je lepší začít od začátku, nebo dokonce, nemáme-li koncepční, systémové a racionální vize a programy, nedělat raději nic.

Výrobky a služby mají obecně za cíl uspokojovat nějakou lidskou potřebu. Díky technologickému pokroku a enviromentálním nárokům se obvyklá řešení, jak toho dosáhnout,

¹⁵ Aktuálním příkladem je investiční pobídka pro německou společnost BMW na vybudování autodromu na zelené louce ve výši přesahující půl mld. Kč. Jak se nám programově vyplatí nenávratný zábor zemědělské půdy pro vyšší zisky německého koncernu nelze pochopit

stále častěji zdají být neakceptovatelná. Zřejmě pro svou nekomplexnost, finanční náročnost a výsledným efektem někdy v nedefinovatelné budoucnosti. Náhrada syntetického lepidla se škodlivými chemickými výpary jiným, zdraví neškodícím, je sice společensky velmi žádoucí změnou, nicméně s efektem vzdáleným a z pohledu dopadu na lidské zdraví dlouze v příčinné souvislosti sledovaným. Naopak vstupní investice na vynalezení a zavedení nového produktu jsou často nadměrně vysoké a příliš variabilní, což mnohé i potenciální investory dokáže odradit. Zmíněné investiční pobídky by místo výstavby výrobních hal a skladů na zelené louce měly **směřovat právě do oblasti intenzivních vysoce produktivních výroby**, do výroby zaměřených na odstraňování negativních externalit a technologických zařízení s vysokým potenciálem tvorby a ochrany životního prostředí.

Zde je vhodné upozornit na to, že by bylo velmi zavádějící kritizovat pouze zhoršování životního prostředí, pohoršovat se nad neúctou k přírodě a přírodním zdrojům, jakož i pouze promlouvat o **nebezpečí hrozící budoucím generacím**. To vše je totiž pouze a výlučně v našich rukou. Srovnatelně nebezpečný a s rostoucí mírou **agresivní je i neřízený konsum**. Nejen proto, že zásadně přispívá k plýtvání přírodními zdroji (i pracovní silou), ale i proto, že orientace na jeho růst je ve většině států jedním z fetišů hospodářské politiky a měření její vyspělosti. Upozorňuji na to proto, že nežádoucí konsum i jeho strukturu lze ovlivnit racionální politikou národních vlád, zatímco ochrana klimatu a další činnosti zasahující celou lidskou populaci jsou problémem planetárním, řešitelným pouze komplexně a v široké spolupráci všech aktérů. Bohužel, vlády České republiky, kterým obecně nelze vytknout nezáměr o danou problematiku, svou **politizací problému a jednostrannou pozorností podle své orientace výsledný efekt snižují, až minimalizují**.

Přes všechny nastíněné i zatím opomenuté problémy s rozvojem a realizací cirkulární ekonomiky lze konstatovat, že mnohé již bylo v tomto směru uděláno, další je ve stadiu výzkumu a ověřování. Nutno dále zdůraznit, že Česká republika je, jak již bylo sděleno, v několika základních směrech v čele snah států Evropské unie o zachování a zlepšování klimatu, jehož je cirkulární ekonomika nedílnou součástí. V několika segmentech jsme, spolu se skandinávskými státy, dokonce lídry Evropy. Příklady je celá řada a zájemce je nalezne v první české původní studii o cirkulární ekonomice „Cirkulární Česko“ (autory publikace jsou inovační agentura Direct People a Institut Cirkulární Ekonomiky), resp. ve specializovaných periodikách (Odpadové fórum, Odpady apod.) Její klíčovou myšlenkou je inspirovat k použití principů cirkulární ekonomiky v inovacích v českých podnicích.

Přístup ke změně myšlení v nakládání se zdroji je ve studii představen na osmi úspěšných a ověřených příkladech z praxe. Studie rovněž obsahuje analýzu hlavních bariér implementace cirkulární ekonomiky a návrh jejich překonání.¹⁶

O cirkulární ekonomice se v České republice vede **aktivní dialog přibližně tři roky**. Oproti dalším evropským státům, které v problematice vidí obrovské možnosti, a přechod od lineární ekonomiky k cirkulární chápou jako svou prioritu, jde naše společnost cestou ad hoc, neboť dosud nemáme (na rozdíl od Skandinávie či Nizozemí) vypracovány konkrétní národní plány a strategie. Lze říci, že u nás praxe předbíhá teorii, koncepci i vize. Gestorem je Ministerstvo životního prostředí (za aktivní součinnosti dalších), uvažující s předložením koncepční a závazné **strategie Cirkulární Česko 2040 někdy v průběhu příštího roku**.

Důležité a současně zavazující je, že cirkulární ekonomika jako jedna z tematických priorit Evropské unie může počítat i s její finanční, věcnou i legislativní podporou. Vedle odpadového hospodářství stojí na předním místě podpora ekoinovačních technologií pro celkové snížení energetické náročnosti, a dále technologií s malou produkcí odpadních či vedlejších produktů.

Podívejme se na závěr na **bariéry**, které doposud brání, brzdí či redukuje snahy o rozvoj systémového tlaku na změnu lineární výrobní strategie směrem k cirkulární. Lze je rozdělit na:

Kulturní. Mohou se projevit na obou stranách výrobně obchodního vztahu (u výrobců i spotřebitelů). Projevují se v tom, že naši spotřebitelé nemají tak velký zájem o ekologicky odpovědné produkty, a navíc jsou velcí tradicionalisté. Zaměstnanci nemají příliš zájem o změnu směrem k ekologickému podnikání. Navíc firemní kultura nepatří mezi nosná témata rozhodujících oddělení firem. Řešením je důraz na tržní potenciál pro ekologicky

¹⁶ Některé příklady a dosažené výsledky jsou skutečně hodnotné a hodné následování. Současně však ukazují, jak je idea cirkulární ekonomiky dosud v plenkách a že její prosazení je během na dlouhou trať. Příklady úspěšného řešení zadání cirkulární ekonomiky se zpravidla týkají odpadového hospodářství, a to přímo, nebo zprostředkovaně. Příkladem může být 28 km² přírody, která byla v roce 2017 zachráněna právě díky třídění odpadu. Dosáhlo se toho recyklací a novým využitím 74 % produkce obalových materiálů (recyklát při výrobě nových produktů nahradil přírodní zdroje). Tím se podařilo snížit i zátěž životního prostředí, neboť díky třídění odpadu je v atmosféře o téměř 570,000 tun CO₂ méně. Jiné zdroje uvádějí jako příklad efektu recyklace téměř jeden a čtvrt milionu stromů, zachráněných díky třídění odpadu (cca 540.000 tun papíru).

šetrné produkty a služby a pozornost problematice nikoli pouze na úrovni marketingu, ale i vrcholového managementu.

Tržní. Primární tržní bariérou jsou vysoké pořizovací náklady při přechodu na cirkulární podnikání. Jde především o nové stroje, skladové areály, navázání nových kontaktů a další často nepředvídané výdaje. Nebezpečná je i možná ztráta konkurenceschopnosti při přechodu na nové technologie. Největší překážkou však je získání samotných druhotných surovin z recyklovaných zdrojů a jejich cena v porovnání s tradičními primárními surovinami. Řešením je změna obchodní strategie firmy např. kombinací bilaterálních dohod s opcí na odkup konkrétního množství sekundárních zdrojů.

Technologické. Za největší problém z tohoto pohledu je pokládána špatná dostupnost nových technologií, jejich vysoké pořizovací náklady a špatná spolupráce byznysu s vědeckotechnickou základnou. Zmiňován je také požadavek dodávat produkt z recyklovaného materiálu v kvalitě „originálního kusu“. Ze strany nositelů cirkulární ekonomie se v případě absence účinného propojení výrobců s výzkumníky doporučuje externí řešení. Zásadně však nemůže být aplikování principů cirkulární ekonomiky na úkor kvality finálních výrobků, a tím i ziskovosti firmy.

Regulatorní. Celá řada výrobních postupů, prodejních kanálů i spotřeby je spojena s určitým typem regulace (například nakládání s hotovým jídlem v restauracích). S tím je spojena tvorba „odpadových lobby“, dílčích skupin prosazujících například tvorbu různých cenových skupin, resp. umělé udržování cen surovin a výrobků na úkor jiných. Výchozím řešením musí být tlak podnikatelského sektoru na zavádění účinných a racionálních řešení v dané oblasti. Důležitá je i konkrétní mezinárodní spolupráce, která musí zabránit vytváření zájmových partikulárních nátlakových skupin. Nedílnou součástí tohoto snažení je mezisektorová spolupráce a transparentní komunikace aktérů.

Je dobré vědět, že „ani jedna z výše uvedených bariér není neměnná či dokonce neprůchodná. Řešení je však vždy individuální a vychází z analýz dané firmy a prostředí, ve kterém firma podniká. Teprve pak je možné bezpečně určit, které principy cirkulární ekonomiky budou nejlépe zapadat do aktivit té které firmy“.¹⁷ Být ale mezi prvními, kteří si tyto principy uvědomí a dokonale osvojí, je do budoucna významnou tržní výhodou.

¹⁷ Kol: Cirkulární ekonomika, Direct People, Praha 2018, s. 4.

Renesance obnovitelných zdrojů

Cirkulární ekonomika znamená změnu pohybu (celkové trajektorie) výrobků, odpadů a negativních externalit výrobního procesu i konsumu služeb. Relativně samostatnou, nicméně velmi důležitou součástí cirkulárního procesu je renesance obnovitelných zdrojů, které mají významný podíl na celkové racionalizaci spotřeby surovin a materiálů. Využití mořského přílivu, proudění větrů, slunečního záření a mnohé další mají mimořádný potenciál úspor, celkového zefektivnění výroby a služeb, a především ochrany životního prostředí, záchrany klimatu. Proto je tak **důležité věnovat pozornost aktivizaci a širokému využití obnovitelných zdrojů** (zejména či primárně v oblasti energetiky), což mj. znamená velký zvrat v přístupu k ekologii jako takové.

Podle aktuálních studií a publikovaných záměrů na úrovni příslušného ministerstva i nevládních ekologických institucí by tuzemská výroba energie z obnovitelných zdrojů měla do roku 2030 narůst na minimálně 24 % celkové výroby. Zajímavé je, že největší úlohu v tom by měli mít samovýrobci: domácnosti a podniky, kteří si budou vyrábět vlastní energii. V technologiích pak větrné elektrárny, fotovoltaiky určené pro vlastní nebo lokální spotřebu, tepelná čerpadla, solární termální kolektory, případně i geotermální zdroje. V oblasti dopravy by měla, podle zatímních úvah, dominovat vyspělá biopaliva, stlačený bioplyn a čistá elektřina. Naopak podíl dnešních biopaliv 1. generace bude stagnovat a v čase být postupně eliminován.¹⁸

Na základě dostupných údajů a hlubšího rozboru je nutno konstatovat, že u nás **rozvoj čisté energetiky dlouhodobě stagnuje**. Nejzřetelnější to je u obnovitelných zdrojů pro výrobu elektřiny, jejichž podíl na celkové výrobě stagnuje od roku 2013. Zdá se, že zásadní moment změny lze očekávat, odhodlá-li se vláda revidovat spotřební daň u paliv. V našich podmínkách se očekává zásadní změna od novely Zákona o podporovaných zdrojích z dílny Ministerstva průmyslu a obchodu. V celoevropském měřítku jde ovšem o mnohem závažnější rozhodnutí novelizované evropské Směrnice o obnovitelných zdrojích energie,

¹⁸ Zmíněný nárůst podílu obnovitelných zdrojů energie (OZE) na konečné spotřebě energie v České republice v roce 2030 ze současných 14,89 % na nejméně 24 % vyplývá z cíle Evropské unie spotřebovávat v roce 2030 z OZE celkem 32 % energie (schváleno členskými státy koncem června 2018). Zaostávání České republiky za průměrem Evropy je varující a vytyčený úkol mimořádně náročný nejen proto, že za cílem Evropské komise brutálně zaostává.

zavádějící a definující mimo jiné **postavení, práva a povinnosti tzv. komunit** (společensví) provozujících obnovitelné zdroje a tzv. samovýrobce. Nadějná a perspektivní je především cesta utváření komunit pro výrobu energií z obnovitelných zdrojů.

V tuzemsku je dosud obvyklá přímá finanční a jiná podpora obcím, kde jsou obnovitelné zdroje umístěny. Výhodou komunit je jejich větší samostatnost v rozhodování a určování forem a metod využívání obnovitelných zdrojů. Komunity v podstatě mohou rozvíjet jakýkoli obnovitelný zdroj, který dává v dané lokalitě smysl. Pozitivní je i to, že motivace veřejnosti i podnikatelů v takových projektech zásadně mění jejich postoj k otázce obnovitelných zdrojů a v širším pohledu k ochraně klimatu. Předpokládá se, že právě proto budou mít komunity i samovýrobci ve srovnání s komerčními projekty řadu speciálních práv a úlev.

Závěr:

Cirkulární ekonomika, udržitelný rozvoj, oběhové či bezodpadové hospodářství jsou v podstatě synonymní výrazy pro totéž: snahu o to, aby se lidé začali chovat podle zásad zdravého rozumu. Naše evropská společnost dosáhla již takového stupně uspokojování potřeb, žije v takovém blahobytu, že je pro ni většinově zcela normální necitlivě, bez racionální úvahy a odpovědnosti vůči sobě i okolí, se zbavovat přebytků. Vyhazovat věci, které ještě fungují nebo jdou jednoduše opravit, a kupovat místo nich nové, modernější, výkonnější nebo jen s přitažlivějším designem. Tomuto trendu neodpovědné likvidace nadbytku odpovídá mimo jiné i odpisová a záruční politika producentů spojená s nadhodnocenými náhradními díly s cílem donutit veřejnost k urychlení cyklu obnovy a spotřeby v zájmu rychlého obratu zboží. Důsledkem je hospodářský cyklus s nebezpečím krizí a globální plýtvání. Smyslem cirkulární ekonomiky je toto nebezpečí sebezničení lidské společnosti co nejvíce omezit, její budoucnost racionalizovat, humanizovat. Vinni plýtváním jsou samozřejmě výrobci (prodejci), kteří agresivní reklamou pouze prohlubují deficit hodnotného a kvalitního zboží, vinni jsou spotřebitelé (kupující), kteří v zajetí konsumu ztrácejí pocit odpovědnosti a rozumu, vinni jsou i politici, kteří v honbě za voliči ve snaze „roztáčet kola“ ekonomiky, tedy podporovat ekonomický růst, neodpovědně a škodlivě volají po „růstu taženém spotřebou“, tedy po plýtvání. Bohužel tyto tendence mají svou oporu v programech a „prioritách“ v zásadě všech politických stran a hnutí.

Zdroje a vybrané instituce:

Asociace společenské odpovědnosti, o.p.s. (www.a-csr.cz)

AVE.CZ odpadové hospodářství s.r.o. (www.avc.cz)

Direct People (www.directpeople.cz)

EKO - KOM, a.s. (www.ekokom.cz)

Institut cirkulární ekonomiky (www.incien.cz)

Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR (www.mpo.cz)

Ministerstvo životního prostředí ČR (www.mzp.cz)

Lokální a družstevní způsoby hospodaření, konference 9. 10. 2018, Nadace Rózy Luxemburgové – RLS.

O autorovi:

Mgr., Ing. Ladislav Šafránek, CSc., MBA

**1946.* Bývalý dlouholetý politický pracovník. Nyní ekonomický a právní odborník působící v podnikatelské oblasti. Autor řady odborných studií, popularizačních článků a monografií v ČR i v zahraničí.

Jan Zeman

Ekonomický pilíř udržitelného rozvoje

Trvale udržitelný rozvoj se někdy zjednodušeně rozkládá na tři základní, vzájemně značně propojené pilíře – ekonomický, sociální a ekologický. Ekonomický pilíř udržitelného vývoje má dvě základní části: věcný tvar ekonomiky a způsobu života a mechanismus jejich zabezpečení. Tento článek se bude zabývat mechanismy zabezpečení ekonomického pilíře udržitelného vývoje. Jde zejména o řešení následujícího okruhu problémů:

1. Základní makroekonomické problémy (ekonomického pilíře udržitelného vývoje).
2. Administrativní nástroje.
3. Ekonomické nástroje.
4. Informační a organizační nástroje.

1. Základní makroekonomické problémy ekonomického pilíře udržitelného vývoje

Ekonomický pilíř udržitelného vývoje naráží na základní paradigmaty ekonomické teorie:

- 1) Problematicnost užívaných základních makroagregátů.
- 2) Zákonitost ekonomického růstu, měřeného navíc zcela špatným indikátorem (ukazatelem) hrubý domácí produkt.
- 3) Míra zespolečenštění ekonomiky.

1.1. Problematičnost užívaných základních makroagregátů

V 21. století úsilí o nápravu věcí veřejných nutně začíná mimo jiné kritikou základních používaných makroagregátů – indikátorů hrubý domácí produkt (HDP, anglicky GDP), hrubý národní produkt (HNP) a národní důchod (ND), viz ¹⁾.

K pozitivům let před rokem 1945 patřilo neohlupování hodnotovými makroagregáty typu HDP, HNP, ND ze strany ekonomů a následně i politiků a novinářů. Totiž, dnešní makroekonom si až na výjimky neumí představit, že by alespoň jeden z těchto tří makroagregátů neměl k dispozici.

Ekonomové před rokem 1945 zkoumali zejména ukazatele vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti, inflace a deflace, úvěrů a zadlužení, vývozu a dovozu zboží a služeb (zahraničního obchodu), růst výroby základních produktů, jako byly v 19. století těžba uhlí, výroba surového železa a oceli, výroba cementu, výroba kyseliny sírové, výroba parních lokomotiv, vypěstované množství pšenice, brambor, vyrobeného masa ad. S růstem objemu výroby rostla zaměstnanost a inflace a klesala vyrovnanost zahraničně obchodní bilance a opačně. Marx na základě takové analýzy dokázal předvídat cyklické ekonomické krize z nadvýroby, viz ²⁾. Ukazatelé HDP, HNP a ND byly před rokem 1945 neznámé.

Za 2. světové války jistí akademičtí ekonomové v USA začali vytvářet souhrnné národní účetnictví, jehož výsledkem byl ústřední makroagregát hodnotového typu, konkrétně HNP. Nebyli zcela originální, protože první národohospodářské reprodukční schéma v ekonomii vymyslel již ekonom F. Qeusnai (1694-1774), byť zůstal dlouho nepochopen. Na něj až o mnoho let později navázal K. Marx, viz ²⁾. I u Marxe šlo spíše o didaktickou pomůcku k zobrazení základních podmínek reprodukčního procesu než o nástroj analýzy reálného vývoje konkrétní ekonomiky. Také u autorů HNP šlo jen o akademickou diskusi. Této akademické diskuse se ale vzápětí chopili jiní ekonomové a použili ji zcela jinak, i přes protesty tvůrců HNP.

HNP státu byl definován jako suma příjmů všech ekonomických subjektů na území příslušného státu, včetně domácností, přihlášená ke zdanění, snižená o spotřebu materiálu a energie (meziproduktů). Základní podmínkou zahrnutí do HNP bylo, že dané zboží či

služba byly koupeny na trhu a zaplacený kupujícím. Pokud nebyly příslušné zboží či služba od daně z obrátu osvobozeny, musela být též státu zaplacená daň z obrátu, později daň z přidané hodnoty (DPH), u některých produktů též spotřební daň. Naturální spotřeba nevstupovala do HNP. Problém užitečné, podmíněně užitečné a neužitečné výroby ekonomové ignorovali. Statistické úřady vyspělých kapitalistických států začaly po roce 1945 počítat HNP, ukazatel výkonu ekonomiky, a ekonomové, ekonomičtí novináři a politici ho začali prohlašovat za základní ukazatel ekonomiky a později i za základní ukazatel blahobytu, kterým nikdy nebyl a ani být nemohl.

Vznikající státy reálného socialismu v Evropě začali počítat makroagregát ND. Od HNP se lišil zejména rozlišováním tzv. produktivních a neproduktivních činností s tím, že pouze produktivní činnosti vytváří ND. Na základě značně zjednodušeného pojetí pracovní teorie hodnoty K. Marxe do ND zahrnovali všechna odvětví materiální výroby a materiálních (výrobních) služeb, očištěné od spotřeby meziproduktů. Tzv. nevýrobní služby do ND nezahrnovali. Známa zběsilá soutěž o co nejvyšší ekonomický růst prvního poválečného třicetiletí se odehrávala v úsilí o maximální růst makroagregátů hodnotového typu. Efektivnost takového růstu se považovala více méně za samozřejmou. Teprve rozsáhlá strukturální krize 70. let 20. století – krize potravinová, surovinová, energetická, zejména ropná a krize ekologická si vynutily diskusi na téma kvality ekonomického růstu a snahu korigovat cíl maximálního ekonomického růstu na cíl růst optimální. ND skončil s pádem zemí reálného socialismu na přelomu 80. a 90. let.

Snaha vypočítat HNP a HDP ČSSR v 80. letech v rámci úsilí o ekonomickou reformu v jistém smyslu předcházela pádu reálného socialismu. Samotný výpočet HNP a HDP za účelem mezinárodního srovnání chybný nebyl, byť přesnější by bylo se snažit přepočítat HNP a HDP vyspělých kapitalistických států na ND. Problém byl, že jeho autoři ho neoprávněně zbožštili a zcela ignorovali jeho četná zásadní negativa, včetně mizivé vypovídací schopnosti. To platí i o zjištěném zaostávání tehdejších socialistických států na základě propočtů stínového HNP či HDP, resp. výši odhadovaného HNP či HDP v paritě kupní síly na obyvatele. Tak jako ve vyspělých kapitalistických státech byl zbožšťován indikátor HNP, byl podobně ve státech někdejšího reálného socialismu zbožšťován indikátor ND, byť měl méně vad než HNP. Po roce 1989 byl ND zavržen, aby nepřekážel budování prosperity trhu či spíš lidožravých hostin HNP a HDP.

Mezinárodní rozvojový establishment v roce 1991 základní makroagregát HNP nahradil HDP. Rozdíl je ve skutečnosti, že zisky vyvezené do zahraničí se od HNP odčítají, zatímco ve statistice HDP též spoluvytváří ekonomickou „prosperitu“ příslušného státu. Jde tudíž o indikátor ještě horší než HNP.

Může to být hodně. V roce 2015 HDP ČR převyšuje HNP asi o 10 %. Jen čistý vývoz zisků zahraničních firem do zahraničí činí v ČR asi 300 mld. Kč/rok, tj. asi 8 % HDP.

Problémem je i jev, který je nazýván „phantom GDP“. Tento jev vzniká v souvislosti s uplatňováním metod outsourcingu a offshoringu nadnárodními firmami. Znamená nadhodnocení ekonomické výkonnosti mateřských zemí nadnárodních firem v důsledku produktivity „dovezené“ ze zemí s nižšími náklady a cenovou hladinou, viz ³⁾, ⁴⁾. V USA se tak zvyšuje HDP až o půl procentního bodu za rok.

V září 2011 Český statistický úřad (ČSÚ) přepočítal dosavadní řady HDP po roce 1990 ve smyslu „plného“ zachycení ekonomických aktivit, včetně naturální a nelegální ekonomiky. HDP se dál zvýšil. Míra blahobytu se tím ale nezměnila.

Do výpočtu HDP byl nově zahrnut přechod na tržní ceny naturální spotřeby (tzv. imputované nájemné u občanů bydlících ve vlastním bytě je při současném šmelinářském nájemném absurdní), kapitalizace softwaru vyrobeného ve vlastní režii, odhadovaná nezjištěná ekonomika (úmyslně neregistrované jednotky – tzv. meloucháři), nelegální ekonomika – zpřesnění metody již prováděného odhadu za prostituci a nelegální výroby, spotřeby, dovozu a vývozu tabákových výrobků a zahrnutí dosud neprováděných odhadů za nelegální výrobu, spotřebu, dovoz a vývoz drog, alkoholu, cigaret a za nelegální kopírování originálů – dopad, individuální bytová výstavba; podhodnocení rozpočtovaných cen a absence zisku a navýšení výdajů na novou výstavbu a rekonstrukci obydlí podle údajů z ročních účtů, jednotky nepodléhající zjišťování, úmyslné zkreslování vykazovaných údajů, ostatní typy nezjištěné ekonomiky. Zkrátka a dobře, HDP nám začaly zvyšovat i oficiálně prapodivné aktivity jako je prostituce, obchod s drogami, malá i velká kriminalita.

Další přepočet HDP, spojený se zvýšením jeho hodnoty, ČSÚ provedl na podzim 2014.

Stávající členění ekonomických aktivit ukazuje tabulka č. 1:

Tabulka č. 1 – Členění lidských ekonomických aktivit HDP podle současné statistiky

Kód	CZ-NACE sekce
A	Zemědělství, lesnictví a rybolov
B	Těžba a dobývání
C	Zpracovatelský průmysl
D	Výroba a rozvod elektřiny, plynu, tepla a klimatizovaného vzduchu
E	Zásobování vodou; odpadní vody, odpady a sanace
F	Stavebnictví
G	Velkoobchod a maloobchod; opravy a údržba motorových vozidel
H	Doprava a skladování
I	Ubytování, stravování a pohostinství
J	Informační a komunikační činnosti
K	Peněžnictví a pojišťovnictví
L	Činnosti v oblasti nemovitostí
M	Profesní, vědecké a technické činnosti
N	Administrativní a podpůrné činnosti
O	Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení
P	Vzdělávání
Q	Zdravotní a sociální péče
R	Kulturní, zábavní, rekreační činnosti
S-U	Ostatní činnosti

Zdroj: ČSÚ

S jistým zjednodušením, aktivity A-H s výjimkou osobní dopravy vytvářely za reálného socialismu ND. Aktivity I-U a osobní doprava byly považovány za aktivity neproduktivní, ND nevytvářely. Neproduktivnost ale neznamenal nepotřebnost, jak to někteří vulgarizovali. V souvislosti se složkami HDP je nutné upozornit na značně problematické položky peněžnictví a pojišťovnictví a činnosti v oblasti nemovitostí. Vytváří peníze z peněz a spekulací.

Peněžnictví a pojišťovnictví vytváří HDP mimo jiné tištěním peněz a dluhopisů, tj. v podstatě fiktivně a inflačně. Ekonomika USA v posledních 30 letech v rozhodující míře žije z tisku US dolarů, zejména dluhopisů, které pak vnucuje ostatním, někdy i za použití

armády, viz Irák 2003. Tím prakticky znehodnocuje měnu, vyvolává obří spekulativní bubliny a obří krachy, klasicky krizi 2008-09. Může být i příčinou ekonomického úpadku, když se prakticky vyplatí investovat jen do spekulací. Klasicky opět v USA, ale nejen tam.

Nejspornější částí HDP státu je HDP vytvořené tzv. finančním sektorem. Jde reálně o peníze vydřené z jiných států (před lety se uváděl případ: zboží se vyrobí v Číně za 1 USD, 1 USD stojí jeho doprava do USA, v USA se prodává za 10 USD, čímž je HDP USA uměle zvyšován) a emitované, hodnotami nekryté peníze – cenné papíry i běžné papírové peníze. V USA tuto situaci zásadně zlepšuje pozice USD jako základní mezinárodní měny, byť samy USA jsou již delší dobu beznadějně předlužené. Ale na pouhý požadavek platit místo USD eury ze strany Iráku z února 2003 přišla za pouhý měsíc vojenská invaze USA a Velké Británie, která Irák zničila.

Činnosti v oblasti nemovitostí mohou zásadně zhodnocovat majetek, aniž by byly vytvářeny užitečné hodnoty. Známý je závratný růst cen nemovitostí v centrech velkých měst. Prosazení stavby dálnice v určité trase znamená zásadní zhodnocení pozemků v jejím okolí pro účely podnikání, byť jsou současně degradovány pro potřeby bydlení, školství, zdravotnictví apod. I zde může jít o výraznou bublinu, která praská v případě, že se společnosti dlouhodobě nedaří. Velká ekonomická krize ve vyspělých státech v letech 2008-09 začala krizí na hypotečním trhu s nemovitostmi v USA. Pozemky může zhodnotit pro potřeby bydlení a občanské vybavenosti výstavba stanice metra, tramvajové či trolejbusové tratě aj. Změny v cenách nemovitostí neovlivňují HDP. Vzhledem k velmi obtížné praktické uchopitelnosti problému změn cen nemovitostí se tyto změny do HDP nepromítají.

Kromě výše načrtnuté výrobní metody výpočtu HDP se HDP počítá také na základě spotřeby – co vytvoří svou spotřebou sektor podnikatelský, co domácnosti, co státní správa a samospráva (ta svůj příspěvek financuje z výnosu daní, popř. i z výnosu dluhopisů) apod. Ve výsledku se musí krýt, resp. rozdíl pokrývá „změna zásob,“ reálně fiktivní ukazatel. Ale i spotřeba se v praxi běžně realizuje v nemalé míře na dluh a vytváří bubliny, které po prasknutí vytvářejí finanční, ekonomické a sociální krize.

Ukazatel hrubé přidané hodnoty HPH vzniká odečtením dotací do výroby od HDP a vybraných daní na produkty – DPH a spotřebních daní. V tomto směru je přesnější než HNP a HDP.

Předním statistikům ČR se podařilo z národního důchodu ČR let 1970-89 vypočítat i v ČR tehdy dosahovaný HDP, viz ⁵⁾. Tradovaná zásadní nepropustnost těchto makroagregátů tak byla překonána. Zatímco v roce 1970 podle tohoto přepočtu HDP převyšoval ND v ČR asi o 32 % (rozdíl asi jedna třetina se v Československu tradoval po celá 70. a 80. léta), v roce 1989 jej převyšoval již o 45 %.

Jde vesměs o údaje značně hrubé. Jistě i proto, že podniky se do toho či onoho odvětví zahrnují podle své převažující činnosti, což může rozsah některých odvětví citelně zkreslovat. Výkaznictví ale obsahuje i řadu jiných nepřesností, včetně vícero změn metodiky. Dlouhodobé časové řady při stabilní metodice by ale měly mít případné odchylky přibližně ve stejných směrech.

Ostatní základní makroagregáty – nezaměstnanost, inflace, veřejný i soukromý dluh, zahraničně obchodní a platební bilance, bilance veřejných rozpočtů aj. si svou funkci v zásadě udržely, byť zůstávaly a zůstávají ve stínu základního makroagregátu hodnotového typu. Rozumný stát minimalizuje nezaměstnanost, inflaci a veřejný i soukromý dluh, usiluje o aktivní zahraničně obchodní a platební bilanci i o aktivní bilance veřejných rozpočtů.

HDP, HNP i ND se počítají jednak v běžných cenách, jednak ve stálých cenách (očištěny o inflaci). Protože přesné zohlednění inflace není snadné, může být zdrojem chyb, zejména v dlouhodobém časovém horizontu.

Základní makroekonomické agregáty HDP, HNP a ND mají ten zásadní nedostatek, že ignorují soulad struktury výroby a služeb se strukturou reálných společenských potřeb, takže na jejich bázi nelze budovat udržitelnou ekonomiku. ND za produktivní považuje jen materiální výrobu a výrobní služby. I když má za socialismu počítaný ND méně vad než HDP a HNP, mimo jiné odčítá zjevné ekonomické ztráty (HDP a HNP je reálně vykazují jako klad), neuvádí jako produktivní náklady na obranu a bezpečnost (blahobyt určitě nevytváří, jsou jen nutnou daní za nedokonalosti společenského mechanismu), náklady na státní správu ad., jeho základní defekt – ignorace souladu struktury společenské výroby se strukturou společenských potřeb – je podobný jako u HDP a HNP, byť zúžený. ND vyžaduje odlišné účetnictví. Nepravé (falešné) potřeby vesměs zvyšují makroagregáty HDP, HNP a některé i ND. Například výdaje na obranu, bezpečnost, státní správu a ztráty všeho druhu ND nezvyšují.

„HDP je hrubé měřítko tržních aktivit, peněz, které legálně přecházejí z jedné rukou do druhé. Nerozlišuje mezi žádoucím a nežádoucím, mezi náklady a ziskem. Navíc se zaměřuje jen na tu část reality, jež se podílí na peněžních transakcích. Důležité ekonomické funkce provozované domácnostmi a neziskovým sektorem ignoruje, maskuje zhroucení společenských struktur a přírodního prostředí, na nichž ekonomika i sám život zcela závisí. Toto zhroucení vydává za hospodářský přínos.

Zpráva „Aktivity na ulicích se zvýšily o 15 %“ s málokým hne. Lidé se ptají, co se zvýšilo. Sázení stromků nebo loupeže? Dobrovolnická výpomoc nebo rvačky? Dopravní nehody nebo skutky sousedské laskavosti? Pouhý součet aktivit neříká nic o změnách kvality života na ulicích. V ekonomice to funguje stejně. "Méně" nebo "více" nemá smysl, pokud se neříká, čeho. Proto má samotný HDP mizivou vypovídací schopnost. Jako pouhý výčet celkové hodnoty hmotného zboží a služeb v dolarech tvrdí, že vše vyrobené je "zbožím".

Nerozlišuje mezi náklady a výnosy, ziskem a ztrátou, tvořivými a ničivými, udržitelnými a neudržitelnými činnostmi. Ústřední národní měřítko blahobytu pracuje jako sčítající kalkulačka, která nedokáže odečítat. Vše, co se odehraje na trhu, přijímá jako přínos, přičemž zcela ignoruje to, co se odehrává vně sféry peněžní směny, bez ohledu na jeho důležitost a prospěšnost.

K růstu HDP účinně přispívá pacient v závěrečném stadiu rakoviny, nákladná rozvodová řízení, ničivá zemětřesení nebo hurikány, vynucující si nákladnou obnovu. Tyto položky zvyšují HDP, neboť díky jim peníze mění své majitele. Je to totéž, jako kdyby podnik vedl své bilanční záznamy prostým sčítáním veškerých "transakcí" bez rozlišování mezi příjmy a výdaji, mezi aktivy a pasivy. Synonyma úpadku (zločinnost, rozvodovost, masmediální posedlost ad.) výrazně přispívají k růstu HDP. Vyvolávají rozsáhlé náklady, které zvyšují HDP. Rozvody přináší na konta právníků miliardy dolarů/rok, zvyšují podnikání s nemovitostmi, je třeba zajistit druhou domácnost, dopravu, zastupování dětí atd. Zločinnost zajišťuje obrat odstrašovacímu a zabezpečovacímu podnikání ve výši 65 mld. dolarů/rok. Také návyková konzumace (narkomanie, alkoholismus, nikotinismus ad.) zvyšuje HDP. 50 % Američanů sama sebe označuje za otlělé. Miliardy se vynakládají na přejídání, miliardy na zbavení se nadváhy.

Podobně je tomu s přírodou. Čím více vyčerpává národ své přírodní zdroje, tím víc HDP roste, což znásilňuje základní účetní principy: odčerpávání základního kapitálu mění na

běžný příjem. Odlovení veškerého pokolení tresek celonárodní účetní knihy vykazují jako hospodářský vzestup – až do zhroucení rybářského odvětví. Podle H. Dalyho "současný celonárodní účetnický systém zachází se zeměkouli jako s obchodním případem v likvidaci". HDP zvyšuje produkce znečišťování, jeho zneškodňování a náklady kompenzace sociálně ekonomických škod z narušení prostředí.

HDP zaměňuje prosté vypůjčování si z budoucího za skutečný zisk. Je to obdoba tvrzení, že rezerva pro stárnoucí kapitál musí být na úkor podnikání.

Podobně HDP ignoruje hospodářský přínos obcí a domácností, vykonávajících velkou část celonárodně nejdůležitější práce (výchova dětí, péče o staré lidi, rozmanité neziskové práce). Úpadek těchto sfér zvyšuje HDP. Rodičovství je stále častěji zastupováno péčí o děti, společné sedánky před domovním vchodem psychiatrií a televizí, ostražití oči sousedů poplašnými zařízeními a policisty, kuchyňský stůl McDonalidem. Vzájemná výpomoc se mění v nakupované služby. Denní jesle a školky zvyšují HDP o více než 4 mld. dolarů, televize a příbuzná zábava téměř o 60 mld. dolarů/rok. Vláda i trh tloustnou z lidožroutských hostin na rodině, obci a přírodě, jež jsou podmínkou přežití lidstva“, viz ¹⁾.

Výše uvedená poměrně dlouhá citace z práce Cobb a kol., zobrazuje starší realitu USA. Situaci ale vystihuje přesně. Totiž, dnes již HDP tvoří i výnosy organizovaného zločinu, obchodu s drogami, z prostituce aj. Jinak ale výše uvedené hodnocení můžete aplikovat na mnohé. Zůstala za hurikánem ekonomická škoda ve výši 1 nebo 10 miliard USD? Nikoliv tragédie, jak by prostý občan-nemakroekonom usuzoval, ale ekonomicky pozitivní událost, neboť zhruba ve výši ekonomických škod proběhne obnova a HDP se o tu částku zvýší. Je pacientovi dva roky léčena rakovina, na níž nakonec ve velkých bolestech umírá? Pro něj jistě tragédie, ale HDP se na jeho nákladném léčení „napase.“ Že atentát v Oklahoma City se 170 mrtvými byl obludný? Pro zahynuvší a pozůstalé určitě. Ale na růstu HDP USA se projevil kladně, protože kdekdo si poté začal pořizovat lepší bezpečnostní zámky, střelné zbraně, připojovat si své obydlí na pult centrální ochrany a jiné v naději si tak zvýšit svou bezpečnost. Prodej zboží a služeb se zvýšil, byť blahobyt zjevně klesl.

Škody na dopravních prostředcích rozbitých při dopravních nehodách, škody způsobené požáry, vichřicemi a jinými přírodními pohromami, škody způsobené hospodářskou kriminalitou atd. snižují reálný blahobyt. ND za reálného socialismu způsobené škody, tyto

defenzivní výdaje, právem odečítal. HDP a HNP je ale neodečítají, protože rozbité dopravní prostředky se musí opravit nebo koupit nové, tím se zvýší obrát a s ním i HDP a HNP.

Využívání přírodních zdrojů a poškozování životního prostředí křivě odráží HDP, HNP i ND. Když nám rostou škody koroze v důsledku znečištění ovzduší, musíme je akceptovat a napravovat. Mohou se projevit zkrácením životnosti ocelových konstrukcí nebo zvýšenými náklady na jejich pořízení, aby příslušná konstrukce vydržela v silně znečištěném ovzduší plánovanou dobu. Obojí jsou zvýšené náklady. S blahobytem nesouvisí, byť zvyšují základní makroagregáty HDP, HNP, ND. Podobně je tomu se zvýšenými potřebami rekreace.

Těžbou a spalováním fosilních paliv je ničíme pro jejich možné využití budoucími generacemi, a ještě přitom rozvracíme klima, což naši potomci nemusí přežít. V oficiální statistice tak ale vytváříme pochybnou statistickou prosperitu. Zvyšuje se HDP, HNP i ND. Podobně je tomu s těžbou jiných nerostných surovin, byť zde jsou větší či menší možnosti jejich recyklace. Produkci odpadu škodíme sobě i společnosti, byť statistika makroagregátů mluví o opaku. Totiž, i zneškodňování odpadu je užitečná činnost, byť vyvolaná nutností napravovat negativní důsledky předchozích nedokonalých aktivit lidí.

Také všechny nekalkulované náklady v dopravě ČR s výjimkou daňových úlev zvyšují HDP, viz ⁶⁾. Že je tomu často zjevně neefektivně (včetně v posledních 25 letech pro hospodařeným stamiliard Kč na dopravních stavbách, které se buď neměly stavět vůbec, nebo ne v prosazených silně devastacích či jinak rizikových trasách, nebo se zásadně zdražily v průběhu výstavby), statistice HDP nevadí. Podobně je tomu u deformací cen paliv a energie, části dotace a externality, viz tabulky v ⁷⁾.

Můžeme těžit lesy rychleji, než přirůstají, a makroagregáty se budou zvyšovat. Tedy, zvyšovat se budou jen do chvíle, kdy lesy vytěžíme. Pak nastane kolaps těžby dřeva a makroagregáty klesnou. Přestane-li nám les bezplatně poskytovat své významné mimoprodukční přínosy (funkce klimatická, hydrologická, půdoochranná, rekreačně zdravotní ad.), zhorší se nám podmínky pro život. Ať už je nahradíme umělými zásahy (V. Voráček se pokoušel spočítat, na kolik přijdou technická opatření na omezení eroze půdy a zmírnění rizik povodní poté, co v důsledku přílišného znečištění ovzduší odumřely nepůvodní smrkové lesy v Krušných horách, kolik by stálo zajištění náhradních zdrojů pitné vody či náhradní rekreace, viz ⁸⁾ a ⁹⁾), nebo když budeme trpět jejich absencí a vznikají větší či menší

ekonomické i mimoekonomické škody. Mohou mít i podobu vícenákladů, například na zajištění náhradních zdrojů pitné vody nebo na vyšší potřebu rekreace. Ty by se měly odečítat od vytvořeného HDP, HNP a ND, nikoliv je tam zahrnovat a vykazovat tak statistickou Potěmkinovskou vesnici prosperity. Podobně HDP, HNP a ND zvyšují náklady na zmírnění – náklady vyšší protikorozi ochrany, náklady na výstavbu vyšších komínů, aby okolí znečišťovatele přežilo, aj.

Mimo HDP, HNP a ND je i volný čas, podle K. Marxe základní to bohatství společnosti. Volný čas je ale nutné uvažovat jen reálný, nikoliv vynucený nezaměstnaností, jež blahobytní snižuje, nikoliv zvyšuje.

Samotný **blahobytní** se ale od základních makroagregátů výrazně liší. Nečadová do něj zahrnuje hmotnou životní úroveň (důchod, spotřeba a bohatství), zdraví, vzdělání, osobní aktivity, včetně pracovních, účast na politice a vládnutí, společenské styky a vztahy, životní prostředí, nejistota ekonomická i fyzická. Index ekonomického blahobytní (IEWB) hledá na bázi:

- *současné prosperity odvozené ze spotřeby (na jednoho obyvatele). Zahrnuje spotřebu statků a služeb realizovanou na trhu, služby poskytované vládou, hodnotu produkce domácností poskytované sobě samotným, volný čas a změny v délce života;*
- *čisté společenské akumulace zásob výrobních zdrojů – zahrnuje čistou akumulaci do fyzického kapitálu, do bydlení, změny hodnoty přírodních zdrojů, náklady související se stavem životního prostředí, změnu v úrovni zahraničního zadlužení, akumulaci do lidského kapitálu a investice do vědy a výzkumu (VaV);*
- *sociální nerovnost (rozdělení příjmů, resp. důchodů) – obsahuje ukazatel intenzity chudoby (sleduje se výskyt chudoby a její rozsah) a nerovnost v důchodech pomocí Giniho koeficientu;*
- *ochranu před sociálními riziky – je brána v úvahu ztráta práce a výše nezaměstnanosti, nemoci, rozvrat rodiny a chudoba ve stáří“, viz ⁴⁾, s. 10.*

Za základní ukazatele udržitelné ekonomiky považují někteří environmentální ekonomové některý z **indexů trvale udržitelného blahobytní** (Index of Sustainable Welfare – **ISEW**), viz ¹⁰⁾, a jako doplňující (kontrolní) **indikátor ekologické stopy**. Jsou ale možné i další, včetně nepálského indikátoru **úhrnného štěstí**.

ISEW počítáme tak, že od HDP odečítáme četné neefektivní položky (odhadované ekonomické ztráty všeho druhu, náklady na obranu, bezpečnost a státní správu, náklady na škodlivou spotřebu, přírůstek nadměrných příjmů a na ně vázané luxusní spotřeby, náklady kompenzace vznikajících ekologických i neekologických škod) a naopak přičítáme četné efektivní položky, které neobsahuje (bezplatná péče o děti, bezplatná práce v domácnosti, bezplatná práce pro obec, bezplatná práce pro ochranu přírody a krajiny ad.). Bezplatnou práci oceňují náklady, které by bylo nutné vynaložit, kdyby se na zajištění stejných prací musely na trhu najímat pracovní síly, včetně jejich sociálního a zdravotního pojištění. Samozřejmě, sebelepší tým pracovníků dětského domova plnohodnotně nenahradí svěřeným dětem rodinu, o kterou byly připraveny, dobrovolní nevládní ekologové obvykle o chráněné území pečují lépe a v každém případě mnohem levněji než profesionální pracovníci ad. Návrh úprav HDP pro vytvoření reálnějšího ukazatele ukazuje tabulka č. 2:

Tabulka č. 2 - Ukazatele korigující HDP k jeho vyšší vypovídací schopnosti

Položka	Úprava HDP
Domácí a nezisková ekonomika	přičítá se
Zločinnost	odčítá se
Ostatní ochranné výdaje	odčítá se
Silně nerovné rozdělení příjmů	odčítá se přírůstek vysokých příjmů
Odčerpávání zdrojů a ničení životního prostředí	odčítá se
Ztráty volného času	odečítá se ve výši mzdy
Odčerpávání zisků do zahraničí	odčítá se

Zdroj: Cobb, C., Halstead, T., Rowe, J.: If GDP is up, why is America down? (Pokud je HDP na vzestupu, proč je Amerika v útlumu?) Atlantic Monthly č. 10/1995.

Variant přičítání a odčítání položek ke korekci HDP je více, proto i více variant indikátoru ISEW.

Například po roce 1989 se v bývalých socialistických státech náklady na vyšší zabezpečení pracovišť a bytů zvýšily reálně sto krát i vícekrát (zásadní růst nároků na bezpečnostní zámky, bezpečnostní kamery, k pracovníkům policie, vrátných a různých inspekci přibýlo množství pracovníků soukromých bezpečnostních služeb atd.), ale bezpečnost se podstatně snížila a mnoho trestných činů, zejména z oblasti velké i drobné hospodářské kriminality a vandalismu, zůstává nepotrestáno a drobná kriminalita se vesměs přestala

hlásit a tím i sledovat. Podobně se dramaticky rozevřely příjmy obyvatel, navíc se zásadně zdražovaly základní životní potřeby v rámci tzv. transformace ekonomiky a společnosti. Nebydlet ve vlastním bytě se stalo pro mnohé likvidační.

Index ekologické stopy počítá, jak hodně žije populace příslušného státu (odvozeně její průměrný jedinec či obec) nad nebo pod ekologickými možnostmi planety Země, přepočtené na území příslušného státu, v procentech. Pokud vykazuje, že daná společnost žije pod ekologickými možnostmi Země, tj. využívá své území na méně než 100 %, může, ale nemusí jít o vývoj udržitelný. Pokud vykazuje, že daná společnost žije nad ekologickými možnostmi Země, tj. dané území využívá na více než 100 %, jde vždy o vývoj neudržitelný. ČR roku 2017 vzhledem ke své velikosti a lidnatosti měla ekologickou stopu asi 250 %. Koeficient ekologické stopy činil asi 2,5, tj. spotřebovávala, a i nadále spotřebovává asi 2,5krát víc, než činí ekologická únosnost planety Země, vztahená na území ČR. Rozvíjí se tudíž zjevně neudržitelně. Přitom je nutné zohlednit možné přesuny části negativ v rámci mezinárodní dělby práce na druhé státy – dodavatele paliv, surovin či výrobce environmentálně náročné produkce.

Shrňme-li výše uvedené, udržitelnost ekonomiky lze hodnotit jen na základě více indikátorů, přičemž růst musí ISEW a směrem k udržitelnosti musí směřovat indikátor ekologická stopa. Indikátory HDP, HNP či ND růst nemusí. Mohou i klesat.

Neprůkazné jsou indikátory typu „energetická, materiálová, dopravní či odpadová náročnost tvorby HDP“, neboť HDP má z hlediska udržitelnosti mizivou vypovídací schopnost. Indikátor HDP efektivně maskuje četné neduhy rozvoje společnosti a jeho různá zdomonalování situaci dále zhoršují, viz část jeho přepočtu ČSÚ ze září 2011. Nutné je vztahovat výrobu, spotřebu, dopravu, emise, produkci odpadu a další na obyvatele a na km².

Složitou otázkou zůstává, jak zohlednit mezinárodní dělbu práce. Je zřejmé, že emise skleníkových plynů ze spalení fosilních paliv by v případě dovozu těchto paliv ze zahraničí měly zahrnovat i emise provázející jejich těžbu, zpracování a dopravu ze zahraničí. V případě dovozu i vývozu energie musíme zohledňovat emise spojené s jejím získáváním. Podobně je nutné přiměřeně zohlednit, že dnešní Čína vyrábí asi 50 % světové výroby surového železa, a tím má i vysokou spotřebu paliv a energie a emise GHG, PM ad.

Složitou otázkou zůstává, jak zohlednit vysokou náročnost přírodních podmínek. Působí v nich ekonomika Ruska, Kanady, částečně i USA ad. Velké vzdálenosti, drsné klima apod. jsou náročné na paliva a energii, mají vyšší náklady apod.

HDP má zřejmě jediné významnější pozitivum, že na základě jeho vývoje ministr financí může předvídat asi na čtvrt roku dopředu vývoj příjmů veřejných rozpočtů, zvláště pak výnosů z nepřímých daní. Projevuje se například při zjištění, že zvýšení HDP o 1 % znamená vyšší inkaso daní asi o 12 mld. Kč. Čísla se samozřejmě mění v čase a podle jednotlivých států. Nechci toto pozitivum shazovat, ale je to trochu málo. Problém příjmů veřejných rozpočtů bude řešen samostatně v části 2.

ISEW se počítá přes HDP. Výpočet ISEW tudíž není principiálně v rozporu se statistikou HDP. Problém je, že statistika zpravidla neposkytuje většinu dat potřebných pro výpočet ISEW z HDP.

Řešení otázky, co má či nemá růst, stagnovat či klesat, je poměrně složité. Pro ekonomy je vesměs naprosto nepřijatelný požadavek stagnace či dokonce určitého poklesu základních hodnotových makroagregátů ve vyspělých kapitalistických státech, a to i při současném stále větším žití na dluh. Totiž, pokud světem hýbe tvrdá konkurence, platí zde *„peníze nebo život,“* resp. *„musíš růst a požírat druhé nebo budeš sám sežrán druhými.“* Tato soutěž prakticky znemožňuje úsilí o udržitelný vývoj. Nejvíce plýtvající ekonomiky (USA zde zdaleka nejhorší) se nemusí dosti dlouho zhroutit. Extrémně zadlužené USA díky své mocné armádě a dominujícímu postavení US dolaru jako hlavní světové měny své enormní zadlužení dosud úspěšně zvládají tištěním dalších a dalších nekrytých inflačních papírových peněz a cenných papírů a jejich vnucování světu, který je dobrovolně i nedobrovolně přijímá.

Jestliže odmítavý postoj neenvironmetálních ekonomů k nerůstové, stacionární ekonomice lze do jisté míry pochopit, je ho velmi těžké chápat u environmentálních ekonomů. Myšlenka *„udržitelného ekonomického růstu,“* kterou obsahují i vládou ČR schválené Strategie udržitelného rozvoje České republiky, viz ¹¹⁾, ¹²⁾ a ¹³⁾ a kterou obvykle hlásají i environmentální ekonomové, svědčí o nepochopení problému a zjevné kapitulaci velké části environmentálních ekonomů i ekologů před technokraty.

Knížečka *„Krásný zelený svět“* z německé marxistické literatury ukazuje vícero rozporů *„zelené ekonomiky,“* viz ¹⁴⁾. Předně neaktivuje udržitelný rozvoj, ale nové *„zelené“* odvětví ekonomiky, které se zeleně nejednou jen tváří. Ekonomická krize není šancí pro zelenou

ekonomiku, ale je pro ni spíše špatnou zprávou. Zelená ekonomika nesmiřuje ekonomii a ekologii. Zelená ekonomika nevytváří dobrá pracovní místa. Větší efektivita nevede k většímu růstu s menší spotřebou zdrojů. Ochrana prostředí a udržitelnost nevyžadují silný stát. Vyžadují efektivní stát. Podniky nejsou motorem zelené ekonomiky, resp. bez silné státní ekologické regulace by se žádná větší ekologizace výroby nekonala. Zelené peníze obecně nepodporují zelenou ekonomiku, ale stěhují se za možností zhodnocení. Německo sice může vybudovat svou pozici světového lídra v oblasti zelených technologií, ale jen na úkor druhých, a pokud nebude druhými, například Čínou, předstiženo a převálcováno, jak se stalo ve výrobě fotovoltaických panelů. Moc spotřebitelů nenutí firmy k výrazné ochraně životního prostředí. Zelená ekonomika nenabízí Jihu šance na rozvoj, viz plundrování rozvojových států podporou spalování biopaliv ve vyspělých státech, zvláště pak dováženého oleje z palmy olejné na úkor tamních pralesů. Zelená ekonomika nepotírá chudobu. Nemá být shazována samotná zelená ekonomika. Knížka dospívá k závěru, že *„sociálně ekologická transformace je nutná (a možná).“* Musí se ale dělat kvalifikovaně. Velký fotovoltaický tunel v režii M. Bursíka a kol. v úhrnné výši asi 400-1000 mld. Kč na účet spotřebitelů elektřiny i státu s ochranou životního prostředí a prosazováním udržitelného vývoje v ČR nesouvisí, byť se tváří velmi zeleně. Naopak jej kompromituje. Podobně je tomu s řadou dalších zeleně se tvářících aktivit.

Kapitulací je i faktická rezignace ekologů na výpočet ISEW a někdy i na výpočet ekologické stopy. Je jistě smutné, že ČSÚ s posvěcením Eurostatu tyto indexy nepočítá a způsobem získávání statistických dat zásadně ztěžuje i druhým tyto klíčové indexy počítat. Nemělo by to být ale důvodem k rezignaci na tento zásadní výpočet.

Když mluvíme o potřebě stacionární či klesající ekonomiky, nelze spouštět ze zřetele dva zásadní limity této stacionárnosti:

- a) Vývoj struktury ekonomiky a životní úrovně obyvatel musí probíhat směrem k udržitelnosti. Je neslučitelné s plýtváním ve hmotné spotřebě, s konzumním způsobem života.
- b) Musí se tak dít v podmínkách zajištění základních hmotných a sociálních potřeb všech občanů. Společnost, kde chudí umírají hladem, zimou, na nucené pití zavadné vody či na reálnou nedostupnost základní lékařské péče, nemůže být udržitelná, stejně jako společnost s nigramotností, bezdomovectvím, nikotinismem,

alkoholismem, fetištvím ad.

Vývoj Československa, resp. ČR a SR po roce 1989 omezováním až rušením základních sociálních jistot a jejich stále větším nezabezpečováním nás od udržitelného vývoje vzdaluje. Stejným směrem působí i časté ekonomické krize či recese. Již čtvrtá ekonomická recese ekonomiky ČR po roce 1989 v letech 2012-13 ČR dál vzdálila od udržitelného vývoje, protože ke snižování HDP docházelo a dochází cestou omezování základních sociálních jistot a základních životních potřeb obyvatel a při praktickém nedotčení rozsáhlého plýtvání v hmotné spotřebě veřejné i soukromé. Toto plýtvání v řadě směrů narůstá, mimo jiné mocnou podporou silně destruktivní silniční dopravy nejen v ČR.

1.2. Stacionární ekonomika

Jednotlivé ekonomické školy hlásaly vesměs nutnost ekonomického růstu, byť někteří ekonomové si uvědomovali problémy dané omezenými přírodními zdroji. Asi nejznámější byl kontroverzní T. R. Malthus, viz ¹⁵⁾, podle kterého se počet obyvatel zvyšuje rychleji, než roste výroba potravin, takže se „přebytečné“ obyvatelstvo musí redukovat bídou, hladem, válkami apod.

Přijatelnost stacionární ekonomiky popsal jako první anglický ekonom J. S. Mill: *„Je sotva zapotřebí poznamenat, že stacionární stav kapitálu a populace nevede v žádném případě k zastavení lidského pokroku jako takového. Naopak se uvolní mnohem více prostoru pro pěstování kultury ducha, pro morální a sociální rozvoj... stejně jako pro zlepšování technických dovedností, pouze s tím rozdílem, že tyto budou místo hospodářskému růstu sloužit legitimnějšímu účelu, a sice zkrácení pracovní doby,“* viz ¹⁶⁾, kniha IV, kapitola VI, 1994, s. 129.

J. S. Mill tak významně předběhl svou dobu. I dnes jeho analýzu někteří ekonomové popisují jen jako nutnou didaktickou pomůcku. Za zakladatele teorie stacionární ekonomiky jsou tudíž považováni manželé Meadowsovi, viz známá, kdekým proklínaná a překrucovaná studie *Limity růstu*, viz ¹⁷⁾ a pozdější neméně zajímavá studie *Překročené meze*, viz ¹⁸⁾. Jejich odmítnutí nutnosti ekonomického růstu znamená žádat směřování ke stacionární a objemem klesající ekonomice. Tímto požadavkem pobouřili mnoho ekonomů, politiků a dalších. Následně rozpoutaná štvánice na strašidlo stacionární ekonomiky byla

srovnatelná s honem na strašidlo komunismu po zveřejnění Manifestu komunistické strany v únoru 1848.

Stejného „deliktu“ jsem se dopustil v knize *„Ekonomické základy trvale udržitelného rozvoje.“* Bylo jistě mou chybou, že jsem tuto tezi a zejména cestu k stacionární ekonomice dostatečně podrobně nerozpracoval. Tady se uvedený problém pokusím rozpracovat víc. Totiž, obnáší řadu otázek a problémů:

- a) Co má nebo nemá ekonomicky růst?
- b) Vyspělé versus rozvojové státy.
- c) Jak zabezpečit stacionární ekonomiku?

Ad a) Co má nebo nemá ekonomicky růst?

Má nebo nemá růst počet obyvatel, zastavěná půda, spotřeba vody, těžba a spotřeba dřeva, fosilních paliv, výroba a spotřeba energie, oceli, aut, cementu, kyseliny sírové, počítačů, vystavěných bytů, ND, HNP, HDP? Můžeme doplnit i mnohé další indikátory výroby a spotřeby.

Počet obyvatel. Lidstvo má šanci přežít jen při stabilizovaném mírně klesajícím počtu obyvatel. Toho lze dosáhnout jednak stabilizací porodnosti (prostá reprodukce počtu obyvatel žádá průměrně 2,1 dítěte na ženu) a stabilizací úmrtnosti. Zde je situace jednoznačná. Moderní, ale i mnohé rozvojové státy vykazují dlouhodobě klesající porodnost, často i citelně pod úroveň prosté reprodukce 2,1 dítěte na ženu, i klesající úmrtnost. Toto ale neplatí pro Afriku.

Zdá se, že nastoupit trend klesající porodnosti není obtížné, byť setrvačností, zejména prodlužováním střední délky života, počet obyvatel planety Země může vystoupat ještě ze stávajících asi 7,6 miliard na asi 11 - 12 miliard včetně Afriky. Dosáhnou-li lidé určité míry uspokojování svých základních hmotných potřeb, obvykle charakterizované překonáním bídy a dosažení určité vzdělanosti, zejména žen, sami vesměs omezují porodnost s cílem si příslušnou životní úroveň udržet, neboť se při větším počtu dětí udržuje těžko. Tento trend zásadně usnadňuje současná, prakticky všeobecná dostupnost antikoncepce a stále širší dostupnost potratu na žádost při nechtěném otěhotnění do tří měsíců od početí. Problémem zůstává jen náboženské tmářství, byť nízký počet dětí se prosazuje i v silně religiózních státech, kde náboženství zakazuje potraty a nejednou i antikoncepci. Jde zejména

o státy, kde dominuje křesťanství nebo islám. Podceňovat nelze ale snahu části muslimů za pomoci své vysoké porodnosti islamizovat Evropu.

Problém je, že stávající pokles porodnosti nepředstavuje vzhledem k řadě dalších okolností udržitelný trend. Porodnost v řadě států, včetně ČR, klesla hluboko pod reprodukční hranici průměrného 2,1 dítěte na ženu (v ČR asi na 1,5), v důsledku čehož tyto státy, resp. národy začínají vymírat. Že sousední ekonomicky prý velmi úspěšné Polsko s reprodukcí v průměru 1,1-1,2 dítěte na ženu je na tom ještě hůř, je slabá útěcha. Statisticky se přitom může dlouho zdát, že tomu tak není, prodlužuje-li se průměrná délka života.

Problém vymírání států zesiluje prudký nárůst civilizačních nemocí (jen zčásti jde o důsledek prodlužování střední délky života, že se v minulosti lidé rozvinutí těchto chorob málo dožívali) a slábnutí vitality populace, jež zpětně přispívá ke klesající porodnosti.

Doplňovat klesající počet obyvatel řady vyspělých států imigrací z rozvojových států nebo z méně rozvinutých vyspělých států je sice možné, ale může nést a často také nese problémy tolerance národnostní, náboženské, kulturní, zvykové a další, o brždění rozvoje zdrojových zemí odčerpáváním obvykle nejvzdělanějších občanů nemluvě. Současnou migrační vlnu vyprovokovaly vyspělé kapitalistické státy politikou rozbíjení nezávislých států. Stala se vážnou rozbuškou v Evropské unii. Její západní, jižní a severní křídlo zřejmě čeká postupná islamizace (je již v plném proudu), státy střední a jihovýchodní Evropy se jí dosud mají možnost vyhnout, takže mají šanci přežít. Zásadní problém je, že se mnozí přistěhovalci nesžívají s domácí většinovou populací zemí, kam se legálně či nelegálně přistěhovali, že často vytvářejí uzavřené komunity, ghetta, že většinou mají zájem jen o tamní sociální dávky a že svou odlišnou kulturu vnucují domácí společnosti.

Bez ohledu na pravidla politiky multikulturalismu typu EU dochází k šikaně domácí většinové populace ze strany části přistěhovaleckých menšin, které se ale v ghettech stávají většinové, k růstu nacionalismu, viz úspěch nacionalistických stran ve volbách do Evropského parlamentu ve Francii, Velké Británii apod. po roce 2014. V členských státech začal vítězit nejprve V. Orbán v Maďarsku (2002, 2010, 2014, 2018), poté Kaczynski v Polsku (2015), Svobodní v Rakousku (2017) a Liga v Itálii (2018). Vlády ČR a SR jsou dlouhodobě proti přijímání migrantů, i přes hrubé vydírání ze strany vedení EU, Německa a Francie. Občané Anglie a Walesu v referendu rozhodli o vystoupení Velké Británie z Evropské

unie i pro rostoucí nesouhlas s masovým přijímáním migrantů, byť převažovali bezproblémoví Poláci.

V oblasti imigrace by mělo platit, že se tolerují jazykové, národní, náboženské a kulturní odlišnosti imigrantů pouze v rozsahu, v jakém nenarušují práva a zvyklosti většinové populace a snaží se s domácí většinovou populací sžít, asimilovat se. Narůstající šikana příslušníků domácí většinové populace imigranty, občas skandálně potvrzovaná i justicí některých západních států, je cestou do pekla, o podpoře genocidy původního evropského obyvatelstva ze strany vyspělých států nemluvě (Kosovo).

U **zastavěné půdy** je situace jednoznačná. Zábory další půdy je nutné minimalizovat a co nejdříve zcela zastavit. Nutné je zbytné stavby odstraňovat a rekultivovat zpět na půdu, o rekultivacích půd devastovaných těžbou nerostných surovin a paliv nemluvě. V tomto směru je situace v ČR dlouhodobě neudržitelná. Útěcha, že mnohé vyspělé západní státy s půdou hospodaří ještě mnohem hůř, o rozvojových státech nemluvě, připomíná pověstný provaz v domě oběšencově. Pokud jednotlivé obce, kraje a státy soutěží v lákání zejména velkých investorů, nebývá o využití opuštěných průmyslových, zemědělských a vojenských areálů (brownfields) zájem. Pak jde ochrana půdy před záboru obvykle stranou a na obtíž bývají i samotné státní orgány ochrany půdy. Stejným směrem působí špatná dopravní politika, zejména preference na půdu náročné silniční dopravy, a podřízenost územního plánování developerské zvlášti. Zde ČR po roce 1989 patří ke špatným případům, byť rozsah odnímání půdy se v důsledku dlouhodobého krizového vývoje ekonomiky zpomalil.

Uplatňuje se i vliv stádia rozvoje. Na půdu bývá nejnáročnější stádium industriální. To je ale v ČR již minulostí. Zábory z titulu rozšiřování povrchových dolů (v ČR dlouhodobě asi třetina záborů zemědělské půdy, byť jako přechodné zábory mimo základní evidenci) nebo vzniku nových přehradních jezer se zásadně snížily a budou se dál snižovat. Pozitivně se projevuje útlum hornictví po vytěžení rozhodujících ložisek.

U **spotřeby vody** je jednoznačný požadavek snižovat spotřebu vody, byť tato potřeba zní v různých regionech státu a zejména v různých státech světa různě naléhavě. Snižovat spotřebu vody by měla především výroba, dále služby. Zemědělství by mělo přejít od zavlažování na list k zavlažování ke kořenům, po vzoru států zápasících s nedostatkem vody.

U domácností zůstává jen různě přísný požadavek neplýtvat vodou. V konkrétních podmínkách ČR se lze orientovat v zásadě na stagnaci spotřeby vody celkem na úrovni roku 2013. Není přijatelné, aby v zájmu šetření s vodou lidé omezovali svou osobní hygienu apod. Velkým plýtváním je provoz drobných soukromých bazénků, vyžadujících častou obměnu vody v nich, umělé zasněžování sjezdovek aj.

Ve špatném stavu je nakládání s dešťovými vodami. Jejich obvyklý odvod dešťovou kanalizací do vodoteče je plýtváním, o zvyšování povodňových vln v případě velkých srážek nemluvě. Dešťovou vodu je nutné maximálně zadržovat a využívat na závlahy, k doplňování vodních nádrží ad.

Požadavek minimalizovat znečištění vod a čistit vzniklé odpadní vody v zásadě nezná výjimku. Jeho naléhavost ale roste s nebezpečností toho či onoho druhu znečištění příslušné vody, s klesající kapacitou samočistící schopnosti jednotlivých recipientů a s růstem významu vodního zdroje pro zásobování obyvatel i hospodářství pitnou vodou. Pro čistotu vod nebezpečné aktivity, nejen těžba zlata kyanidovým loužením, nelze povolovat. Nelze opomíjet nové velmi nebezpečné druhy znečištění vod, jako jsou hormony, antibiotika ad.

U **těžby a spotřeby paliv** čeká lidstvo zásadní radikální změna – spíše rychlý než pomalý odchod od těžby a spalování fosilních paliv. Lidstvo může pokračovat v exploataci ložisek fosilních paliv prakticky až do jejich vyčerpání jen za cenu vyvolání tak zásadních klimatických změn, že je nejspíš nepřežije, popřípadě přežije za cenu zásadního zhoršení životních podmínek budoucích generací.

Stávající velmi vysokou a marnotratnou spotřebu paliv a energie ve většině vyspělých kapitalistických států, včetně ČR, je nutné nahradit zásadním absolutním snížením jejich spotřeby. Fosilní paliva bude nutné urychleně nahradit razantními úsporami ve spotřebě paliv a energie, dále energeticky, ekonomicky i ekologicky efektivními způsoby využívání obnovitelných a druhotných zdrojů paliv a energie a bezpečným využíváním jaderné energie, včetně perspektivy termojaderné fúze. Bez mírového využívání jaderné energie se lidstvo v mnoha zemích ještě dost dlouho neobejde. Nebude to snadné, zvláště při stávající špatné dopravní politice velké části světa. Koexistence klasické velké energetiky s rozvíjející se malou energetikou na bázi obnovitelných zdrojů bude ještě celá desetiletí nezbytná.

Perspektivním problémem může být nedostatek ropy, která by měla být přednostně využívána pro potřeby chemického průmyslu, nikoliv jako palivo v motorech, zejména dopravních prostředků. Ropný zlom těžce zasáhne lidstvo v mnoha směrech. Nejen ČR se preferencí na ropná paliva náročné silniční a letecké dopravy odmítá na ropný zlom připravit. Je třeba vidět, že prosazovaná plynofikace dopravy z hlediska sílící klimatické změny proti ropným palivům nepředstavuje větší přínos. V případě elektrifikace motorové dopravy může pomoci jen za podmínky, že elektřina bude vyrobena z obnovitelných zdrojů využívaných udržitelně v dostatečném množství a kvalitě.

Současná konjunktura těžby tzv. břidlicového plynu a ropy v USA na problému nic podstatného nemění, byť časový horizont vyčerpání ložisek fosilních paliv může oddálit, nebude-li zastavena coby další spekulativní bublina. Ať už jsou ekologické následky těžby břidlicových plynů více nebo méně negativní, protože při exploataci břidlicového plynu uniká metan a při jeho spalování vzniká oxid uhličitý, boj proti klimatickým změnám zvládnutí těžby břidlicového plynu ztěžuje a naději lidstva na přežití sílících klimatických změn snižuje. Ještě podstatně horší jsou environmentální negativa těžby ropy z břidlic.

Problém těžby jaderných paliv uranu a thoria komplikují doprovodné ekologické škody. Těžbu uranu loužením pro zásadní závadnost pro podzemní vody nelze povolovat. Ale i těžba uranu a thoria více méně klasickými hornickými technologiemi vyžaduje náročné zpracování v úpravárnách, jež představují riziko pro okolní životní prostředí, o rizikovitosti ozáření horníků v uranových dolech nemluvě. Slevovat z požadavků na jejich bezpečný a ekologicky málo závadný chod nelze.

Přepadení Iráku v roce 2003, Libye v roce 2011 či počátkem roku 2019 pokusy vyspělých kapitalistických států svrhnout řádně zvoleného prezidenta Venezuely Madura a nahradit ho západní loutkou ukazují, že o ropu jde až na prvním místě a nějakou udržitelnost, resp. přežití lidstva na Zemi čert vem.

Těžbu a spotřebu nerostných surovin mimo paliva lze rozdělit na kovy, stavební suroviny a ostatní. Možnost recyklovat kovy je vysoká. Přejít na stacionární ekonomiku je zde nutný a relativně snadno realizovatelný s výjimkou potřeby omezit konzumerismus ve hmotné spotřebě. Musí se dál zdokonalovat využívání odpadů jako druhotných surovin a omezovat spotřeba příslušných primárních nerostných zdrojů. Zásadní otázkou bude,

čím nahradit docházející ropu nejen jako palivo pro motory, ale zejména jako surovinu pro chemický průmysl.

Spotřebu primárních stavebních surovin lze snížit zásadním zvýšením recyklace stavebních odpadů. Nízký zájem o recyklaci stavebních surovin v ČR způsobuje zejména velmi nízké zdanění těžby primárních stavebních surovin, nízké poplatky za uložení odpadu a tolerance tzv. objektivních škod starým i novým občanským a až do jeho zrušení k 31. 12. 2013 i obchodním zákoníkem, takže ekonomické stimuly pro recyklaci stavebních odpadů zůstávají nízké. Zvýšení úhrad za těžbu nerostných surovin v ČR od 1. ledna 2016 nekryje ani inflaci proti roku 1991, kdy byly úhrady uzákoněny, o skandálním snížení úhrad za těžbu lithia nemluvě.

Ostatní je značně rozsáhlá a nesourodá skupina surovin. I zde platí, že je nutné v první řadě minimalizovat potřebu využívání primárních surovin, a to jak snižováním spotřeby, tak zásadním zvyšováním využívání odpadů jako druhotných surovin s následným omezováním čerpání surovin primárních. Významnou roli by měla hrát další miniaturizace mnohých výrobků a prodlužování jejich životnosti, což se ale značně přičí tržní ekonomice. Obrat se zvyšuje mimo jiné zkracováním doby životnosti mnohých výrobků pomocí různých kazítek, v rozporu s potřebou udržitelného vývoje.

Snižování těžby a spotřeby surovin do značné míry podmiňuje omezování samoúčelné konzumní hmotné spotřeby, ve velkém rozsahu v rámci kapitalismu zřejmě nerealizovatelné.

Jestliže plochy zabrané těžbou, výstavbou a dalšími nešetrnými lidskými aktivitami je možné reálně vyjadřovat například v hektarech, použití jednotek hmotnosti při vyjádření množství těžených nerostných surovin nestačí. Stejně množství těžené horniny obsahující surovinu může znamenat jak 1 % vytěžené suroviny, tak 90 % vytěžené suroviny. Sledovat se musí nejen vlastní těžba, ale i ji provázející skrývka hlušiny, odvaly. Odvaly jsou ale i problémem výstavby větších fyzických tunelů a větších terénních úprav v rámci investiční výstavby. Smutnou skutečností zůstává dominující nevyužívání ornice, samostatně skrývané v rámci záborů zemědělské i nezemědělské půdy, pro nezájem zemědělců.

Jako příklady profilujících výrobků uvádím výrobu oceli, cementu, kyseliny sírové, aut, počítačů a vystavěných bytů. Jde samozřejmě o značné zjednodušení, těch výrobků je mno-

hem víc. Ocel, cement a kyselina sírová jsou typičtí zástupci objemově a energeticky náročných materiálů, vyráběných často z primárních surovin. Relativní i absolutní snižování jejich spotřeby je nutné. Řešit je ale nutné v první řadě poptávkovou stranu, resp. vysoká poptávka vyvolává vysokou nabídku. Naopak auta, zejména osobní, a počítače jsou typickými představiteli spotřebních předmětů. Osobní auta ve svém úhrnu představují vysokou zátěž životního prostředí při výrobě, a zejména při svém užívání. Jsou typickým indikátorem neudržitelnosti. Počítače jsou naopak materiálově a energeticky nízko náročné. S internetem umožňují lidem rozsáhlé aktivity, včetně vzdělávacích a sebevzdělávacích. Není a zcela jistě nebude problém, aby každý občan vlastnil osobní počítač či notebook či tablet. Problémem zůstává, že se počítače v Číně a v dalších asijských státech vyrábí vesměs v hrubě závadných provozech, ohrožujících zdraví svých pracovníků, a že některé suroviny potřebné pro výrobu počítačů se získávají značně závadnými způsoby.

Ve výrobě aut čeká vyspělé kapitalistické státy významné snižování. Stávající hypertrofie silniční dopravy vede v mnoha směrech do slepé uličky. Podmínkou je minimalizace dopravních potřeb společnosti a zásadní rozvoj veřejné, zejména kolejové dopravy po vzoru Švýcarska. Specializace na výrobu aut není perspektivní. Auta jsou typický indikátor konzumní společnosti. Lze místo nich použít i řadu jiných indikátorů. Lze o nich říci mnohé podobné, byť ničivost automobilismu patří k nejhorším ekologickým, bezpečnostním a urbanistickým negativům moderního rozvoje lidstva.

Ad b) Vyspělé versus rozvojové státy

Pro ekonomicky vyspělé státy je vysoce aktuální snižovat ekonomický výkon, neboť jsou schopny při rozumném rozdělování nově vytvářených hodnot uspokojit základní hmotné potřeby všech svých obyvatel a zajistit jim základní sociální jistoty, aniž by byla omezena možnost jejich relativně všestranného rozvíjení se. Většina rozvojových států ale ani při rozumném rozdělování nově vytvářených hodnot není s to uspokojit základní hmotné, sociální a kulturní potřeby svých občanů. Určitý ekonomický růst je u nich dosud nutností, mimo jiné k překonání bídy.

Zahraniční obchod konkrétní ekonomické struktury více nebo méně modifikuje. Protože ale k udržitelnosti patří také udržitelnost finanční (jednotlivé státy by se neměly výrazněji zadlužovat), od mezinárodní dělby práce zde můžeme v zásadě abstrahovat. V konkrétní politice ale taková abstrakce být nemůže.

Pokus části politiků vyspělých kapitalistických států v minulosti s odkazem na Limity růstu vnutit rozvojovým státům nulový růst byl od nich velice pokrytecký, v intencích ekologického neokolonialismu. Problém je ale podstatně složitější. Zásadním problémem zůstává struktura ekonomického růstu ve světě: zjevně neudržitelně se vyvíjí ve vyspělých kapitalistických i v rozvojových státech. Obrovské jsou náklady na zbrojení a války, dochází ke zjevně neudržitelné příjmové polarizaci, v dopravě je prosazována intenzivní silniční doprava bez ohledu na její neudržitelnost, pokračuje kácení tropických deštných pralesů, mimo jiné pro scestné potřeby výroby biopaliv v rámci ekologizace energetiky vyspělých kapitalistických států, rozšiřování monokulturních plantáží, mnohé doly v rozvojových státech jsou bezpečnostně, ekologicky i jinak hrubě závadné, v mnoha státech světa, včetně ČR, chátrají významné části technické infrastruktury atd.

Všechny státy světa přitom společně prosazují zjevně neudržitelnou politiku levné mezinárodní veřejné dopravy (osvobození od placení daně z přidané hodnoty, včetně jí spotřebovaných paliv a energií) a velmi levné dopravy vodní a letecké (osvobození od placení spotřební daně za pohonné hmoty), coby pochybnou podporu exportu a nově i cestovního ruchu. Obojí chrání archaické, leč zatím nedotknutelné mezinárodní mnohostranné smlouvy, často charakteru zvykového práva. V případě letecké dopravy jde o tzv. chicagskou konvenci z roku 1944.

Stejněho druhu je cíl EU zajistit „*maximální levnou mobilitu občanů, zboží i kapitálu.*“ Politika levné dopravy stimuluje vysokou dopravní náročnost, dopravně náročné územní rozmístění výrobních i nevýrobních aktivit, a tím i vysokou závadnost dopravy, a také rozvrat ekonomik mnoha regionů. V úspěšných regionech jde obvykle o rozvrat environmentální, v zaostávajících regionech o rozvrat sociálně ekonomický.

Ve světě je často chráněna i politika levné energie, surovin a potravin, monokulturního exportního zemědělství, přednostního rozvoje národohospodářsky velmi nákladné a závadné silniční dopravy, odmítání účinnějších opatření na snížení emisí skleníkových plynů ad.

Dlouhodobě černou kapitolou rozvoje lidstva je léčba mezinárodními finančními institucemi, ovládanými USA – Mezinárodním měnovým fondem (MMF), Světovou bankou (SB), Světovou obchodní organizací (WTO). MMF a SB vesměs prosazují úspory v beztak

podvyživeném školství, zdravotnictví a základním sociálním zabezpečení, pokud v mnohých rozvojových státech vůbec je, a tím i prohlubování bídy, největšího ničitele životního prostředí a největšího nositele neudržitelného vývoje. Podobně působí vnucování přednostního rozvoje národohospodářsky velmi nákladné silniční dopravy (výsledkem jsou i protesty proti rušení dotací pohonných hmot, ač by takové dotace neměly vůbec vzniknout) a monokulturního zemědělství (plantáží) na úkor drobných polí, které v rozvojových státech živí většinu obyvatel venkova, i na úkor zbylých tropických deštných pralesů. Zdůvodňování takových a podobných úspor potřebou udržitelných veřejných rozpočtů při pokračujícím odírání rozvojových států vyspělými státy a vnucování jim snižování přímých daní patří k velkému cynismu v režii světového finančního kapitálu. Boj za svobodný ničím neomezovaný obchod, včetně snižování beztak nízkých cel, v režii nejen WTO je, stejně jako politika levné mezinárodní dopravy, bojem za likvidaci relativní soběstačnosti jednotlivých regionů a za zvyšování dopravní náročnosti reprodukčního procesu. Rozumné hospodaření veřejných rozpočtů není tímto zpochybňováno.

Předpokladem obratu je, že vyspělé kapitalistické státy přestanou rozvojové státy ožebračovat, od vedení otevřených i skrytých válek, včetně podpory terorismu a následného předstírání boje s terorismem, proti rozvojovým státům přes udržování nespravedlivé mezinárodní dělby práce, embargování špičkových technologií, včetně politiky ochrany duševního vlastnictví na léky (neokolonialismus), až po vymáhání splácení nesplacitelných dluhů. Splacitelnost dluhů by si měl hlídat v první řadě ten, kdo půjčuje, a ne podplácet s cílem příslušný úvěr příslušné rozvojové zemi vnutit a posléze požadavkem jeho splácení za každou cenu příslušné zemi lámat vaz. Nutné je odpuštění četných dluhů. Vyspělé státy by také měly urychleně zakázat četné spekulace na finančních trzích, neboť ožebračují prakticky celý svět, včetně jich samotných. Položka HDP finanční sektor a zejména její část – zisky z finančních spekulací – patří ve vyspělých kapitalistických státech k významným částem HDP. Vzniká odíráním materiální výroby, a zejména rozvojových států. Analýza je zde ale obtížná, resp. disponibilní statistiky jsou zde zjevně nedostačné.

Jen pro ilustraci, legálně vyvezené zisky zahraničních společností z ČR do zahraničí se v roce 2013 odhadují mezi 250-300 mld. Kč, v roce 2017 na 300 mld. Kč.

Rozvojové státy se musí orientovat přednostně na zabezpečování uspokojování základních potřeb svého obyvatelstva. Není to snadné, když svět vesměs žádá maximální růst exportu, nejednou i na úkor zabezpečování výživy vlastních obyvatel. Plně to potvrzují i zkušenosti zdaleka nejúspěšnější Číny, která se díky Tengovým reformám stala dlouhodobě nejrychleji se rozvíjejícím a dnes i ekonomicky absolutně (ne ale na obyvatele) nejsilnějším státem světa. I když bylo obyvatelstvo vesměs vyvedeno z bídy, mnoho Číňanů nadále zůstává ve srovnání s Evropou značně chudých, základní sociální zabezpečení v Číně se teprve zavádí, environmentální cena čínských úspěchů je v řadě regionů Číny, včetně metropole Pekingu, zjevně neúnosná a mnohé regiony střední a západní Číny vážně zaostávají za rozvinutými regiony na východě Číny.

Vlivné mezinárodní organizace jako je MMF, SB, WTO a NATO je nutno v zájmu přežití lidstva zrušit. Úvahy o možnosti jejich efektivní transformace jsou mimo realitu.

1.3. Míra zespolečenštění ekonomiky

Nutností, která ale není vázána primárně na potřebu stacionární ekonomiky, je zespolečenštění některých klíčových odvětví ekonomiky. Jde zejména o:

- a) **Velký finanční sektor.** Kdo ovládá velký finanční sektor, ovládá i ekonomiku. Bude-li i nadále velký finanční sektor v soukromém vlastnictví finanční oligarchie, nelze čekat vývoj k udržitelnosti, i kdyby jiné předpoklady byly příznivé.

Potřeba společnosti ovládnout velký finanční sektor má dvě roviny:

- zespolečenštění klíčových bank, pojišťoven a dalších velkých finančních institucí,
- potlačení některých forem finančního podnikání – lichvy, hedgeových fondů ad. Velmi riskantní druhy spekulací nelze tolerovat. Spekulanty je nutné přiměřeně zdanit tzv. Tobinovou daní (podle ekonoma Jamese Tobina, jež se zdanění finančních transakcí začal domáhat v 60. letech 20. století), a hazardéry vykázat do heren a kasin. Totiž, v hernách a kasinech nadělají společnosti mnohem méně škod než na burze.

Nechávám stranou potřebu úplného zákazu hazardu. Jeho případná realizace může narážet na vznik černých heren, včetně náhrady běžných heren prakticky neregulovatelnými hernami na internetu. Zásadní redukce počtu heren v ČR proti stavu v roce 2013 je ale nutná. Herny a kasina nemohou být všeobecně dostupné, resp. nemohou být tolerovány

„na každém rohu.“ Otázkou je, zda je efektivní přistoupit k úplnému zákazu (prohibici) heren a kasin. I Vídeň jedno velké kasino má. Praha ale měla v roce 2013 přes tisíc heren.

Celkem vzato, současný svět zná asi jediný pozitivní příklad relativně účinné regulace finančního kapitálu – Čínu, byť ani Čína dosud nezavedla Tobinovu daň. Při velmi silném veřejném sektoru, včetně veřejného sektoru v bankovníctví, se Číně do značné míry daří regulovat finanční kapitál. Jistě i proto se Čína velmi rychle rozvíjí. Snad se jí ho bude dařit účinně regulovat i v budoucnu. Možná ukáže světu cestu k racionálnější společnosti.

- b) **Odvětví technické infrastruktury** (vodárny a je podmiňující vodní díla, vodovody a kanalizace bez přípojek a na ně navazující komunální čistírny odpadních vod, větší přehrady, ropovody a zásobníky ropy, elektrorozvodné a plynovodní sítě, včetně zásobníků plynu, horkovody a parovody bez přípojek, dopravní cesty – dálnice, silnice, cyklostezky, železnice, vodní cesty, letiště, tratě metra, tramvají a trolejbusů, základní sítě spojů apod.), resp. těch jejích částí, které jsou dnes v soukromých rukou. Zespolečenštění je myšleno za náhradu a týká se jen vlastních sítí. Není důvod zespolečenšťovat přípojky všeho druhu, místní komunikace, železniční vlečky, lanovky apod. Ty se mohou efektivně rozvíjet v případě potřeby (zájmu) i v soukromém vlastnictví. Tento požadavek vychází zejména z celkové podmíněnosti efektivnějšího rozvoje společnosti efektivně fungující technickou infrastrukturou. Společnost nemůže tolerovat, aby v rámci honby za ziskem se zanedbávala údržba a opravy technické infrastruktury a ohrožovala se tak její funkčnost nebo aby monopoly soukromého vlastnictví technické infrastruktury neúnosně zdražovaly své reálně monopolní služby prakticky všem uživatelům.

Obdobného charakteru jsou některé další velké strategické podniky, v první řadě jaderné elektrárny. Pravda, vážné nehody měly jaderné elektrárny ve veřejném i soukromém vlastnictví, resp. přísný státní dozor nad jejich jadernou bezpečností je nutný vždy. Snaha šetřit na jaderné bezpečnosti za účelem zvýšení zisku může skončit hodně tragicky. Havárie jaderné elektrárny v japonské Fukušimě v důsledku absence dostatečně vysoké hráze na ochranu před možnými vlnami tsunami a odmítnutí přesunout náhradní agregáty do vyšších částí elektrárny (šetřilo se) zpochybňuje soukromé vlastnictví jaderných elektráren. Tristní závěr vyšetřovací komise japonského parlamentu, že s ohledem na japonskou mentalitu cca 40 let trpěné nedostatečné zajištění atomové elektrárny před vlnami

tsunami by se stalo nezávisle na personálním obsazení, nechávám bez komentáře, stejně jako skutečnost, že jiná japonská jaderná elektrárna na západním pobřeží neměla ochranu proti případným vlnám tsunami vůbec.

Může jít ale i o velké doly, hutě, chemičky a jiné značně rizikové podniky, továrny na výrobu léčiv (obchod se zdravím nabývá nejednou drsných podob) apod. Nevhodné je i soukromé vlastnictví zbrojovek, protože přispívá k militarizaci, korupci a k válkám. Zbrojaři je prosazují s cílem zajistit odbyt svého zboží.

Míra socializace velkých průmyslových podniků je do jisté míry otevřená. Platí, že velké podniky mají společenský charakter, řídí je z velké části manažeři a že se tudíž nutně neváží na soukromé vlastnictví výrobních prostředků, na rozdíl od podniků středních a zejména podniků malých.

Z vlastnického hlediska by se socializující ekonomika měla opírat kromě spíš silného než slabého státního sektoru i o podniky krajské, komunální, družstevní, neziskové a o živnostníky. Místo soukromých podnikatelů zůstává zejména v oblasti malých a středních podniků. Školství a zdravotnictví by mělo mít až na výjimky veřejný charakter. Výše uvedeným nemá být dotčen požadavek na jejich národohospodářsky efektivní fungování.

c) **Odvětví ekologické infrastruktury**, tj. lesy, vodní toky a nádrže, zejména ty velké.

Požadavek odborné lesní veřejnosti znárodnit všechny lesy v Československu v letech 1945-48 byl motivován dlouhodobým neutěšeným stavem lesů, zejména malých vlastníků. Stejný problém vyvstal po roce 1989 v důsledku restitucí lesů v lesích drobných restituentů. Rozumná společnost neprivatizuje a nerestituuje lesní půdu a lesy a postupně stávající soukromé lesy vykupuje. Mimo jiné uplatňuje i přednostní právo státu, krajů a měst na odkup lesů. A také se o lesy řádně stará, resp. praxe ČR po roce 1989 je zlá.

Veřejný sektor, zejména stát, by měl přednostně vykupovat lesy ochranné a lesy zvláštního určení, které mají zvýrazněné mimoprodukční funkce. Stát musí ve spolupráci s veřejnými i soukromými uživateli lesů vypracovat zásady hospodaření v lesích k pokrytí zvýšených požadavků na vybrané mimoprodukční funkce lesů. Tyto zásady obnáší dvě skupiny problémů: odlišný způsob hospodaření pro jednotlivé druhy lesů ochranných

a zvláštního určení a úhradu možných ztrát (na produkci nebo ze zvýšených nákladů nebo obojí), které mohou odlišný způsob hospodaření v těchto lesích provázet.

Veřejný ani soukromý sektor nikdy plně neovládal vodní toky, jak nám velmi často připomínají ničivé povodně. Veřejná správa vodních toků je nutná.

Neméně nutná je ale i zásadní změna obsahu práce stávajících státních podniků Povodí a dalších správců vodních toků – přejít od nechvalné praxe devastace vodních poměrů podle zásad Rýnské koncepce z roku 1809 k jejich ochraně k jejich renaturalizaci, včetně posílení ekologických prvků protipovodňové ochrany – ochrany a obnovy říčních niv, výstavby suchých polderů, přestavby pevných jezů na jezy klopné, jezů zabijáků na jezy bezpečné atp. Podobně u vodních nádrží je nutné důsledně hájit veřejné zájmy, resp. nekázeň vodní dopravy nákladní i rekreační, rychlých motorových lodí, vodních lyžařů a dalších je nutné tvrdě postihovat. Vodní hospodářství bude vždy víceúčelové odvětví. Nalezení optima v něm mezi jednotlivými, zčásti protichůdnými požadavky nebude ani v budoucnu snadné.

Ve veřejném vlastnictví by měla být i zvlášť chráněná území, což by nemělo být v rozporu s jejich správou nejen orgány státní ochrany přírody a samosprávy, ale i různými spolky na ochranu přírody či konkrétní rezervace. Stát by si zde nezbytný vliv měl udržovat prostřednictvím platného zákona o ochraně přírody a krajiny, včetně zásady nezcizitelnosti těchto pozemků do soukromého vlastnictví, a také poskytováním dotací na nezbytné práce.

- d) Stát, usilující o udržitelnou ekonomiku, musí podporovat **účast pracujících na řízení podniků**, tzv. participaci.

Základem participace pracovníků musí být kvalitní zákoník práce, přísně chránící práva objektivně mnohem slabších pracovníků proti objektivně mnohem silnějším zaměstnavatelům. Stát musí podporovat činnost odborů, uzákonit závodní rady pracujících přinejmenším v podnicích, kde nepůsobí odbory, družstva, ad.

Družstevní myšlenka začíná v dílech utopických socialistů, pokračuje u K. Marxe a J. S. Milla. V. I. Lenin spatřoval socialismus mimo jiné jako „... *system civilizovaných družstevníků, jestliže vlastnictví výrobních prostředků je společenské a jestliže proletariát dosáhl třídního vítězství nad buržoazií – to je system socialistický*,“ viz ¹⁹⁾, s. 704.

Jinou věcí je, že po Leninově smrti v SSSR, a později i v dalších státech reálného socialismu, došlo k většímu či menšímu postátnění řízení družstev, což snížilo demokracii jejich vnitřního života a v úhrnu i jejich efektivnost.

Stát by měl podporovat i další formy participace pracovníků. Je přitom třeba počítat, že zejména pracovníci podniků, kteří se více či méně přímo či nepřímo živí poškozováním životního prostředí, budou v první řadě hájit svůj chléb jak při veřejném, tak při soukromém vlastnictví výrobních prostředků.

Nelze bagatelizovat problematické zkušenosti jugoslávských OOURů, samostatných základních výrobních jednotek práce. Základem možné podnikové samosprávy nemůže být dílna (ucelený výrobní úsek), ale musí jím být podnik jako celek.

Nutností je silné postavení inspekčních orgánů všeho druhu – bezpečnosti práce, hygienické a veterinární služby, zemědělské a potravinářské inspekce, obchodní inspekce, inspekce životního prostředí, drážní a jiné dopravní inspekce atd.

- e) Potřebám udržitelného vývoje je nutné přizpůsobit i **právní formy podniků**. Je neúnosné, když četné podniky neziskového charakteru mají právní formu společnosti s ručením omezeným či akciové společnosti, tj. podle občanského zákoníku mají vytvářet zejména zisk. Všechny tyto podniky by měly mít ze zákona veřejně prospěšný charakter a právní formu veřejné příspěvkové organizace, v případě finanční soběstačnosti těchto organizací pak formu státního, krajského či komunálního podniku.

Jde o:

- školská zařízení všech kategorií (zainteresovanost na zisku je pro kvalitu vzdělávání kontraproduktivní),
- zdravotnická zařízení s výjimkou podniků zákroků pro krásu (v zásadě žijí z plateb zdravotních pojišťoven, tj. z peněz veřejného zdravotního pojištění),
- podniky – zařízení sociální péče (dosahování zisku na úkor péče o potřebné je zjevně nežádoucí),
- podniky veřejné dopravy (kvalitní plnění společenské objednávky je důležitější než dosahování zisku, při respektování stanoveného finančního plánu příslušného podniku),
- podniky kultury (kritérium zisk vede nejčastěji k pokleslé kultuře),

- podniky masového sportu (kritérium zisku činí mnohý masový sport nedostupným pro sociálně slabší část populace, což je nežádoucí),
- podniky působící v odvětvích technické (organizace státních investorů typu Ředitelství silnic a dálnic coby hlavní státní investor do dálnic a silnic 1. třídy nemohou mít formu akciové společnosti) či ekologické infrastruktury apod.

Finančně soběstačné státní podniky (Budvar, Lesy ČR aj.) ale nemohou mít povinnost zveřejňovat své hospodářské smlouvy a zvyhodňovat tak soukromé konkurenční podniky, jak požadují pochybné, ze zahraničí placené iniciativy typu Rekonstrukce státu či politická strana Pirátů.

2) Administrativní nástroje prosazování udržitelného vývoje

Disponibilní nástroje prosazování ekonomického pilíře udržitelného vývoje se příliš neliší od nástrojů používaných v běžné ekonomice. Určitou odchylkou je klíčový nástroj státní politiky ochrany životního prostředí i udržitelného vývoje – rozsáhlé používání ekologických norem. V mnohém se podobají různým technickým normám (nejblíže k technickým normám mají normy přípustného obsahu některých chemických látek v produktu, např. síry v uhlí či v topném oleji, dusičnanů v pitné vodě, olova v benzínu, ftalátů nejen v hračkách pro děti atd.). Mají ale i svá specifika. Jde zejména o následující typy ekologických norem:

2.1. Emisní normy

Emisní normy udávají, jak vysoké emise té či oné škodliviny jsou přípustné u té či oné skupiny zdrojů antropogenního znečištění. Mohou se vyjadřovat v tunách (t), lze použít i další fyzické jednotky jejich měření. Stát nebo nadnárodní uskupení typu EU je stanovují s určitým předstihem, aby znečišťovatelé měli čas přijmout nezbytná opatření k jejich dodržení. Stanovují se obvykle jako určitý politický kompromis s přihlédnutím k materiálním možnostem a nákladnosti jejich zabezpečení. Užitečné je při přípravě jejich stanovení komunikovat se všemi hlavními hráči, aby se předešlo přehmatům, které mohou používání emisních norem kompromitovat.

Stanovování a důsledné vymáhání dodržování emisních norem je základním administrativním nástrojem prosazování ochrany životního prostředí i udržitelného vývoje. Jestliže se v řadě regionů podařilo významně zlepšit čistotu ovzduší a vod, pak je to v první řadě díky zavádění stále přísnějších emisních norem znečištění pro základní skupiny znečišťovatelů a více méně důsledného vymáhání jejich dodržování.

2.2. Imisní normy

Imisní normy říkají, jak vysoké koncentrace těch či oněch škodlivin, například v miligramech na metr krychlový (mg/m^3) vypouštěného znečištěného vzduchu nebo vody, jsou přípustné v přízemní vrstvě ovzduší, ve vodních tocích či nádržích, v půdě. Mohou být odvozeny jako politický kompromis (mohou i směřovat k optimalizaci procesu znečišťování z hlediska vznikajících škod, ale ty obvykle nejsou vyčísleny, a tudíž se z nich nedá vycházet), nebo mohou být zacíleny na ochranu lidského zdraví (tzv. hygienické normy, při jejichž dodržování by nemělo docházet k poškozování zdraví lidí, přitom přísnější mohou být stanoveny pro nemocnice či školy), na ochranu ekosystému (při jejich dodržování by nemělo docházet k narušování živé přírody), na ochranu lázní či na ochranu památek. Devastace některých památek vysokými koncentracemi oxidu siřičitého je tristní, viz minulé ohrožení gotického chrámu v Kolíně n. Rýnem.

Charakter imisních norem mají také normy přípustného obsahu těch či oněch škodlivin v těch či oněch výrobcích, klasicky v potravinách nebo v pitné vodě. Snižování přípustného obsahu síry ve spalovaném uhlí či topných olejích a mnohé jiné jsou efektivním nástrojem ochrany životního prostředí. Je ale třeba hlídat, zda látky nahrazující například olovo v automobilových benzínech nezpůsobují větší škody na zdraví lidí než dříve přidávané olovo. Takových hrozeb je řada. Patří sem i známý spor o efektivnost stáčení nápojů do vratných či nevratných obalů či používání nádobí na opakované použití s mytím po každém použití nebo nádobí z plastických hmot na jedno použití.

Určitým problémem bývá, že samotné stanovení a dodržování platných emisních norem ještě nezaručuje dodržování norem imisních, je-li v dané lokalitě znečišťovatelů hodně nebo pokud jsou v ní špatné rozptylové podmínky. Klasicky jde o průmyslové aglomerace s vysokou koncentrací dolů, hutí, oceláren, chemiček apod. či v okolí silnic s intenzivní silniční dopravou. Inverzní polohy bývají na smogy podstatně náchylnější než polohy

dobře větratelné. Přijímání regulačních opatření zejména vůči velkým znečišťovatelům ovzduší pro případ výskytu smogové situace je oprávněné. Protože se ale v 90. letech podařilo zásadně snížit znečištění ovzduší z velkých zdrojů, a tím i omezit výskyt smogu, a na smogu se dnes v mnohem větší míře podílí zdroje malé (lokální topeniště a silniční doprava), možnosti omezování výskytu smogů pomocí výstražných smogových a regulačních systémů se významně snížily. V Praze jsou například blízké nule. Výstražné smogové systémy jsou určeny též lidem. Zejména nemocní a staří lidé a děti by v době smogu měli omezit svůj pohyb venku a fyzicky namáhavé aktivity.

Podobná situace je s ochranou čistoty vod ve vodních tocích. Při nízkém průtoku může i relativně nízké vypouštění znečištění vodní tok neúnosně znečišťovat.

2.3. Depozitní normy

Depozitní normy říkají, kolik těch či oněch škodlivin, zejména tuhých emisí, může spadnout na jednotku plochy. V tomto smyslu doplňují imisní normy, kterým se hodně podobají. Historické názvy „černý kraj“ (území silně zatížené těžbou a spalováním černého uhlí, kde dochází k rozsáhlým spadům tuhých znečišťujících látek) nevyžadují komentář. Podobně bývalo bílo kolem vápenek a cementáren, než počátkem 70. let se na nich začala v ČSSR instalovat první generace filtrů na prach. Imise z Velké Británie celá desetiletí hubily život v četných vzdálených švédských jezerech ad.

2.4. Územní normy

Územní normy se stanovují k ochraně určitého území před nežádoucími lidskými aktivitami. Známe více typů územních norem, a to z důvodu:

- Ochrany přírody (zvláště chráněná území všech kategorií, tj. velkoplošné národní parky a chráněné krajinné oblasti (CHKO) a maloplošné národní přírodní rezervace, přírodní rezervace, národní přírodní památky, přírodní památky, památné stromy). Přírodní parky bývají plošně větší, ale obvykle nejde o velkoplošná zvláště chráněná území a podmínky jejich ochrany jsou mnohem mírnější ve srovnání s CHKO, o národních parcích nemluvě.

- Ochrany zdrojů pitné vody (pásma hygienické ochrany vod (PHO), dnes jen 1. a 2. stupně), kde jsou z důvodů ochrany čistoty vody zakázány další rizikové činnosti. Tzv. vodárenské přehradní nádrže jsou zahrnuty v PHO 1. stupně.
- Chráněných oblastí přirozené akumulace vod (CHOPAV) povrchových (cílem je zlepšovat podmínky pro přirozenou akumulaci vod) a podzemních, které mají charakter ochrany zásobáren pitné vody.
- Ochrany lázní (kromě vlastních lázní, včetně možných minerálních pramenů či ložisek léčivých rašelin apod., jde i o ochranu lázeňských parků a okolních lázeňských lesů).
- Ochrany rekreačních lesů (parky, městské a příměstské lesy, lesy významných rekreačních oblastí).
- Základní nebo zvýšené ochrany zemědělské půdy, podobně ochrany lesů, ochrany vodních toků, niv ad.
- Chráněných ložiskových území (za účelem nezkomplikovat možnou budoucí těžbu příslušných ložisek nerostných surovin a paliv).
- Ochranných pásem před negativními ekologickými vlivy, zejména z provozů značně závadných (velké povrchové, ale také hlubinné doly a lomy, velké hutě, velké chemičky, komunikace s intenzivní silniční dopravou) nebo značně rizikovými činnostmi (atomové elektrárny, velké chemičky, skládky a jiná úložiště odpadů, zvláště pak nebezpečných odpadů, různá odkaliště ad.). V ochranných pásmech bývá zakázána bytová a další výstavba, resp. území se ponechává nezastavěné s tím, že v případě havárie v něm více méně nebudou lidé, a tím ani nedojde k větším újmám na zdraví lidí. Mají zmírnit negativní dopady případné havárie nebo běžného znečišťování ovzduší na okolí, zvláště pak na obytnou zástavbu, školská a zdravotnická zařízení. Často se do nich umísťuje ochranná izolační zeleň, zachytňené nádrže (v případě úniku škodliviny ji mají zadržet a zabránit znečištění vodního recipientu) ad. Příslušný stavební úřad je stanoví nejpozději při vydávání kolaudačního rozhodnutí.

Obce a města v ČR mohou vyhláškou omezit provoz silničních motorových vozidel ve zvláště chráněných územích dle zákona č. 114/1992 Sb., v lázeňských místech a v lokalitách, kde došlo k překročení některého z platných imisních limitů dle zákona o ochraně ovzduší (nízkoemisní zóny). Problémem je, že takové omezení nelze dost dobře nařídit,

pokud není k dispozici objízdná trasa, což se stává často, resp. ani několik let po uzákonění není v ČR žádná nízkoemisní zóna.

Podstatné je, že územní normy stanovují ve vymezeném území určitý ochranný cíl a stanovují základní typy opatření k jeho dosažení. Speciální opatření pak stanovuje obvykle konkrétní správní akt, kterým se příslušná územní norma aplikuje v praxi. Tato opatření mohou být dvojí: zákaz či omezení těch či oněch rušivých aktivit a podpůrná opatření na udržení příslušných přírodních a dalších hodnot. Podpůrnými opatřeními mohou být v územích se zvláštní ochranou přírody opatření k likvidaci nepůvodních, zejména invazních druhů rostlin a živočichů, nežádoucích staveb aj.

2.5. Územní plán

Významným administrativním nástrojem využití území je územní plán, který lze charakterizovat jako určitou společenskou dohodu – kompromis – o způsobu využití toho či onoho území, povýšenou příslušným schvalovacím orgánem na závazný územní plán. Územní plán se stanovuje pro určité území, obvykle na 10 let. V rámci řešeného území stanovuje území vymezená plně nebo převážně bydlení, školám, zdravotnickým zařízením, průmyslové výrobě, zemědělské výrobě, službám, dopravě, rekreaci, ochraně přírody apod. V územním plánu se dále rozlišují základní obory dopravy, průmyslových zón, obytných zón, tzv. transformační území (jejichž funkce se má zásadně změnit) a další. Územní plán může, ale nemusí být nástrojem účinné ochrany životního prostředí.

Záleží na cíli stanovení územního plánu, na kvalitě jeho zpracování a na ochotě společenské reprezentace ho respektovat. K územnímu plánu nelze přistupovat jako k trhacímu kalendáři v zájmu hladké realizace různých, často pochybných podnikatelských záměrů či do něj prosazovat zjevně škodlivé záměry. Územní plán Prahy z roku 1999 je jen jedním z mnoha negativních příkladů nevyužívání a zneužívání možností územního plánování v ČR, totéž platí pro jeho mnohé pozdější změny. Hrozí přitom, že nový metropolitní územní plán Prahy dá prakticky neomezené možnosti developerské výstavbě, viz jeho návrh z dubna 2018.

2.6. EIA, SEA

Významným nástrojem předcházení ekologických problémů je proces **posuzování vlivů na životní prostředí (Environment Impact Assessment)** projektů, tzv. **EIA**. EIA je odborná expertíza, jejím úkolem je odhalit možné negativní ekologické vlivy realizace příslušného záměru a navrhnout opatření k jejich zmírnění, popř. doporučit nerealizaci projektu, jehož negativní vlivy na životní prostředí nelze efektivně zmenšit na přijatelnou úroveň. Současně umožňuje určitou diskusi mezi investorem na jedné, příslušnými státními úřady na straně druhé a dotčenou veřejností na straně třetí.

Povinnost vypracovat EIA platí jen pro záměry s významným potenciálním negativním dopadem na životní prostředí. Není důvod dělat administrativně a časově relativně náročnou EIA na projekty s malým či nulovým potenciálem negativních vlivů na životní prostředí. Výčet projektů, které buď závazně, nebo po předběžném vyhodnocení podléhají procesu EIA, udává příloha zákona č. 100/2001 Sb. v platném znění. Známe tzv. jednoduchou EIA a plnou EIA. Východiskem procesu EIA je oznámení investora a následné zveřejnění projektu (investičního záměru) s jeho stručným popisem příslušným orgánem státní správy. Ten poté, s přihlédnutím k reakci veřejnosti, rozhodne, zda toto oznámení stačí (u bezproblémových nebo málo problémových projektů, s kterými nemá veřejnost problém, napíše příslušné dobrozdání) nebo se uskuteční plná EIA. Plná EIA se vždy uskuteční, pokud její uskutečnění vyžaduje bez výjimky zákon.

Plná EIA zahrnuje vypracování dokumentace vlivů na životní prostředí (vypracuje nebo nechá si vypracovat na své náklady předkladatel příslušného investičního záměru), posudek na tuto dokumentaci (vypracuje kvalifikovaná osoba, určená a placená příslušným orgánem státní správy, v ČR Ministerstvo životního prostředí nebo kraj), veřejné slyšení k záměru (kromě zákonem stanovených orgánů státní správy a samosprávy se k předložené dokumentaci a k posudku na tuto předloženou dokumentaci může vyjádřit každý občan a každá nevládní organizace a vznést své připomínky a požadavky – později bylo omezeno na občany v lokalitě bydlící nebo vlastníci v lokalitě nemovitosti nebo na tzv. kvalifikovaného zástupce veřejnosti – občanské sdružení, které získalo podporu dostatečného počtu občanů) a stanovisko příslušného orgánu státní správy. Připomínky veřejnosti, stejně jako připomínky dotčených orgánů státní správy a samosprávy, je gestor EIA povinen řádně vypořádat. Poté MŽP nebo kraj vydá souhlasné (obvykle s řadou podmínek)

nebo nesouhlasné stanovisko. Stanovisko je jedním z podkladů pro následné řízení o vydání územního rozhodnutí a stavebního povolení. Ve slušné společnosti se podmínky stanoviska EIA v dalších stupních projednávání příslušného investičního záměru respektují.

Kromě projektové EIA existuje také **posuzování vlivů na životní prostředí územních plánů a posuzování vlivů na životní prostředí koncepcí (Strategic Impact Assessment)**, tzv. **SEA**. Její procedura je podobná jako u projektové EIA. SEA koncepcí se vždy uskutečňují pod patronací MŽP.

Existuje oprávněný požadavek rozšířit proces SEA i na možné sociální a ekonomické dopady realizace navrhovaných koncepcí. V praxi ČR se tak vesměs neděje, jistě i proto, že v mnoha případech není uspokojivě zvládána ani základní, tj. ekologická část SEA, a také proto, že v ČR takto rozšířenou SEA zákon nevyžaduje.

EIA i SEA by měly pomoci vylepšit předkládané projekty. Obvykle tak činí, pokud se konají řádně. Pokud se falšují ve prospěch předkladatele, jak se v ČR běžně děje u EIA záměrů stavět dálnice a s nimi spjatých koncepcí, představuje jen pro všechny dlouhou, více méně byrokratickou proceduru s pozitivním efektem často blízkým nule.

Obviňování veřejnosti, že zpožďuje EIA, když si vynutí vrátit špatně zpracovanou dokumentaci vlivů na životní prostředí k přepracování či k doplnění, je hrubý faul ze strany investorů. Především by se nemělo stávat, aby tak mizerné dokumentace byly předkládány.

Stanovování a prosazování v praxi těch či oněch emisních, imisních, depozitních a územních limitů (norem), územních plánů a konání procedur EIA a SEA vyžaduje kromě jejich uzákonění také zřízení příslušných orgánů státní správy, které bdí nad jejich dodržováním a za zjištěné delikty nařizují nápravná opatření, udílejí pokuty a další sankce a v krajním případě i zastavení provozu příslušného podniku.

3. Ekonomické nástroje prosazování udržitelného vývoje

Ekonomické nástroje prosazování udržitelného vývoje můžeme rozlišit na tradiční (veřejné rozpočty, včetně veřejných účelových fondů, daňovou soustavu, úvěrovou soustavu

a pojištění) a specifické. Specifickými jsou zejména tzv. ekologická daň, poplatky za znečišťování životního prostředí, poškozování a využívání přírodních zdrojů a tzv. obchod s povolenkami na emise. Protože se od tradičních ekonomických nástrojů politiky liší hlavně předmětem, na který jsou zaměřeny, budu je rozebírat v rámci jejich rozboru.

3.1. Veřejné rozpočty

Veřejné rozpočty zahrnují veřejné rozpočty a veřejné účelové fondy, tj. státní rozpočet, rozpočty krajů, měst, obcí a u statutárních měst též rozpočty jejich městských částí a jejich účelové fondy, rozpočty státních účelových fondů, včetně možných fondů zdravotního a sociálního pojištění, a v nadstátních celcích jako je EU i rozpočet a fondy EU. Rozpočty státních a polostátních firem a bank nejsou zahrnovány do soustavy veřejných rozpočtů, byť je mohou ze svých zisků dotovat.

Problém veřejných rozpočtů je známý již od dob vzniku prvních států. Platí pro ně, že by měly zajišťovat především veřejné potřeby, které není s to efektivně nebo vůbec zabezpečit vlastní aktivita lidí, ať už v rámci samozásobitelství (především v otrokářské a feudální společnosti) nebo trhu (zejména za kapitalismu). Tradičně jde zejména o obranu, bezpečnost a státní správu. Postupně přibývaly i další veřejné potřeby financování – rozvíjející se školství, zdravotní péče, věda, sociální zabezpečení, efektivní rozvoj ekonomiky, ochrana životního prostředí ad. Ve středověku byla běžná praxe, že část veřejných zájmů (vzdělávání) zajišťovala církve, které byl za tím účelem dlouhodobě pronajímán (ne darován) k tomu potřebný majetek.

Objem veřejných rozpočtů je dán zejména společenskými potřebami a ekonomickými možnostmi společnosti. Lze se důvodně domnívat, že potřeby veřejného financování v udržitelné ekonomice a společnosti budou vysoké.

Veřejné rozpočty i veřejný sektor by měly hospodařit přinejmenším v dlouhodobém časovém měřítku vyrovnaně. Z hlediska vyvornosti hospodaření to v případě hrozícího deficitu znamená buď zvyšovat daně a nástroje jim podobné, nebo snižovat výdaje veřejných rozpočtů. V obou případech zůstává zásadní otázka, které daně zvyšovat či které výdaje veřejných rozpočtů snižovat. Lze tak činit jak v souladu, tak v rozporu s potřebami udržitelného vývoje. V praxi se tak děje jak v rozporu (například snižování výdajů na sociální oblast, školství, zdravotnictví atd.), tak v souladu s potřebami udržitelného vývoje.

V kapitalistické praxi se běžně uplatňuje politika masového zadlužování veřejných institucí, končící občas jejich bankrotem, včetně bankrotu toho či onoho státu, viz Řecko či Itálie posledních let. Mnohaleté hospodaření státního rozpočtu ČR s dlouhodobým deficitem cca 100 mld. Kč za rok bylo zjevně dlouhodobě neudržitelné. Šlo o bankrotářskou politiku, která může skončit v dluhové pasti, z které budou jen velmi bolestné nebo žádné cesty, viz Řecko a další. Léčení MMF, Evropskou centrální bankou a Evropskou komisí je k nepřežití.

Po mnoho let deficit státního rozpočtu ČR cca 100 mld. Kč za rok je špatný v době vysokého ekonomického růstu (politika snižování daní v podmínkách vysokého deficitu veřejných rozpočtů je hrubě chybná, byť se míra zadlužení státu při rychlém růstu HDP nemusí zvyšovat) a velmi špatný v letech stagnace či poklesu ekonomiky, neboť míra zadlužení státu k HDP pak rychle roste. Realita přitom je ještě o dost horší, neboť kromě zjevného deficitu ČR vykazuje dlouhodobě i významné skryté deficity – podfinancování školství, kultury, sociálního zabezpečení, údržby a oprav železnic, silnic atd.

Ožehavou otázkou veřejných rozpočtů je plýtvání penězi daňových poplatníků, nejen v ČR a nejen dnes. Totiž, větší i menší skandály známe již z daleké minulosti a dnes jsou na denním pořádku. Skutečnost přitom bývá o hodně horší, resp. obvykle se provalí jen ona pověstná špička ledovce. Nejde ale jen o předražování veřejných investic, jejich nekvalitní provedení či machinace s výběrovými řízeními na ně. Jde také o financování opatření, ke kterému by vůbec nemělo docházet (pochybné zahraniční vojenské mise, velké prestižní stavby a akce – olympiády, mistrovství světa ad.), chybné rozvojové investice, například v dálniční a vodní dopravní infrastrukturu ČR či v protipovodňové ochraně ad.

Veřejné rozpočty by neměly financovat opatření přímo či nepřímo poškozující životní prostředí. V praxi ale uplatňují politiku masivní podpory výstavby environmentálně i jinak silně škodlivých dálnic, říčních ekosystémů ničících a průběh povodní zhoršujících vodních cest, často značně problematických průmyslových zón na zelené louce a nejednou i na nejúrodnější půdě, technokraticky pojaté obnovy území zdevastovaných povodněmi, někdy i velmi riskantní výstavbu v záplavových územích ad. Řada států, nikoliv ČR, i dnes nemálo dotuje spotřebu fosilních paliv, což je zjevně špatné.

Ve financování akcí poškozujících životní prostředí i udržitelnost dlouhodobě dominuje masivní výstavba dálnic a jim podobných rychlostních silnic v ČR. V energetice lze

v ČR nalézt přímé dotace jen na útlum těžby uhlí a uranu. V roce 2012 činily v ČR asi 1 mld. Kč. Dále je dotováno odstraňování ekologických zátěží z minulé těžby uranu riskantní metodou loužení kyselinou sírovou u Stráže p. Ralskem, tj. minulých ekologických škod a rekultivaci těžbou devastovaných území. Veřejné rozpočty v ČR prakticky nedotují spotřebu paliv a energie, s výjimkou dotací náhrady zastaralých kotlů na uhlí kotly moderními.

Za prvořadý skandál je nutné považovat každoroční dotování spotřeby fosilních paliv v úhrnné výši několika set miliard US dolarů, uskutečňované v řadě států světa, ale ne v ČR.

Problém veřejných rozpočtů má dva základní aspekty: aspekt výdajů (požadavky bývají obvykle podstatně vyšší, než jsou disponibilní zdroje) a aspekt příjmů. Hlavním zdrojem příjmů veřejných rozpočtů je reálný výnos daní (tj. výnos nominálních daní snížený o daňové úlevy, daňové úniky legální i nelegální a daňové nedoplatky, a daním podobných nástrojů – pojištění, odvodů, cel, nejrůznějších poplatků apod.). Musíme rozlišovat nominální daňovou sazbu (v zákonu) a reálný daňový výnos, který bývá nižší o výši daňových úlev, včetně úplných osvobození od daně, o výši legálních i nelegálních daňových úniků a daňových nedoplatků.

Vliv má i rozpočtové určení daní. Je-li daň z nemovitosti příjmem obcí, neovlivňuje bezprostředně státní rozpočet. Ovlivňuje ho ale nepřímo, protože spoluurčuje příjmy obcí a měst, a tím i potřebu je spolufinancovat z úrovně státu a krajů, sdílením daní i dotacemi. Podobně silniční daň a jí podobné výnosy dálniční známky a elektronického výkonového zpoplatnění jsou příjmy Státního fondu dopravní infrastruktury, nikoliv státního rozpočtu.

Obecně by mělo platit, že pokud jsou veřejné rozpočty deficitní a neplýtávají, musí se zvyšovat jejich příjmy, a to i zvyšováním daní, zejména přímých daní, zvyšováním jejich sazeb. Veřejné peníze je nutné získávat tam, kde peníze jsou. Sdílení chudých je hrubě sociální a z hlediska přínosu pro veřejné rozpočty nezajímavé. Výsledkem je nejednou ještě vyšší deficit státního rozpočtu.

Kolize často deficitních veřejných rozpočtů s udržitelným vývojem je zjevná. Veřejné rozpočty nemálo plýtávají, nejednou i na poškozování životního prostředí a vyvracení udržitelného vývoje, a současně ke zmírnění svého deficitního hospodaření požadují další a další ekonomický růst jako údajně jedinou cestu ke snížení deficitu. Případné rozpočtové

škrtky jsou často proti ochraně životního prostředí. Řešení deficitu veřejných rozpočtů je ale nutné hledat ve zvýšení daňové kvóty, k obnovení nebo ke zvýšení progresivnosti pří-
mých a majetkových daní, v zavedení daně z finančních transakcí a v zavedení ekologické daně, zejména na emise CO₂ekv. Kromě zavedení ekologické daně jde o tradiční levicová témata, kterým se ale v podmínkách restaurace kapitalismu nedostává sluchu. Na levici bývá problém, že s vidinou zmírnění rozporů kapitalismu, zejména nezaměstnanosti, i le-
vice nejednou podporuje i zjevně plýtvající výdaje veřejných rozpočtů, i na stavbu dálnic, vodních cest či špatně pojímanou protipovodňovou ochranu. Veřejné rozpočty ČR po roce 1989 ohrožují i obří náklady na záchranu krachujících bank (cca 750 mld. Kč v 90. letech), mezinárodní arbitráže, mezinárodní dohody o ochraně investic ad.

3.2. Problém daňové soustavy

Základní úkol daňové soustavy je zajistit finanční potřeby veřejných rozpočtů, aby mohly uspokojovat objektivní potřeby společnosti, které nemůže zajistit efektivně trh (funkce fiskální). Samozásobitelství v ČR nehraje větší roli. Daňová soustava by měla sti-
mulovat efektivní rozvoj sociální sféry, ochrany životního prostředí i ekonomiky (funkce stimulační). Po daňové soustavě se právem žádá spravedlnost, aby některé sociální sku-
piny nebyly daňovou soustavou neoprávněně zvýhodňovány (bankéři, nadnárodní firmy ad.) a jiné nebyly naopak diskriminovány. Tyto základní požadavky, kladené na jednotlivé daňové soustavy, platí i pro daňovou soustavu ekonomiky udržitelného vývoje.

Daňová soustava v ČR (podobná situace je ve většině států světa) zahrnuje daň z příjmů fyzických a právnických osob, viz zákon č. 586/1992 Sb., v jednotlivých zněních, daň z při-
dané hodnoty, viz zákony č. 588/1992 Sb. a č. 235/2004 Sb., v jednotlivých zněních, daň spotřební, viz zákony č. 587/1992 Sb. a č. 353/2003 Sb. v jednotlivých zněních, daň z ne-
movitosti (z pozemků a ze staveb), viz zákon č. 338/1992 Sb., v jednotlivých zněních, a daň darovací, dědickou a z převodu nemovitostí, viz zákon č. 357/1992 Sb., v jednotlivých zně-
ních.

Dále máme četné zákony, které zavádí různé poplatky a jim podobné nástroje zpoplat-
ňující mimo jiné znečišťování životního prostředí, poškozování a využívání přírodních zdrojů, vše vesměs v různých zněních, a další.

Oficiálně do daňové soustavy ČR patří i daň silniční, viz zákon č. 16/1993 Sb., v jednotlivých zněních. Silniční daň spolu s dálniční známkou a elektronickým výkonovým zpoplatněním má ale charakter uživatelského poplatku, konkrétně poplatku za užívání silnic a dálnic. Výnos všech tří druhů zpoplatnění užívání silnic a dálnic je příjmem Státního fondu dopravní infrastruktury, kde je účelově vázán na realizaci oprav, údržby a rozvoje silniční, železniční a vodní dopravní infrastruktury. Jde přitom jen o menší část jeho příjmů.

U řady daní je třeba rozlišovat stanovenou sazbu daně (může být v procentech, může jít o absolutní částku, může jít o vážený průměr) a výši reálného zdanění, které je nižší o četné daňové úlevy a osvobození, o různé daňové úniky legální i nelegální a o daňové nedoplatky. Daňová statistika Ministerstva financí ČR uvádí jen výši daňových nedoplatků za jednotlivé roky a druhy daní.

Významným příjmem státního rozpočtu je výnos povinného sociálního a zdravotního pojištění občanů a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, jež je základním zdrojem financování sociální a zdravotní péče, zejména vyplácení různých sociálních dávek a proplácení výkonů zdravotnických zařízení. Podíl zaměstnavatelů na placení těchto pojištění by měl činit asi 75 % a podíl pracovníků asi 25 %. Často v praxi využívané možnosti placení velmi nízkých sazeb sociálního a zdravotního pojištění ze strany mnohých živnostníků je zásadně zvýhodňují na trhu práce a citelně ztěžují veřejné financování sociální a zdravotní péče a vyplácení sociálních dávek. Současně těmto živnostníkům zakládají nárok na jen velmi nízké starobní důchody. Zde je nutné provést diferencovanou (označovat například právní kanceláře za živnostníky je chyba) a citlivou nápravu. Vyšší sazby povinného sociálního pojištění v ČR – 44,7 % proti 33,5 % v EU v roce 2011 nemohou představovat větší problém, protože mzdy v ČR jsou mnohem nižší než v jádru EU, viz Švihlíková, resp. ²⁰⁾. Představa, že sociální a zdravotní pojištění by mělo být nahrazeno dotováním ze státního rozpočtu z výnosu daní k tomu určených, je nejen v ČR mimo realitu.

Daň z příjmu fyzických a právnických osob musí být významně progresivní. Stávající v zásadě lineární sazby daně z příjmu, prosazené v rámci tzv. Topolánkova batohu od 1. 1. 2008, významně přispívají k deficitnímu hospodaření veřejných rozpočtů, o ignoraci sociální spravedlnosti nemluvě. Podle zkušenosti Skandinávie není problém sociální stát držet, činí-li sazby přímých daní u vysokých příjmů cca 50 %. Snížení horních sazeb daně

z příjmu fyzických osob ze 40 % na 15 % a horních sazeb daně z příjmu právnických osob z 35 % na 19 % v ČR i v EU v letech 1990-2011 v rámci podbízení se zahraničnímu kapitálu významně přispělo k růstu zadlužení veřejných rozpočtů do nebezpečné výše, viz ²⁰⁾.

Pro socializující a socialistické státy by mělo být typické progresivní zdanění příjmů a majetků. Podíváme-li se ale na praxi současných socializujících států, Vietnam, Čína, Venezuela a další, mají silně degresivní sazby daně z příjmu, resp. v tomto smyslu mají k socialismu daleko. Boj o daňovou konkurenceschopnost mezi jednotlivými státy je velmi brutální zbraní světového finančního kapitálu, stejně jako tolerance daňových rájů. Jde i o velice praktickou otázku, protože progresivní zdanění příjmů a majetku umožňuje udržovat sociální smír a ekonomickou stabilitu. Degresivní daně z příjmů obojí ohrožují.

Stávající DPH je nepříjemná zejména vysokou sazbou snížené sazby DPH v ČR – 15 % k 1. 1. 2018. Nutné je sníženou sazbou DPH vrátit na původní sazbou 5 %. Nemůže se tak stát naráz, ale postupně v závislosti na stavu veřejných rozpočtů. Lze si představit i tři nebo čtyři sazby DPH. Počet sazeb DPH do pěti nepředstavuje vážnější komplikaci daňové soustavy za podmínky, že zařazování jednotlivých skupin zboží a služeb do jednotlivých sazeb DPH bude věcně logické, například léky či knihy. Jinak hrozí výrazné daňové úniky. V celé EU došlo ke zvýšení snížené sazby DPH též o 10 procentních bodů, tj. k významnému přenesení daňové zátěže z kapitálu na domácnosti, viz ²⁰⁾.

Nízké jsou i sazby daně z nemovitosti. Na místě je jejich valorizace minimálně v rozsahu, aby byly reálně srovnatelné se svou výší v roce 1992, kdy byl stávající zákon o dani z nemovitosti přijat. Jejich zvýšení k 1. 1. 2008 nepokrylo celou inflaci v ČR od roku 1992. V posledních letech mohou obce a města zvýšit daň z nemovitosti koeficientem 1-5, ale řada jich, včetně Prahy, zůstává u koeficientu 1, tj. sazby daně z nemovitosti nezvyšuje.

Nízké, v řadě případů velmi nízké jsou v ČR i sazby daně dědické a darovací. Jejich zásadní zvýšení, minimálně na stav před 1. 1. 2008, je v zájmu spravedlnosti nutné. Zrušení daně dědické pro střední a velké majetky v přímé dědické linii patří k vrcholům asociálnosti.

System daňových osvobození a úlev je rozsáhlý a nepřehledný. Ne všechny tituly daňových osvobození a úlev jsou odůvodněné. Některé jsou výsledkem tlaku silných ekonomických lobby proti reálným veřejným zájmům, byť se jimi zaštiťují. Rozsáhlost a nepřehlednost daňových osvobození a daňových úlev přispívá i k velkému rozsahu daňových

úníků. Problém je, že se mnohé daňové úlevy v ČR samostatně nesledují, například u daně z příjmu fyzických a právnických osob, u daně dědické, darovací a z převodu nemovitostí, u spotřebních daní a u DPH. Neměl by být problém je sledovat, jak se děje u daně z nemovitosti a daně silniční.

Je podivné, že zatímco dotace bývají při projednávání veřejných rozpočtů ostře sledované a svádí se o ně nejednou v parlamentu i na zastupitelstvech krajů, měst a obcí tvrdé boje, často rozsáhlé a někdy pochybné daňové úlevy málokoho zajímají.

Zjevným problémem je i zákon o výnosovém určení daní, neboť zakládá obce, města a kraje s nedostatečnými vlastními příjmy, v zásadě odkázané na udílení dotací ze státního rozpočtu, ze státních účelových fondů a z fondů EU (administrativní složitost ale způsobuje, že většina malých obcí nemá šanci si na dotace z EU sáhnout), a tím i často na život v chudobě. V takové situaci se snadněji prosazuje „politika rozvoje regionů“ v podobě „politiky jejich škrcení“, kdy velká města a průmyslové aglomerace (tzv. póly růstu) vyžívají rozhodující díl veřejných peněz a na venkovských regionech se brutálně šetří.

Jako zastupitel městské části Praha 13 v letech 1998-2018 jsem se střetl se situací, kdy vlastní příjmy rozpočtu Prahy 13 (daňové, nedaňové a investiční bez transferů vnějších i vnitřních – z výnosu vedlejší činnosti a vlastních rezerv) byly zjevně nedostatečné. Stát přitom plně nehradí ani náklady přeneseného výkonu státní správy, které si nejen u Prahy 13 objednává. Vlastní příjmy Prahy 13 činily v roce 2013 cca 13,45 %, v roce 2014 necelých 10 %, v roce 2015 asi 12,5 %, v roce 2017 8,5 %. Dlouhodobě se v čase relativně snižují. Závislost nejen Prahy 13 na rozpočtu hlavního města Prahy, ČR a dnes i EU je drtivá.

Vedle daní existuje řada druhů poplatků, často administrativního nebo uživatelského charakteru, z nichž mnohé jsou příjmem obcí nebo státních účelových fondů – životního prostředí a dopravní infrastruktury. Některé poplatky se pojí s ochranou životního prostředí a šetrným využíváním přírodních zdrojů. Podobně je tomu s pokutami za porušování práva.

V daňové soustavě ČR a většiny jiných států roku 2018 stále chybí **daň z finančních transakcí**, tzv. **Tobinova daň**. K úsilí EU o zavedení Tobinovy daně se ČR trestuhodně nepřipojila. Daň z finančních transakcí by měla zdanit tyto dosud DPH nezdáněné akti-

vity. Už proto, že jsou často zdrojem vážných finančních otřesů i přímých nároků na veřejné rozpočty v rámci záchrany velkých bank, které údajně nelze nechat zkrachovat, nebo všech bank (Velká Británie, resp. SRN za krize 2008-09). Za tristní je nutné označit praxi, kdy finanční sektor vysává reálnou ekonomiku, a přitom je osvobozen od placení DPH.

Zavedení daně z finančních transakcí je nutné. Nejde jen o doplnění nedostatečných příjmů veřejných rozpočtů, ale zejména o destimulaci spekulací na finančních trzích, neboť tyto spekulace ohrožují stabilitu jednotlivých měn i veřejných rozpočtů. Snadněji se zavede v rámci kolektivního úsilí většiny států EU. Některé typy finančních spekulací by měly být ze zákona zakázány – hedgeové fondy. Bez dostatečné regulace finančních trhů se nemůže ekonomika a společnost přijatelně rozvíjet.

Je nutné zavést i tzv. **ekologickou daň** za poškozování životního prostředí. Naskýtá se zejména zdanění emisí skleníkových plynů GHG, vyjádřených v CO_{2ekv.} s cílem stimulovat omezování využívání fosilních paliv a šetrnou spotřebou paliv a energie. Totiž, spalování fosilních paliv je rozhodujícím zdrojem emisí skleníkových plynů, které jsou původcem zhoubného oteplování povrchu planety Země. Oteplování klimatu se stále více prodražuje a do budoucna ohrožuje existenci lidstva na Zemi. Je jen spravedlivé, aby se emitenti CO_{2ekv.} také finančně podílely na řešení negativních následků svých problematických činností.

Nezbytností jsou účinná opatření proti daňovým únikům. Situace k 1. 1. 2019 zůstává nejen v ČR neutěšená. Předně, daňové zákony musí být jednoznačně formulovány, na případné problémy musí Ministerstvo financí rychle reagovat. Je nutné vyhodnotit funkčnost jednotlivých druhů daňových úlev a provést jejich revizi. Nepřehledný systém daňových úlev přispívá k vysokým daňovým únikům. Měla by platit zásada, že pokud podnik podniká na území určitého státu, tak také v něm, a nikoliv jinde v cizině, odvádí daně, včetně daně z příjmu. Podobně by mělo platit, že podnik platí daně v místě provozny, nikoliv v místě sídla podniku. Daňové úřady v Praze by pak přestaly být přetížené a mohly by se věnovat také kontrolní činnosti. Daňové orgány v ČR vyžadují personální a platové posílení a omlazení. Tzv. akcie na doručenky nesmí zákon připouštět. Ze soutěže o veřejné zakázky by měl zákon vyloučit firmy registrované v daňových rájích, nemající vlastní zaměstnance a firmy pracující ve švarcsystému. Je nutné zavést povinnost

všech podnikatelských subjektů mít registrační pokladnu. Boj s daňovými podvody vážně ztěžuje povinnost prokázat úmysl uskutečnit daňový podvod ze strany daňových orgánů. Vážným zdrojem daňových úniků jsou fiktivní doklady a dovoz zboží z třetích, zejména asijských zemí, viz ²⁰⁾. Nepřijatelné je, aby si podnikatelé do nákladů výroby mohly zahrnovat náklady na různé zahraniční dovolené, nákup a provoz osobních vozidel, aby lehká užitková vozidla byla osvobozena od placení DPH ad. Poslední jmenovaná daňová úleva obnáší v ČR asi 6 mld. Kč/rok.

Určitým pokrokem je zde zákon o elektronické evidenci tržeb, byť k 1. 1. 2019 se netýká zdaleka všech živnostníků.

Ochranu životního prostředí a udržitelný vývoj citelně poškozují velmi nízké sazby silniční daně, které se navíc od roku 1992 v ČR nevalorizovaly. Ve srovnání se zpoplatněním užívání železničních kolejí citelně znevýhodňují šetrnou železniční dopravu, o bezplatném užívání vodních cest v ČR nemluvě. Navíc způsob stanovení sazeb – podle obsahu motoru a podle počtu náprav – nemá významnější vazbu na opotřebování silnic, které roste vysoce progresivně s růstem hmotnosti vozidla na nápravu.

Lze diskutovat o konstrukci spotřebních daní. V praxi se vyvinula tak, že mají hlavně fiskální význam. Jsou významným příjmem státního rozpočtu. Zatěžují zejména spotřebu výrobků, která je buď společensky a zdravotně škodlivá (cigarety, alkohol), nebo která způsobuje vážné problémy a škody (pohonné hmoty) druhým. Protože jde o výrobky ve směr s nepružnou spotřebou, bývá výnos spotřebních daní značně pravděpodobný. Filosofie, že by výnos spotřební daně měl uhradit výši škod, která se odhaduje ze spotřeby výrobků zatížených příslušnou spotřební daní, nebyla oficiálně nikdy deklarována, byť požadavek na takové pojetí spotřebních daní zaznívá od ekologů již řadu let.

V tomto smyslu je značně kontroverzní výše spotřebních daní. Daně za tabák, resp. cigarety, a podobně daně za destiláty, pivo a víno jsou i po několikerém zásadním zvýšení, ke kterému ČR donutila EU, mnohem nižší, než kolik činí ekonomické škody na zdraví lidí, způsobované jejich spotřebou. Statistická data prokazují, že vysoké sazby spotřební daně za tabák a alkohol přispívají ke snížení jejich zdraví škodlivé spotřeby. Jejich další možné zvyšování ale bude narážet na hrozbu jejich masového pašování do ČR a jejich masové domácí výroby. Takovým hrozbám je nutné efektivně čelit.

Přibližnou bilanci příjmů a výdajů za alkohol udává ²¹⁾, resp. tabulka č. 3:

Tabulka č. 3 - Výsledné srovnání výnosů a nákladů požívání alkoholu v ČR v roce 2006

Příjmy	Mld. Kč	Výdaje	Mld. Kč
Spotřební daň z lihu a lihových výrobků	10,67	Náklady na zdravotnictví	45,7
DPH	7,5	Ušlé daně z příjmů fyzických osob	0,23
Cla z prodeje alkoholických ná-	0,5	Ztráta na HDP	1,24
Daň ze zisku právnických osob	0,6	Hmotné škody vzniklé při doprav-	0,35
		ních nehodách	
Ušetřené starobní důchody	0,24	Vyplacené nemocenské dávky	5,6
		Vyplácené důchody související s	36,72
		konzumací alkoholu	
Ušetřené důchody za osoby us-	0,004	Snížení HDP v důsledku nemocnosti	13,1
mrčené při dopravních neh-		Ušlá DPFO v důsledku nemocnosti	2,39
dách			
Ušetřené důchody za osoby us-	0,001	Škody způsobené při ostatní trestné	0,67
		činnosti	
		Snížení HDP a DPFO v důsledku	0,01
		smrti obětí trestných činů	
mrčené při trestných činech		Snížení HDP a DPFO v důsledku zra-	0,07
		nění osob při trestné činnosti	
		Náklady na léčení osob zraněných	0,03
		při trestné činnosti	
CELKEM	19,515	CELKEM	106,11

Zdroj: výpočty Ivy Šmídové, Spotřeba alkoholu a její vliv na ekonomiku ČR, disertační práce, Masarykova univerzita Brno, 2013. S. 87-88 (tabulka 5.2. – Celkové výsledky).

Autorka výše uvedenou tabulku interpretuje realisticky následovně: „Lze tedy říci, že jen za rok 2006 činí ztráta státu na alkoholu jako na „legální droze“ téměř 87 mld. Kč.“ Nejde ale jen o vysoké ekonomické ztráty státu, která více než 5x převyšuje jeho ekonomický přínos. Závažnější zřejmě jsou ztráty na životech a zdraví lidí, které nejsme s to vyčíslit. HDP se ale na takových věcech slušně „napase,“ resp. nabobtná.

Je pravda, že stát opakovaným zvyšováním sazeb spotřební daně za alkohol zvýšil výnos této daně z 10,67 mld. Kč v roce 2006 na 16,715 mld. Kč v roce 2013, tj. asi o 57 %. Podstatně méně se již ve vazbě na toto zvýšení zvýšil výnos daně z přidané hodnoty za alkoholické nápoje. Ani pak se ale národohospodářská bilance výroby a spotřeby alkoholických nápojů nijak závratně nemění. Navíc je třeba počítat, že se v důsledku inflace zvýšily i ekonomické ztráty z jeho konzumace (inflace spotřebitelských cen 2013/2006 činila 17,9 %), klasicky náklady na zdravotnictví.

Disertace je zpracována pečlivě. Výpočet má jistě určité chyby vzhledem k chybám v podkladových materiálech a též k jiným možnostem vypočítávat výši ekonomických škod ze zvýšené nemocnosti a úmrtnosti, ale v zásadě dospívá k průkazným číslům. Občasné tvrzení ministerstev financí, že by výrazným zvýšením spotřební daně na alkohol mohlo ohrozit státní rozpočet, nepotvrzuje.

Také sazby spotřební daně za pohonné hmoty jsou nízké v tom smyslu, že výnos jejich placení silniční dopravou nepokryje ani ekonomické škody, které silniční doprava způsobuje. Tento rozdíl sice není mnohonásobný, na rozdíl od tabáku a alkoholu, ale také si žádá zvýšení sazeb spotřebních daní za pohonné hmoty, a to u motorové nafty asi o 1-2 Kč/l. Zjevnou chybou je přitom skutečnost, že je vyšší sazbou zatížen benzín, ač vyšší škody na zdraví způsobuje spalování motorové nafty, jež je navíc výhřevnější než benzín. Prý je to další způsob podpory nákladní dopravy a exportu, v první řadě na pohonné hmoty náročné silniční dopravy. Doprava letecká a vodní jsou přitom od placení spotřební daně za pohonné hmoty osvobozeny na základě chybných mezinárodních mnohostranných smluv s výjimkou rekreační plavby a nedopravního letectví.

Efektivní zvýšení minimálních sazeb spotřebních daní za pohonné hmoty je nutné uskutečnit na úrovni celé EU, jinak bude stimulovat tankovací turistiku a tranzit přes ČR by nemusel nakupovat pohonné hmoty a platit spotřební daň v ČR vůbec. S tím má zřejmě vážný problém ČR už dnes, resp. odhadovaný nevýběr spotřební daně za pohonné hmoty je značný a zaráží. Pravda, zřejmě se na něj nemálo podílí i fiktivní podvodné firmy, tzv. bílé koně.

Podobně je nutné pojmout EU jako jeden stát z hlediska osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení DPH a významně tak zmenšit od DPH osvobozenou mezinárodní veřejnou dopravu. Zatím pro to není politická vůle v ani jednom státu EU ani mimo ni.

Přitom by tato dohoda měla optimálně zahrnout i státy mimo EU Norsko, Švýcarsko a ministáty obklopené státy EU. Optimální je ale zrušit osvobození od daně z přidané hodnoty veškerou mezinárodní veřejnou dopravu a od spotřební daně za pohonné hmoty dopravu leteckou a vodní ve všech podobách.

Ochrana životního prostředí vedla ke vzniku tzv. **poplatkového systému**. Stát zpoplatňuje činnosti poškozující životní prostředí (škodliviny emitované do ovzduší, vody a půdy, ukládání odpadů na skládky), poškozování (odnímání zemědělské a lesní půdy pro potřeby nezemědělské a nelesní) a využívání přírodních zdrojů (těžbu nerostných surovin, čerpání podzemní vody ad.). Doplnkem poplatků za znečišťování bývají tzv. odklady. Pokud znečišťovatel začne realizovat nápravné opatření, které zajistí snížení znečišťování alespoň na úroveň platných emisních norem, správce poplatků mu odloží placení části poplatků za znečišťování. Pokud opatření dosáhne včas požadovaných parametrů, promine mu po jeho úspěšné kolaudaci jejich doplacení. V případě poplatků za využívání přírodních zdrojů dochází k diferenciaci poplatků podle jednotlivých druhů těžených nerostů a podle způsobu těžby (povrchová x podzemní), u poplatků za poškozování přírodních zdrojů dochází k diferenciaci jejich sazeb podle bonity odnímané zemědělské či lesní půdy apod. Problémem jsou četné výjimky z placení odvodů za odnětí zemědělské půdy, paralyzující smysl tohoto ekonomického nástroje. Tristní je, že mají vzestupný trend. Bylo obnoveno osvobození dopravních staveb a veřejných průmyslových zón od placení odvodů za odnětí zemědělské půdy.

Z výnosů tzv. recyklačních poplatků se financují deficity nákladů provozu státem požadovaných systémů sběru a využívání odpadů jako zdrojů druhotných surovin.

Známe i poplatky, jejichž výnos vytváří finanční rezervu na následnou rekultivaci těžbou devastované půdy. Princip je podobný odvodu na účet jaderné koncovky, který má financovat budoucí likvidaci jaderné elektrárny po dožití a vyhořelého jaderného paliva.

Československo a Polsko měly před rokem 1989 nejrozsáhlejší systém poplatků za znečišťování ovzduší a vody a využívání přírodních zdrojů na světě. Také současná ČR má tento systém zřejmě nejrozsáhlejší na světě. Základním problémem poplatků za znečišťování a za poškozování a využívání přírodních zdrojů tehdy i teď, a nejen v ČR, jsou jejich velmi nízké sazby, takže reálně mají hlavně fiskální funkci, tj. jsou zdrojem příjmů zejména

fondů životního prostředí, jejichž účelem je spolufinancovat opatření na ochranu životního prostředí. Pro znečišťovatele bývá zpravidla ekonomicky výhodnější preferovat placení těchto poplatků před realizací nákladných opatření na ochranu životního prostředí, pokud ho k realizaci ozdravných opatření nenutí platné emisní či jiné limity.

Určitým problémem je pojmová nejednota, kdy kromě tradičních poplatků máme v ČR i platby, úplaty (ve slovenštině jazykově připomínají úplatky, kterými v jistém smyslu jsou), úhrady za těžbu nerostných surovin a odvody za odnětí zemědělské půdy a na účet jaderné koncovky, což je název odpovídající někdejšímu reálnému socialismu. Některé poplatky a další formy zpoplatnění mají i další funkce – kompenzace škod (základní sazba poplatků za uložení odpadu na skládku a výnos úhrad za těžbu nerostných surovin), úhrad nákladů za poskytnuté služby (platby za odběr povrchové vody k úhradě nákladů správy vodních toků a správy povodí, byť zde se z vybrané částky financují i další náklady podniků Povodí) aj.

Snahy o ekologizaci daňové soustavy začaly snahou o ekologizaci stávajících daní v podobě příslušných daňových úlev. **Daňové úlevy k ochraně životního prostředí** v ČR známe od 1. 1. 1993 zejména u daně z nemovitosti, u daně silniční, u spotřební daně za pohonné hmoty a do 1. 1. 2004 jsme je znali i u DPH, byť se okrajově vyskytují jako osvobození u daně z příjmu fyzických a právnických osob a u daně darovací, dědické a z převodu nemovitostí. U dvou posledně jmenovaných jde o dary do určité výše účelově vázané na ochranu životního prostředí, u daně z příjmů též o příjmy z malých zdrojů využívání paliv a energie z obnovitelných zdrojů během prvních pěti let jejich provozu.

Daňové úlevy v ČR mají problémy ve svém přílišném počtu a nepřehlednosti, takže působí různě. Rozsáhlý nepřehledný systém daňových úlev usnadňuje neomalené lobování (mnohé daňové úlevy na rozdíl od výdajů veřejných rozpočtů Ministerstvo financí nesleduje) i nemalé daňové úniky. Vyžaduje revizi.

Funkce daňových úlev může být různá. Mnohé daňové úlevy se netýkají životního prostředí, jsou v tomto směru neutrální. Z hlediska ochrany životního prostředí máme daňové úlevy neutrální, pozitivní, negativní, kontroverzní a typu kompenzace omezení (nejčastěji u daně z nemovitosti). Pokud stát zakáže nebo omezí hospodářské využívání určitého území např. z důvodu ochrany přírody nebo ochrany zdrojů pitné vody, nemůže za takové nemovitosti vybírat daň z nemovitosti.

Daňové úlevy k ochraně životního prostředí v podobě zařazení do nižší sazby DPH byly v ČR zrušeny jako jedna z podmínek vstupu ČR do EU k 1. 1. 2004. Měly tři skupiny: trojcestné katalyzátory, bionafta a ostatní. Zahrnutí trojcestných katalyzátorů do snížené sazby DPH se stalo od 1. 1. 1996 požadovanou emisní normou euro 2 disfunkční, neboť plnění této normy nešlo zajistit jinak než jejich užitím. Zvýhodňovalo přitom citelně silniční dopravu. Podpora bionafty byla od počátku chybná vzhledem k vysoké energetické náročnosti výroby bionafty a citelného poškozování orné půdy pěstováním řepky olejky. Její zrušení bylo na místě, leč její podpora se krátce poté reálně zvýšila zavedením povinnosti ji v určitém rozsahu přimíchávat do motorové nafty, ve větším množství zřejmě i za cenu určitého poškozování části naftových motorů. Podpora bionaftě nabyla podobu nepřímé křížové dotace. Politika podpory paliv a energie z obnovitelných zdrojů EU i ČR byla od počátku zatížena hrubými chybami. Ostatní (zařízení k úsporám paliv a energie, k využívání obnovitelných zdrojů paliv a energie do určité velikosti kapacity apod.) byla do snížené sazby DPH zařazena právem. Neschopnost ČR vyjednat zde výjimku (netýká se ale trojcestných katalyzátorů a bionafty) měla pro ochranu životního prostředí ČR negativní dopady.

Hlavními negativními daňovými úlevami z hlediska ochrany životního prostředí jsou osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení DPH, včetně paliv a energií, které spotřebují, a osvobození mezinárodní letecké, námořní, námořně rybářské a vnitrozemské říční dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty. Obojí je uplatňováno na základě mezinárodních mnohostranných smluv, často charakteru zvykového práva, na podporu exportu, nově i na podporu mezinárodního cestovního ruchu. V podmínkách ČR roku 2009 šlo asi o 44 mld. Kč, z toho cca 13 mld. Kč byla přímá daňová podpora spotřeby paliv a energie.

Daňové úlevy k ochraně životního prostředí u spotřebních daní za pohonné hmoty a silniční daně (+ dálniční známky a elektronického výkonového zpoplatnění) jsou vysoké a kontroverzní, neboť ještě víc zvýhodňují nešetrnou silniční dopravu proti šetrné dopravě železniční. Dělají víc škod než užitku. Z hlediska ochrany životního prostředí a udržitelného vývoje lze u daňových úlev v ČR k 1. 1. 2019 najít následující vážné problémy:

- 1) osvobození autobusů veřejné dopravy i městské hromadné dopravy od placení silniční daně (podporu veřejné dopravy nelze řešit znevýhodňováním šetrné železniční

- dopravy vůči autobusům, tuto úlevu je nutné zrušit a příslušnou částku přesunout do rozpočtu krajů a měst, která tyto druhy veřejné dopravní obslužnosti dotují),
- 2) osvobození nákladní kombinované dopravy k dopravě letecké (není ekologicky šetrná, je nutné ji zrušit bez náhrady),
 - 3) vysoké snížení silniční daně silničních vozidel od první registrace až do 9 let. Nelze jej hodnotit jinak než jako škodlivou, byť vzešlé z návrhu zelené poslankyně K. Jacques. Nutné je jej zásadně omezit na první tři roky od první registrace vozidla a do výše maximálně 25 % současné sazby silniční daně,
 - 4) vysoké snížení sazeb dálniční známky a elektronického výkonového zpoplatnění pro méně znečišťující silniční vozidla, neboť paralyzuje jejich funkci regulovat silniční dopravu a vytvářet dostatek prostředků na údržbu a opravy silnic a dálnic. Efektivní rozdíl sazeb zde může být maximálně 10 % při jejich stávajících sazbách,
 - 5) do 1. 1. 2004 šlo v ČR i o daňové zvýhodnění bionafty a trojcestných katalyzátorů, přestože od 1. 1. 1996 si jejich instalaci vynucovala platná emisní norma Euro 2. Jeho zrušení novým zákonem o DPH bylo sice značně opožděné, ale plně oprávněné.

Podstatně později se přistupovalo k zavádění vlastních ekologických daní – k vlastní ekologické daňové reformě. Nejvíce je ekologická daňová reforma rozpracována pro paliva a energie z neobnovitelných zdrojů, viz ²²⁾ a ²³⁾. Dle E. U. Weizsackera se výše ekologického zdanění má rovnat přibližné výši ekonomických škod ze znehodnocování způsobovaných fosilní a jadernou energetikou. Ekologická daň má být zaváděna postupně v průběhu cca 20 let při současném snižování jiných daní, zejména zdravotního a sociálního pojištění a DPH. Má být tudíž výnosově neutrální, má přesunout zdanění od pracovní síly k neobnovitelným přírodním zdrojům.

Weizsackerův teoretický koncept ekologické daňové reformy nebere v úvahu reálnou situaci, zejména vysoké zadlužení jednotlivých členských států EU a značné podfinancování sociální sféry a dalších. V tomto úhlu je snižování daní v rámci ekologické daňové reformy i mimo ni velice problematické.

Původní Weizsackerův koncept ekologické daňové reformy předpokládal zpoplatnění spotřeby fosilních paliv při současném snížení sociálního a zdravotního pojištění na principu neutrality daňového výnosu. Ve vyspělých státech se její výnos v cílové podobě odhadoval na cca 5-10 % HDP. Vzhledem ke své značné cílové výši vcelku zákonitě naráží na

zásadní odpor lobby fosilní a jaderné energetiky. Přitom při hrozícím překročení globálního prahu nenapravitelných škod za stávajících trendů rozvoje, ochrany a destrukce přírodních složek životního prostředí na Zemi v nepříliš vzdálené budoucnosti by k jejímu plnému zavedení zřejmě došlo absolutně pozdě. Vlastní ekologická daň by měla pokrývat významné environmentálně závadné činnosti, v optimálním případě být ve výši odhadovaných environmentálních škod ekonomického charakteru, tj. ekonomických škod na životním prostředí, příslušnou činností způsobovaných. Nejvíce je potřebné ji zavést na exploataci či spotřebu fosilních paliv, a to bez výjimky. Není přitom podstatné, zda tradiční spotřební daň na pohonné hmoty nazveme či nenazveme ekologickou daní.

I k 1. 1. 2019 je zavádění ekologické daňové reformy v počátcích. Ekologická daň zavedená ve skandinávských státech je relativní, neboť výše jí uskutečněného zdanění nerostných zdrojů je mnohem nižší než minulé i současné zdanění pohonných hmot v ČR, počítáno v paritě kupní síly.

V praxi je vážným problémem vyčíslení vznikajících environmentálních škod ekonomického charakteru. Chybějící solidní vyčíslení těchto škod zásadně ztěžuje úsilí o internalizaci externalit. Poškozoatelé životního prostředí o internalizaci externalit zájem samozřejmě nemají. Obvykle si stěžují, že je i tak hodně peněz stojí emisními limity vynucené investice na ochranu životního prostředí. Problém je ale i v dominující metodice vyčíslování externalit subjektivním dotazováním na ochotu platit nebo na ochotu přijímat, jež nemůže dát solidní, těžko zpochybnitelné výsledky. Stížnost norského profesora, že na položenou otázku ochoty platit na jistý účel dostával v Norsku odpovědi na částku lišící se běžně desetkrát, je příznačná. Podobně je vážný metodologický problém, jak ocenit omezené přírodní zdroje, často nenávratně exploatované lidmi. Trh dlouhodobý časový horizont ignoruje. Konečně záleží i na kvalitě provedení ekologické daňové reformy.

Tzv. první etapa ekologické daňové reformy v ČR, zavedená v rámci tzv. Topolánkova batohu od 1. 1. 2008, je ukázkou nekvalifikovaného přístupu. Zavedená ekologická daň na pevná a plynná paliva a elektřinu je velmi nízká. Velká část objemu zdaněných komodit je přitom od jejího placení osvobozena, viz zákon č. 261/2007 Sb., kapitoly 45., 46. a 47. Tuto daň prakticky platily jen domácnosti, které byly hlavní obětí Topolánkova pseudoreformního batohu. Výnos spotřební daně za pohonné hmoty placené dopravou je nesrovnatelně vyšší (82 x 2,5 mld. Kč v roce 2008, 81,4 x 3,3 mld. Kč v roce 2010, 78,8 x 3,1 v roce 2012

a 84,5 x 2,8 mld. Kč v roce 2015). Přínos pro ochranu životního prostředí tohoto opatření nelze prokázat, na rozdíl od zjevné kompromitace myšlenky ekologické daňové reformy.

Hrubou, ale záměrnou chybou batohu bylo odstranění progresivních sazeb daně z příjmů fyzických a právnických osob a citelné zvýšení snížené sazby DPH. To byla těžká rána zasazená veřejným rozpočtům ČR a sociálnímu pilíři udržitelného vývoje.

Naopak nebylo chybou, že nedošlo souběžně ke slibovanému snížení sazeb sociálního a zdravotního pojištění v intencích E. U. Weizsackera, neboť oslabovat tento klíčový nástroj sociální a zdravotní politiky není ze sociálně ekonomického hlediska rozumné. V podmínkách hlubokého deficitu státního rozpočtu by šlo o opatření chybné dvojnásobně. Chybou nebylo ani nepřevedení výroby a distribuce centralizovaného tepla ze snížené do základní sazby, jak bylo původně navrženo.

Mám za to, že ekologickou daňovou reformou je nutné začít zrušením všech výše vyjmenovaných daňových úlev a osvobození, které poškozují životní prostředí. Objemově zdaleka největším balíkem daňových osvobození a úlev je osvobození v dopravě vázané na mezinárodní mnohostranné dohody, jejichž zrušení je ale také nejobtížněji prosaditelné. Ekologicky kontroverzní či spíš škodlivé úlevy činily u silniční daně v ČR v roce 2012 asi o 1,8 mld. Kč, v roce 2016 asi o 2,1 mld. Kč.

Má analýza deformací cen paliv a energie ukazuje, že v roce 2012 v ČR byly zdaleka největší deformací neinternalizované škody na klimatu (asi 77 mld. Kč), nepřímé křížové dotace cen elektřiny z obnovitelných zdrojů (asi 35 mld. Kč), neinternalizované škody z emisí tuhých znečišťujících látek, oxidu siřičitého a oxidů dusíku (asi 7,56 mld. Kč) a podpora centrálnímu vytápění jeho zahrnutím do snížené sazby DPH cca 6,4 mld. Kč. Výši nepřímých křížových dotací cen elektřiny po zavedení trhu s elektřinou nelze spočítat pro absenci jednotlivých tarifů prodejních cen elektřiny. V roce 2008 podnikatelský maloodběr přispíval domácnostem asi 6,8 mld. Kč a elektřinou netopící domácnosti domácnostem topícím elektřinou asi 8,3 mld. Kč. Tyto problémy se ale v ČR do diskusí o ekologické daňové reformě ani o státní energetické či dopravní politice prakticky nedostaly.

Mám za to, že by ekologická daň měla mít 3 složky: daň zpoplatňující ekonomické škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí vzniklé jiným subjektům, jež by měla být užita na jejich kompenzaci a likvidaci u poškozených, daň za poškozování přírodních zdrojů, fakticky sankčního charakteru, ve výši jejich možného ekonomického

užitku, a daň za využívání přírodních zdrojů odpovídají přibližně velikosti diferenční renty. Pouze v rozsahu daně za využívání přírodních zdrojů by mohlo být při zdravých veřejných financích sníženo zdanění jiných činností, zejména snížená sazba DPH. Nesmí být přitom ohroženo fungování systémů, které jsou závislé na výnosu snižovaných daní či pojištění. V zavádění ekologické daňové reformy ani SRN nebyla příliš úspěšná.

3.3. Úvěrová soustava

Věcně má poskytování úvěrů potenciálně stejné problémy jako poskytování dotací. Na rozdíl od poskytování nevratných dotací předpokládá poskytování úvěrů jejich návratnost. Problémy financování ekonomicky nenávratných projektů by se neměly řešit využíváním úvěru. Je neúnosné a neudržitelné úvěrem obcházet limity deficitního hospodaření veřejných rozpočtů, jak se v praxi nejednou děje.

Poskytování úvěrů může mít několik podob:

- a) základní, tj. poskytnutí úvěru jako takového, zde k realizaci opatření na ochranu životního prostředí. Už pouhé poskytnutí úvěru může umožnit realizaci toho či onoho ozdravného opatření ke zlepšení životního prostředí. Je proto třeba ho uvítat,
- b) poskytnutí úvěru s výhodnou (nižší) úrokovou sazbou s tím, že rozdíl v úroku je nenávratně dotován z veřejného zdroje. Šance realizovat určité ozdravné opatření se tak dál zvyšuje,

Někdy se používá v kombinaci – část veřejné podpory se podnikatelskému subjektu poskytne jako dotace, část jako úvěr, zpravidla s výhodnější (nižší, popř. nulovou) úrokovou sazbou.

- c) poskytnutí státní záruky na úvěr, kde v případě platební neschopnosti příjemce úvěru se povinnost splatit úvěr přesouvá na stát, popř. jiný veřejný subjekt.

Není efektivní poskytovat státem garantované úvěry na projekty nemající předpoklad fiskální návratnosti u příjemce, viz problematické spolufinancování výstavby 1. a 2. tranzitního železničního koridoru ze státem garantovaných úvěrů v 90. letech, které po té stejně musely přejít na stát, resp. státní organizaci Správa železniční dopravní cesty, a stále část z nich splácí stát, resp. ministerstvo financí, viz transformace Českých drah

k 1. 1. 2003. Stát jejich výstavbu měl financovat rozpočtově, stejně jako dálnice, silnice a vodní cesty.

3. 4. Pojištění

Pojištění se vztahem k udržitelnému vývoji se vyskytuje ve třech základních podobách:

- 1) ze zákona povinné sociální a zdravotní pojištění s cílem zajistit financování těchto klíčových sociálních sfér. Vlastní ochrany životního prostředí se prakticky nedotýká. Dostatečně vysoké sociální a zdravotní pojištění je ale jedním z předpokladů prosazování sociálního pilíře udržitelného vývoje. Rozhodně by se mělo zachovat, nezaštopovávat a sazby pojistných částek v případě nutnosti zvyšovat,
- 2) ze zákona povinné pojištění značně rizikových činností (škody způsobené provozem motorového vozidla druhému, škody způsobené havárií v nebezpečném provozu – v uhelném dole, v chemičce, v jaderné elektrárně apod.). Škody, jež si sám způsobí na vlastním vozidle, se obvykle pojišťují dobrovolným pojištěním. Také toto pojištění je plně funkční, aniž by tak byla vyloučena možnost občasné potřeby jeho parametrických změn,
- 3) dobrovolné pojištění se pro případ vzniku škodných událostí, které mohou mít značně rozmanitý charakter. Stát by mu i nadále neměl bránit.

Škodní události přitom mohou mít charakter životní či zdravotní újmy a neživotní újmy, tj. vzniku hmotných škod.

V ochraně životního prostředí hraje významnou roli pojištění značně rizikových činností. O jeho (ne) dostatečné výši, se asi vždy povedou spory. S klesající pravděpodobností rizika vzniku určité škodní události roste prostor pro spekulace o přiměřené výši pojištění. Největší prostor pro takové spekulace je u možnosti vzniku velmi vysokých škod s velmi nízkou pravděpodobností vzniku, například havárie v jaderné elektrárně nejvyššího stupně, spojené se zamořením okolí radioaktivitou.

Pojišťovny při pojišťování škodných událostí vycházejí z odhadu rizika vzniku škody a její výše s tím, že usilují o dosažení zisku. Dlouhodobě bezproblémovým klientům obvykle poskytují, resp. by měly poskytovat určité slevy (bonusy), problémovým klientům dávají, resp. by měly dávat k základní sazbě pojištění přírážky (malusy), klasicky řidičům

jezdícím s častými nehodami nebo kuřákům v případě pojištění života či zdraví. Pojišťovny se chovají více méně jako jiné komerční podniky, byť působí na silně specifickém trhu pojištění rizik, resp. možných škod.

Pro ochranu životního prostředí je významné pojištění škod způsobených povodněmi. Jeho specifikem je, že se vesměs pojišťuje majetek, neodpovědně umístěný v záplavových územích, tj. v územích ohrožených povodněmi. Povodňově klidné 20. století stimulovalo rozsáhlou neodpovědnou výstavbu v záplavových územích, ke které svým lehkomyšlným přístupem přispívaly i pojišťovny. Série velkých povodní spojených se vznikem vysokých povodňových škod v ČR od roku 1997 vedla pojišťovny k podstatnému zdražování pojištění za majetek v záplavových územích, až po jeho nepojišťování vůbec. Praxe neodpovědného umístění majetku do záplavových území tím sice nebyla zastavena, ale byla jí odňata neodůvodnitelná výhoda více méně hladkého pojištění takové neodpovědnosti.

3. 5. Účetní osnova

Samozřejmostí by měla být jednotná, závazná a logická účetní osnova. Stav, kdy do roku 2015 včetně se dotace z veřejných rozpočtů ke krytí ztrátovosti provozování veřejné dopravy osob mohly, ale nemusely zahrnovat do přidané hodnoty, a tím i do HDP, byl tristní. Nejde jen o umělé nafouknutí HDP o cca 10 mld. Kč takovou praxí ze strany Dopravního podniku hlavního města Prahy.

Problémem je věrohodnost vykazovaných položek nákladů na ochranu životního prostředí. Nesrovnalostí je řada. Čížek v ²⁴⁾ ukazuje, že z Operačního programu Životní prostředí „oblast podpory 6.2. Podpora biodiverzity“ bylo v letech 2007-13 vynaloženo 2,28 miliardy Kč. Z této částky šlo ale na turisty 837 miliónů korun (36,7 % celku), na 9 Domů přírody 468 miliónů (21 % z celku), na 15 záchranných stanic pečující o zraněné živočichy 250 miliónů Kč (11 % celku). Jen 588 miliónů korun, tedy 25 %, bylo vynaloženo na projekty charakteru ochrana biodiverzity. Zneužití veřejných podpor se odráží v jejich nesprávném účtování. Tedy, nálezy kontrolních orgánů ve věci účetnictví v ČR bývají značné.

Ze zastupitelstva Prahy 13 vím, že pod položkou „ochrana druhů“ nacházím vysvětlivku „náklady na deratizaci hlodavců“. Z objemově významné položky životní prostředí jde zdaleka největší část na péči o městskou zeleň. Nic proti ní, ale pouze udržuje stávající

stav zeleně, nepředstavuje ochranu životního prostředí ve smyslu jeho zlepšování. Najdeme tam i položky dětská hřiště aj.

3.6. Obchod s povolenkami na emise CO₂

Specifickým nástrojem ochrany životního prostředí se ve většině vyspělých států, zejména EU, stal tzv. obchod s povolenkami na emise oxidu uhličitého CO₂. Měl zajistit splnění závazků Kyotského protokolu snížit emise CO₂ o 5-8 % v roce 2012 proti roku 1990.

Primární inspirací byl podobný obchod s povolenkami na emise oxidu siřičitého mezi jeho velkými emitenty v USA. Zda byl efektivní, není známo. I v USA bylo rozhodující uplatňování přísných emisních limitů, zejména pro velké emitenty, a nebyl znám rozsah odvrácených ekonomických škod na životním prostředí. Nelze tudíž prokázat, že šlo o národohospodářsky efektivní opatření, byť to někteří tvrdí. Umožnění některým podnikům realizovat nákladově efektivnější řešení ještě nezaručuje národohospodářskou efektivnost daného opatření, protože dražší a účinnější opatření na ochranu může přinést vyšší snížení ekonomických škod, než činí ono zvýšení nákladů.

Zavedení obchodu s povolenkami na emise CO₂ v rámci realizace tzv. Kyotského protokolu má vícero hrubých vad:

- 1) Týká se jen emisí hlavního skleníkového plynu CO₂, nikoliv emisí metanu, oxidu dusného a dalších skleníkových plynů. Tím může vydávat chybné signály, zejména ve prospěch spalování paliv z ropy a zemního plynu proti spalování uhlí. V této logice je také značně nadsazen či zcela vymyšlen přínos těžby břidlicových plynů pro ochranu klimatu.
- 2) Postihuje jen velké emitenty CO₂. I v zemích, které zavedly obchod s emisními povolenkami, zůstává významná část emisí CO₂ mimo tento obchod – střední, malé a mobilní zdroje. Navíc může stimulovat zmenšování velikosti emitentů CO₂ s cílem se tomuto obchodu vyhnout.
- 3) Týká se jen malého okruhu států. Velká část světových emisí CO₂ tak zůstává mimo, včetně tří největších emitentů CO₂ – v roce 2013 Číny, USA a Indie.

- 4) Povolenky se poskytují zdarma. Podle představ tvůrců tohoto obchodu by na něm při nezměněných emisích CO₂ zdrojů zahrnutých do tohoto obchodu v úhrnu neměly tyto zdroje v úhrnu vydělat ani prodělat.
- 5) Byl špatně nastaven. Vzal za výchozí odhadované emise CO₂ z roku 1990, takže bývalé socialistické státy, včetně ČR, těžce zdecimované tzv. transformací, jej zajišťují a vydělávají na něm, aniž by musely hnout prstem. Ke cti ČR nutno uvést, že peníze utržené za prodej přebytečných povolenek na emise CO₂ využívá na opatření ke snížení spotřeby paliv v rámci programu Zelená úsporám. Na Slovensku pokusy o zneužití těchto peněz stály křeslo dvou ministrů životního prostředí první vlády R. Fica (Směr), na Ukrajině za Tymošenkové i později obohatily beztak všude přítomnou korupci.

Alespoň podle tehdejšího ministra životního prostředí ČR M. Bursíka byl systém obchodu s povolenkami na emise CO₂ zaveden proto, že mnohem efektivnější nástroj – daň za emise CO_{2ekv.} – nebylo možné prosadit pro nesouhlas řady států, včetně států EU.

Ne všichni účastníci systému obchodování s povolenkami na emise CO₂ své závazky plní. Kanada a Španělsko své emise CO₂ v prvním období do roku 2012 zvýšily o plnou třetinu. Kanada poté ze systému vystoupila. Španělsku stejné „řešení“ neplnění svých závazků snižovat emise CO₂ zakázala EU, ale bez dopadu na změnu přístupu k problému.

Po mnoha letech se v EU přistoupilo k reformě obchodu s povolenkami na emise CO₂. Základem reformy bylo stažení části přebytečných povolenek z trhu a postupný přechod od bezplatného přidělování povolenek k jejich prodeji. Systém ale zůstal v zásadě disfunkční, byť se míra jeho disfunkčnosti snížila. Jediné efektivní řešení je zavedení dostatečně vysoké daně na veškeré antropogenní emise CO_{2ekv.} To ale ve většině států světa podle všeho nehrozí. Nelze také předpokládat, že by EU zde mohla do budoucna hrát významnou roli. Podíl EU na emisích CO_{2ekv.} klesl asi na 15 % světových emisí. Postavení EU přitom významně upadá a při pokračující neoliberální ekonomické politice nelze čekat obrat. Samotný přesun těch či oněch výrob z EU do jiných zemí ale bilanci emisí CO_{2ekv.} významněji neovlivňuje.

Zdrojem pesimismu jsou i státní energetické politiky, které věnují rozhodující pozornost opatření dalších zdrojů fosilních paliv, tj. i dalšímu růstu emisí CO_{2ekv.} Snaha uskladňovat CO₂ bezpečně pod zemí je mimořádně drahá a nebezpečná. Tzv. bezpečně uložený

CO₂ pod zemí se může uvolnit a pak běda všem, co budou nad místem jeho uskladnění. Udusí se.

Sílí i boj o tenčící se zásoby fosilních paliv ve světě, viz již zmíněné přepadení a následná okupace Iráku vojsky USA a Velké Británie v roce 2003 či rozbombardování na ropu bohaté Libye letectvem některých států NATO v roce 2011, zničení Libyjské arabské republiky, svržení pokrokového režimu M. Kaddáfího, nastolení islamistické vlády a následné „odevzdání“ ropného a plynového bohatství Libye do rukou západních nadnárodních monopolů. Zvládnutí těžby břidlicových plynů tzv. metodou hydraulického štěpení a podobně ropy v USA ad., znamená ohrožení klimatu, byť umožnila emise vlastního CO₂ USA snížit.

4. Informační, organizační a jiné měkké nástroje udržitelného vývoje

Informační nástroje obnášejí především dostatek informací o stavu životního prostředí a o příčinách jeho narušování. Příslušné informační systémy provozují obvykle odborné složky resortu životního prostředí. K jejich syntetickým výstupům patří Statistické ročenky životního prostředí a Zprávy o stavu životního prostředí. Vybraná podrobnější data obsahují například Ročenky Českého hydrometeorologického ústavu, výroční zprávy České inspekce životního prostředí, Státního fondu životního prostředí ad. Je v zájmu prosazování ochrany životního prostředí a udržitelného vývoje, aby informační systémy o životním prostředí byly, pokud možno, k dispozici odborné i laické veřejnosti. Stávající výpočetní technika a zejména internet umožňují klíčové informační databáze dálkově zpřístupnit všem zájemcům.

Je třeba vidět, že statistika životního prostředí, tak jako kterákoliv jiná statistika, mívá zpoždění. Sběr a prověřování dat trvá určitou dobu. Podstatně delší dobu obvykle trvá, než se závažný problém hodný sledování rozpozná a jeho sledování prosadí. Také sběr a zpracování dat má nutně větší či menší zpoždění.

Problémem je i výběr dat. Zrušení sledování daňových úlev z důvodů ochrany životního prostředí jistě neprospělo poznání reality. Nereagování Ročenky dopravy s daty za rok 2016 a 2017 na obří emisní skandál velkých automobilek v čele s Volkswagenem na

výši zejména emisí NO_x statistiku kompromituje. Jede v tom i Statistická ročenka životního prostředí ČR, neboť údaje o emisích z motorových druhů dopravy z Ročenky dopravy přebírá.

Organizační podpora ochrany životního prostředí je nezbytná. Protože jde o typicky průřezovou oblast, nemůže se vyčerpávat existencí ministerstva životního prostředí, jeho územních orgánů a specializovaných orgánů (Agentura pro ochranu přírody a krajiny + jednotlivé správy národních parků, Česká inspekce životního prostředí, Státní fond životního prostředí apod.). Musí zahrnovat i poměrně rozsáhlý výzkum. Útvary pro udržitelný vývoj by měly mít i ostatní ústřední orgány státní správy, krajské úřady, magistráty a úřady měst a obcí. Doplnovat by je měly nevládní ekologické organizace, byť spolupráce s nimi může přinášet i problémy. Nemůže chybět mezinárodní spolupráce v ochraně životního prostředí a prosazování udržitelného vývoje, byť má četné vážné nedostatky. Její výsledky jsou hubené.

K měkkým nástrojům ochrany životního prostředí patří i dobrovolné dohody, které sjedná nejčastěji ministerstvo životního prostředí s určitým uskupením podnikatelů. V takové dohodě se příslušní reprezentanti podnikatelů zaváží k realizaci určitých opatření na ochranu životního prostředí. Má-li být taková dohoda účinná, musí být sjednána jednoznačně, pokud jde o předmět závazku, čas jeho realizace a sankcí za případné neplnění. Vzhledem ke své náročnosti se v praxi příliš nepoužívá. Spíš se stane, že výsledek určitého vyjednávání orgánů ochrany životního prostředí s příslušnými podnikatelskými uskupeními se stane základem nového či novelizovaného právního předpisu, dnes spíš na úrovni EU. Bývá přijatelnější, protože by v něm neměly být závady, které by mohly ohrozit realizaci závazku.

Literatura:

- 1) Cobb, C., Halstead, T., Rowe, J.: Pokud je HDP na vzestupu, proč je Amerika v útlumu? (If GDP is up, why is America down?) Atlantic Monthly č. 10/1995.
- 2) Marx, K.: Kapitál I, II, III. 1. a 2., Praha, Svoboda 1978.
- 3) Stiglitz, J. E., Sen, A., Fitoussi, J. P.: Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.

- 4) Nečadová, M.: Je HDP vhodným ukazatelem ekonomické výkonnosti a sociálního pokroku v podmínkách globalizace? ACTA OECONOMICA PRAGENSIA 5/2012.
- 5) Fišer, J. a kol.: Odhady zdrojů a užití hrubého domácího produktu ČR pro roky 1970-1990 v metodice ESA 1995, Politická ekonomie č. 1/2013.
- 6) Zeman, J.: Ekonomická a environmentální náročnost přepravních výkonů, Internetový Marathon 2/2012, <http://valencik.cz/marathon/12/Mar1202.htm>.
- 7) Zeman, J.: Deformace cen paliv a energie v ČR v letech 1993-2006, Energetika, 6/2008.
- 8) Voráček, V. a kol.: Metodika hodnocení pozitivních a negativních vlivů hospodářské činnosti v geografickém prostředí I. a II, Praha pobočka Geografického ústavu ČSAV 1970 a 1972.
- 9) Voráček, V. a kol.: Současný trend negativních vlivů, expertíza, Praha, Geografický ústav ČSAV 1982.
- 10) Jackson, T., Marks, N.: Hodnocení udržitelného ekonomického blahobytu. Zkušební studie: 1950-1990, Londýn 1994, Šok z prosperity, Olomouc 1996.
- 11) Strategie udržitelného rozvoje České republiky, schválená vládou ČR usnesením č. 1242 ze dne 8. prosince 2004.
- 12) Strategický rámec udržitelného rozvoje České republiky, schválený usnesením vlády České republiky č. 37 ze dne 11. ledna 2010.
- 13) Strategický rámec Česká republika 2030, schválený usnesením vlády České republiky 19. 4. 2017.
- 14) Kol. autorů: Krásný zelený svět, Ekumenická akademie Praha, 2013, ISBN 978-80-87661-09-03.
- 15) Malthus, T. R.: An Essay on the Principle of Population..., 1803, resp. Esej o principu populace, Brno 2002.
- 16) Mill, J. S.: Principles of Political Economy and Chapters on Socialism. 2. vyd. Oxford a New York: Oxford University Press, 1994. 450 s. ISBN 0-19-283081-3.
- 17) Meadows, D. a kol.: The limits of Growth, New York 1972.
- 18) Meadows, D. a kol.: Překročené meze, Praha, Argo 1995.
- 19) Lenin, V. I.: O družstevnictví, Vybrané spisy sv. 5., s. 704.
- 20) Švihlíková, I.: Z čeho, kolik, pro koho? Aneb návrhy na změnu českého daňového systému, <http://blisty.cz/art/72378.html>, 3. 3. 2014, Údaje jsou čerpány z publikace Eurostatu Taxation Trends in the EU (za rok 2011).

- 21) Šmídová, I.: Spotřeba alkoholu a její vliv na ekonomiku ČR, disertační práce, Masarykova univerzita Brno, 2013.
- 22) Weizsacker, E. U., Jesinghaus, J.: Ecological Tax Reform. Zed Books Ltd., London, New Jersey, 1992, 90 stran.
- 23) Klok, M.: Některé aspekty ekologické daňové reformy podle prof. Weizsackera při její realizaci v podmínkách ČR, závěrečná zpráva o řešení projektu Ekonomické nástroje pro udržitelný rozvoj ČR, Praha, UK 1993.
- 24) Čížek, L.: Bujarý zelený večírek aneb jak skončily evropské miliardy určené k podpoře biodiverzity? Fórum ochrany přírody č. 2/2016.

Některé myšlenky byly rozvíjeny i ve statích:

- Zeman, J.: Daňové úlevy, Eko 2/2009.
- Zeman, J.: Vyčíslení perverzních daňových úlev v dopravě, Zpravodaj MŽP 8/2006.
- Zeman, J.: Je potřebné zavádět v ČR ekologickou daňovou reformu? (ohlas na stejnojmenný článek J. Hanzlíčka), Energetika 1/2005.
- Zeman, J.: Ekologická daňová reforma nemůže být dílčí, ale celková, ohlas na J. Hanzlíčka, Energetika 1/05, Energetika 4/2005. Zeman, J.: Stamiliardy pro hospodaření na dopravních stavbách ČR, Int. Ekolist 14. 3. 2013, <http://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-zeman-stamiliardy-prohospodarene-na-dopravnich-stavbach-cr>.
- Zeman, J.: Mnoho otazníků na stavbě s poetickým názvem Blanka, Internetový Ekolist 9. 1. 2014, <http://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-zeman-mnoho-otazniku-na-stavbe-s-poetickym-nazvem-blanka>.
- Zákon o dani z příjmu fyzických a právnických osob č. 586/1992 Sb., v jednotlivých zněních.
- Zákony o dani z přidané hodnoty (zákon č. 588/1992 Sb. a zákon č. 235/2004 Sb.).
- Zákony o spotřebních daních (č. 587/1992 Sb. a č. 353/2003 Sb.), v jednotlivých zněních.
- Zákon o silniční dani (zákon č. 16/1993 Sb.), v jednotlivých zněních.
- Zákon o dani z nemovitosti (zákon č. 338/1992 Sb.), v jednotlivých zněních.
- Zákon o dani dědické, darovací a z převodu nemovitosti (č. 357/1992 Sb.), v jednotlivých zněních.

- Zákony, které zavádějí různé poplatky a jim podobné nástroje zpoplatňující znečišťování životního prostředí a využívání přírodních zdrojů, vše vesměs v různých zněních a další.
- Zákon č. 261/2007 Sb., kapitoly 45., 46. a 47.

Ke zdrojům tohoto článku patří i četné platné zákony a jejich novely, které zavádějí různé poplatky a jim podobné nástroje zpoplatňující znečišťování životního prostředí a využívání přírodních zdrojů, vše vesměs v různých zněních, a další.

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

**1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.*

Marie Hrošová

Oběti stalinských represí v SSSR, aneb informace o statistice Viktora Zemskova

Mezi témata často diskutovaná po roce 1989 patří kromě jiných námětů i stalinské represe v SSSR. Do dnešních dní přetrvávající zájem české veřejnosti je podmíněn především tou skutečností, že po roce 1948 vývoj v Československu v mnoha ohledech nejenom napodoboval, ale doslova kopíroval sovětskou cestu vývoje. Tehdejší politická reprezentace, ale i značná část současníků a v jednotlivých obdobích dokonce jejich většina, vnímala Sovětský svaz a sovětské zkušenosti jako nepopiratelný vzor budování socialismu. Nekritické a dogmatické uplatňování sovětského příkladu však mělo za následek, že se v našich podmínkách uplatňovaly rovněž způsoby a metody řešení problémů společenského života, známé ze sovětské historie, jejichž oprávněnost se nepotvrdila. V dnešní době jsou předmětem výhrad a dokonce odsouzení. V první řadě k nim náleží vykonstruované soudní procesy s vynesením těch nejprísnějších rozsudků, tresty smrti nevyjímaje. Připomeňme si, že soudní procesy zmíněného charakteru probíhaly v Československu v první polovině padesátých let minulého století a v SSSR zaznamenáváme kulminaci stejného jevu ještě před druhou světovou válkou v letech 1937–1938.

Domníváme se, že za určitých podmínek by časový odstup mnoha desetiletí mohl vytvořit dostatečný prostor ke studiu archivní dokumentace nezbytné pro pochopení historických souvislostí a stanovení příčin, které se nakonec promítly ve vzpomínaných represivních aktech. Jen za těchto podmínek a na základě přesvědčivé argumentace je možné vypracování závěrů o příslušných jevech, s nimiž by se mohla, alespoň rámcově, ztotožnit většina občanů. Skutečnost je však poněkud jiná. Běžně jsme vystaveni působení naprosto protichůdných a vzájemně si odporujících tvrzení. Při pohledu na každodenní dění kolem nás není tato rozporuplnost ničím překvapivým. Je totiž vyjádřením rozpolcenosti současné společnosti, která se projevuje v existenci protichůdných ekonomických a politických zájmů jednotlivých sociálních skupin. Rozdílnost politických postojů i různorodost světonázorové orientace, s níž jsme neustále konfrontováni, je pouhým pokračováním toho stavu. Ničím ojedinělým proto nejsou vyjádření, která si v mnohém nejenomže odporují, ale nezřídka se i vzájemně vylučují, i když předmětem zkoumání jsou tytéž historické skutečnosti. Uvedená situace nás přímo vybízí, abychom se pokusili vymezit názorové proudy, které se vyjadřují k problematice politických soudních procesů, případně dalších represivních postupů, které byly realizovány v tehdejší socialistickém světě. Kritériem příslušnosti k některému myšlenkovému směru je, podle našeho názoru, obsahová stránka posouzení vztahu mezi politickou represí a praxí budování socialistické společnosti. Snad ani nemusíme zdůrazňovat těsnou provázanost mezi jednotlivými názorovými odstíny a zjevnými nebo skrytými politickými sympatiemi jejich nositelů. Byť i za cenu určitého zjednodušení si tróufáme stanovit tyto základní přístupy.

Podstatou levicového přístupu je vnímání politické represe, která se v minulosti uplatňovala v SSSR a taktěž v dalších zemích, jako nepřipustné metody při řešení problémů spjatých s utvářením socialistické společnosti. Výsledkem byly totiž takové deformace společenského života, které se nacházely v příkrém rozporu se samotnou podstatou socialismu. Kromě důrazného odmítnutí administrativně represivních opatření je výše uvedené konstatování těsně spjato i s jejich nekompromisním odsouzením. Vysvětlení širších historických souvislostí a v jejich kontextu hledání a odhalování sociálních příčin existence politických procesů a dalších podobných opatření, není ryze teoretickým úkolem. Jeho součástí je snaha o rehabilitaci socialistického ideálu jako humánního a demokratického společenského útvaru, který odpovídá zájmům a potřebám většiny obyvatel země.

Nositeli zmíněného pohledu jsou kromě jiných i stoupenci marxistické teorie společnosti.¹ Připomeňme si, že překonání kapitalistického systému, kterému je vlastní sociální nerovnost a vykořisťování člověka člověkem, spočívá v eliminaci sociálních podmínek, které vedou ke zmíněné nerovnosti a vykořisťování. Stalinismus je právě proto předmětem kritického zkoumání levicově orientovaných teoretiků, neboť v naprostém rozporu s výše zmiňovaným marxistickým pojetím, nahrazoval složitý a zdoluhavý proces odstraňování podmínek, z nichž vyrůstají kapitalismu vlastní společenské vztahy, odstraňováním lidí, včetně jejich fyzické likvidace. Tato politická praxe svými dlouhodobými důsledky významně přispěla ke zhroucení socialistického systému. Opírala se o Stalinem prosazovanou a teoreticky chybnou tezi o zostřování třídního boje v průběhu socialistické výstavby.

Na opačné straně názorového spektra nacházíme vyjádření teoretiků, kteří se opírají o naprosto protikladná východiska. Jeho představitelé vnímají politickou represi jako hlavní a v nejvyšší míře charakteristický rys společnosti, která se hlásila k socialismu. Určitá část stoupců tohoto názorového proudu dospěla až ke krajním formulacím v podobě tvrzení o zločinnosti komunistického režimu. Někteří z nich dokonce srovnávají blíže nespecifikovaný komunismus s fašismem. Polemika s názory uvedeného zaměření je zvláště složitá v situaci, kdy je téměř bez výhrad převzala významná část současné publicistiky, která se až na výjimky dala do služeb diskreditace jakéhokoliv minulého, současného, ale i budoucího úsilí o realizaci socialistických cílů. Jedním z rozhodujících argumentů využívaných při působení na veřejné mínění je udávaný počet obětí. V podání většiny sdělovacích prostředků, ale i v řadě prací teoretického charakteru, dosahuje přímo šokujících rozměrů. Ovlivňování obecného povědomí obyvatel bývalých socialistických zemí, přičemž Česká republika není výjimkou, dosáhlo úrovně, kdy se postupně vytrácí potřeba v důkazech a kritickém posouzení, zda sdělované údaje alespoň rámcově odpovídají skutečnosti. Přičemž v podmínkách Československa, respektive České republiky, je teze o zločinnosti předlistopadové společnosti, která se opírá o zdůrazňování počtu popravených v 50. letech minulého století, přece jenom značně problematickou záležitostí. Již sám fakt, že během jednoho dne heydrichiády zahynulo za nacistické okupace před popravčí četou více osob, než jich bylo popraveno v důsledku vykonstruovaných procesů

¹ Konkrétní politická příslušnost nebo deklarované politické sympatie jednotlivých teoretiků plní v tomto případě podřadnou úlohu.

po roce 1948, nutně vyvolává pochybnosti o opodstatněnosti podobných soudů. Jako dodatečný, doplňující, a jak se mnozí domnívají i dostatečný a nevyvratitelný důkaz zločinnosti společenského zřízení, které existovalo v letech 1948-1989 v Československu, jsou proto uváděny skutečnosti z historie politické represe v podmínkách Sovětského svazu. Představa o apokalyptickém rozsahu represí, která je soustavně předkládána občanům, je využívána k přerušení a ukončení jakékoliv diskuze o podstatě a příčinách politických represí obzvláště, pokud v ní zazněla levicová stanoviska. Obdobnou reakci lze pozorovat i na úrovni veřejného mínění. Kvantitativní ukazatel udávaných a neustále zdůrazňovaných počtů odsouzených a popravených lidí ovlivňuje formování nové kvalitativní charakteristiky. Její obsah spočívá v odmítavém postoji k jakýchkoliv proměnám společnosti v socialistickém duchu. Pokud by odpovídalo historické skutečnosti, že množství postižených dosahovalo několik desítek miliónů lidí, určitě by se to odrazilo v dlouhodobé rezignaci většiny občanů na systémovou proměnu společnosti ve směru socialistických změn.

Při střízlivějším a racionálním pohledu na nedávnou minulost zaujme, že doslova ohromující počty obětí nejsou stanoveny na základě analýzy dokumentů a následné objektivizaci uváděných číselných údajů. Zpravidla se totiž jedná o subjektivní odhady, které mají charakter pouhé domněnky bez dalšího vysvětlení o způsobu, jakým byly stanoveny uváděné kvantitativní ukazatele. Pochybnosti vyvolávají taktéž velké rozdíly v počtech zahynulých, které nacházíme u jednotlivých autorů. Všechny tyto nesrovnalosti mohou být překonány, pokud vezmeme na vědomí fakta potvrzená patřičnou dokumentací. Téměř tři desetiletí totiž existuje veřejnosti přístupná statistika stalinských obětí v SSSR. Je výsledkem vědeckého výzkumu, který probíhal ve formě podrobného pátrání v příslušných archivních fondech. Zmíněná statistika je spjata se jménem dnes již zesnulého sovětského a pak ruského historika Viktora Zemskova. Vzhledem k tomu, že v českém prostředí jsou výsledky jeho práce téměř neznámé, naše pojednání si klade za cíl zaplnit tuto mezeru a podat příslušnou informaci.

Viktor Nikolajevič Zemskov (1946-2015) byl absolventem historické fakulty Lomonosovovy moskevské státní univerzity. Působil na pozici hlavního vědeckého pracovníka Ústavu ruské historie Ruské akademie věd. Kromě jiného zastával taktéž funkci vědeckého tajemníka Centra vojenské historie SSSR. Dosáhl i dvou vědeckých hodností. Nejdříve kandidáta věd a v roce 2005 doktora věd (v souladu s ruským a dříve sovětským udělováním

vědeckých hodnot). Tyto údaje uvádíme proto, aby bylo zřejmé, že se jednalo o profesionála vysoké úrovně a případná polemika s jeho závěry si žádala a žádá kvalifikovanou a zdůvodněnou argumentaci. Z jeho stručného životopisu se dovídáme, že se jednalo o badatele, který se věnoval politickým represím v SSSR.² On sám opakovaně popisoval situaci, která pak rozhodla o jeho další vědecké orientaci a směru jeho výzkumu těmito slovy. „Na počátku roku 1989 v souladu s rozhodnutím Akademie věd SSSR byla vytvořena komise Oddělení historie AV SSSR v čele se členem korespondentem Akademie věd J. A. Poljakovem k určení ztrát obyvatelstva.³ My, kteří jsme byli zařazeni do této komise, jsme patřili k prvním historikům, kteří obdrželi přístup ke statistické evidenci OGPU⁴ - NKVD⁵ - MVD⁶ - MGB⁷, nejvyšších orgánů státní moci SSSR, které se nacházely ve zvláštní úschově Ústředního státního archivu Říjnové revoluce (ÚSAŘR), nyní přejmenovaném na Státní archiv Ruské federace (SARF).“⁸

Komise intenzivně pracovala koncem 80. a na začátku 90. let minulého století. Viktor Zemskov se zmiňuje, že v době, kdy se komise věnovala svěřenému úkolu, publikovali její členové řadu článků, které se zaměřily na statistiku represí, počty zatčených, na otázku zvláštních přesídlenců, přemístěných osob atd. Příspěvky byly zveřejňovány jak v publicistických vydáních s masovým nákladem (v některých novinách a časopisech určených široké veřejnosti), tak i v odborných časopisech. S prvními výsledky badatelského úsilí zmiňované komise se mohla veřejnost seznámit 29. září 1989, kdy byl v deníku „*Komsomolskaja pravda*“ zveřejněn článek V. F. Někrasova. V letech 1989-1990 publikovali v periodickém tisku členové komise A. N. Dugin a D. N. Nochotovič. Počínaje rokem 1990 nacházíme příspěvky členů komise, kromě jiných V. P. Popova, ve vydáních určených od-

² PRAMEN. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Zemskov,_Viktor_Nikolajevič/](https://ru.wikipedia.org/wiki/Zemskov,_Viktor_Nikolajevič) [cit. 2018-06-27]. Současně si dovoluujeme upozornit na nepřesnost wikipedie. Uvádí se v ní, že V. Zemskov se věnoval politickým represím mezi lety 1917-1954. Z jeho prací je zřejmé, že výchozím byl pro něj a jeho kolegy rok 1921. Domníváme se, že výběr uvedeného roku souvisí s ukončením bojů občanské války na většině území (s výjimkou Dálného východu) a dobou, kdy země přistoupila k řešení úkolů spjatých se socialistickou proměnou společnosti.

³ J. A. Poljakov byl pověřen vedením komise pravděpodobně proto, že měl určité zkušenosti s dohledáváním lidských ztrát během sovětské etapy vývoje. Svědčí o tom jeho publikace o stavu země po občanské válce a hladu po jejím ukončení.

⁴ OGPU – Objedinoenoje gosudarstvennoe političeskoje upravlenie (Spojená státní politická správa). V tomto i dalších případech se jedná o instituce, které plnily funkce ministerstva vnitra.

⁵ NKVD – Narodnij komisariat vnutrennich děl (Lidový komisariát vnitřních věcí).

⁶ MVD – Ministerstvo vnutrennich děl (Ministerstvo vnitřních věcí).

⁷ MGB – Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti (Ministerstvo státní bezpečnosti).

⁸ ZEMSKOV, Viktor. *Stalin i narod. Počemu ne bylo vosstanija*. Moskva: Algoritm, 2014, s. 60. ISBN 978-5-4438-0677-80.

borné veřejnosti. Zásadní články Viktora Zemskova se objevily na stránkách časopisu „*Sociologičeskije issledovanija*“.⁹ Reakce na zjištění historiků, jak později poznamenal posledně jmenovaný, nebyla ani zdaleka jednoznačná. Většina laické veřejnosti, pokud vůbec zaznamenala práci odborné komise, již uvěřila jiným údajům. Ovšem ani reakce odborníků nebyla vždy příznivá. Poslední roky existence Sovětského svazu totiž nebyly tou nejvhodnější dobou pro zveřejnění informací, k jejichž nositelům patřil Viktor Zemskov a jeho kolegové.

Přelom 80. - 90. let byl naplněn známými dramatickými procesy, které vyústily v ukončení prvního historického pokusu o vybudování sociálně spravedlivé společnosti jak v Sovětském svazu, tak i v dalších evropských zemích, které společně vytvářely mezinárodní socialistickou soustavu. Čím dále tím více vypjatější společenská atmosféra si doslova žádala senzační odhalení. Ani v nejmenším nebyla nakloněna nějakému vědeckému bádání, které by nenaplnilo přání politických sil deroucích se k moci a rovněž očekávání dezorientované veřejnosti. Dejme proto slovo Viktoru Zemskovovi, který následovně popsal podmínky, v nichž skupina historiků přistoupila k plnění svěřeného úkolu.

„Koncem 80. let se historická věda ocitla před ostrou nezbytností přístupu k tajným fondům silových orgánů (bývalých i současných), neboť v literatuře, v rádiu a v televizi byly neustále uváděny různé hodnotící, virtuální počty o represích, které nebyly ničím podložené a které jsme my, profesionální historici, nemohli vnášet do vědy bez náležitého dokumentačního potvrzení.

V průběhu druhé poloviny 80. let trvala po určitou dobu poněkud paradoxní situace, kdy zrušení zákazu, který se vztahoval na publikování materiálů k danému tématu, bylo provázeno tradičně chybějícími zdroji pramenné povahy, neboť příslušné archivní fondy byly pro badatele uzavřeny.

⁹ ZEMSKOV, Viktor. GULAG (istoriko-sociologičeskij aspekt). *Sociologičeskije issledovanija*. 1991, **11** (6), 10-27. ISBN 0132-1625. Pokračování najdeme v dalším čísle. ZEMSKOV, Viktor. GULAG (istoriko-sociologičeskij aspekt). *Sociologičeskije issledovanija*. 1991, **11** (7), 3-16. ISBN 0132-1625.

Nejúplnější soubor časopisu *Sociologičeskije issledovanija* z 90. let je u nás součástí knižních fondů Národní knihovny ČR. S texty některých článků Viktora Zemskova se zájemci mohou seznámit on-line, neboť jsou přílohou již zmiňovaného příspěvku ruské verze wikipedie, který je věnován osobě výše jmenovaného.

Svým stylem a vyzněním měla naprostá většina publikací v době gorbačovské přestavby (stejně tak i v pozdější době) hluboce odhalující charakter, který odpovídal probíhající propagandistické antistalinské kampani.

Velmi omezený konkrétně historický materiál v těchto publikacích byl neúměrně nahrazován mnohonásobně zveličenou amatérskou statistikou obětí represí, který ohromoval čtenářskou veřejnost svým gigantismem.¹⁰

V době, která předcházela zpřístupnění archivů, ani odborníci neměli povědomí, zda se vůbec dochovaly materiály o represích a v jakém se nacházely stavu. Poté, kdy jim bylo umožněno studium odpovídajících archivních fondů, se ukázalo, že jak zatýkání, tak i potrestání za politické přečiny, podléhalo strohé evidenci. Kromě toho bylo zjištěno, že tato evidence byla již jednou prověřována a studována. Stalo se tak nedlouho po smrti J. V. Stalina. Příslušné údaje si totiž vyžádal N. S. Chruščov. Tuto událost popsal V. Zemskov následovně: „Již počátkem roku 1954 byla v MVD SSSR zpracována informace adresovaná na jméno N. S. Chruščova o počtu odsouzených za kontrarevoluční zločiny, tj. podle článku 58 Trestního zákoníku RSFSR¹¹ a na základě odpovídajících článků TZ¹² svazových republik, za období 1921-1953. Dokumenty podepsaly tři osoby – generální prokurátor SSSR R. A. Rudenko, ministr vnitřních věcí SSSR S. N. Kruglov a ministr justice SSSR K. P. Goršenin. V dokumentu se uvádělo... od roku 1921 do začátku roku 1954 bylo za kontrarevoluční zločiny odsouzeno kolegiem OGPU, trojkami NKVD, Zvláštní poradou Vojenského kolegia, soudy a vojenskými tribunály 3 777 380 osob, z nich k nejvyššímu trestu – 642 980.¹³ Přibližně ve stejnou dobu, přesněji koncem roku 1953, byla připravena ještě jedna informace, která byla kromě N. S. Chruščova určena rovněž D. M. Malenkovovi. V ní je udáván o něco vyšší počet odsouzených. Historik V. Zemskov vysvětluje vzniklý rozdíl tím, že do celkového součtu byly dodatečně zařazeny ještě osoby odsouzené za jiné zvlášť nebezpečné protistátní zločiny (zvlášť nebezpečný banditismus) podle článku 59. Jednalo se o dalších 282 926 osob. Celkový počet po doplnění tedy činil 4 060 306 odsouzených.

¹⁰ ZEMSKOV, Viktor. *Stalin i narod. Počemu ne bylo vosstanija*. Moskva: Algoritm, 2014, s. 60. ISBN 978-5-4438-0677-8.

¹¹ RSFSR je zkratka, která označuje Ruskou sovětskou federativní socialistickou republiku.

¹² TZ v textu znamená Trestní zákoník.

¹³ Pro informaci uvádíme, že V. Zemskov se odvolává na Státní archiv Ruské federace, fond 9401, archivní jednotku 2, inventární číslo 450 (GSRF, F.9401, Op.2, D.450).

Výsledkem intenzivního pátrání badatelské skupiny, jenž probíhalo koncem 80. a počátkem 90. let minulého století, je sumarizace počtu odsouzených a jejich rozdělení podle charakteru trestu do jednotlivých kategorií. Zmíněné údaje jsou zaznamenány ve formě přehledné tabulky. Zřejmě pro větší srozumitelnost je nadepsána při použití dobové terminologie tímto způsobem: „*Počet odsouzených za kontrarevoluční a jiné zvlášť nebezpečné protistátní zločiny v letech 1921-1953.*“ V prvním sloupci jsou postupně označeny jednotlivé roky uvedeného období. Následuje celkový počet odsouzených v daném roce. Další záznamy jsou členěny v souladu s obsahem vyneseného trestu. Na prvním místě se ocitl „*Trest smrti*“ (uváděn je jako nejvyšší míra). V další rubrice je zaznamenáno potrestání s označením „*Tábory, kolonie a vězení*“. Na třetím místě je zmíněna nejmírnější forma trestu ve srovnání s předchozími, kterou bylo „*Vyhnanství a deportace*“. V posledním sloupci je ponecháno místo i pro „*Jiné tresty*“. V. Zemskov upozornil, že počty odsouzených a zatčených nejsou stejné, neboť mezi odsouzenými chybí ti, kteří zemřeli během předběžného vyšetřování, utekli nebo byli dokonce propuštěni. Jejich počet nebyl zřejmě příliš velký. Domníváme se, že to byl důvod, proč jmenovaný historik sice upozornil na možné rozdíly, ale podrobněji se k tomuto problému nevyjadřoval.

Vzhledem k tomu, že koncentrovaným výsledkem práce skupiny ruských historiků jsou statistické údaje, které mohou zajímat jak širokou, tak i odbornou veřejnost, uvádíme kvantitativní údaje ve stejném rozsahu, v jakém jsou uvedeny ve výše zmiňované tabulce. Ve stručnosti připomínáme, že se jedná o počty odsouzených za činnost označenou jako kontrarevoluční a další jí na roveň postavené činy.

V roce 1921 bylo odsouzeno celkem 35 829 osoba a z tohoto počtu 9 901 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 21 724 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 1 817 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 2 587 osob.

V roce 1922 bylo odsouzeno celkem 6 003 osob a z tohoto počtu 1 962 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 2 656 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 166 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 1 219 osob.

V roce 1923 bylo odsouzeno celkem 4 794 osob a z tohoto počtu 414 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 2 336 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 2 044 osob. Jiné tresty se nerealizovaly.

V roce 1924 bylo odsouzeno celkem 12 425 osob a z tohoto počtu 2 550 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 4 151 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 5 724 osob. Jiné tresty se nerealizovaly.

V roce 1925 bylo odsouzeno celkem 15 995 osob a z tohoto počtu 2 433 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 6 851 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 6 274 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 437 osob.

V roce 1926 bylo odsouzeno celkem 17 804 osob a z tohoto počtu 990 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 7 547 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 8 571 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 696 osob.

V roce 1927 bylo odsouzeno celkem 26 036 osob a z tohoto počtu 2 363 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 12 267 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 11 235 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 171 osob.

V roce 1928 bylo odsouzeno celkem 33 757 osob a z tohoto počtu 869 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 16 211 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 15 640 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 1037 osob.

V roce 1929 bylo odsouzeno celkem 56 220 osob a z tohoto počtu 2 109 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 25 853 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 24 517 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 3 741 osob.

V roce 1930 bylo odsouzeno celkem 208 069 osob a z tohoto počtu 20 201 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 114 43 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 58 816 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 14 609 osob.

V roce 1931 bylo odsouzeno celkem 180 696 osob, z tohoto počtu 10 651 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 105 683 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 63 269 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 1 093 osob.

V roce 1932 bylo odsouzeno celkem 141 919 osob a z tohoto počtu 2 728 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 73 946 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 36 017 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 29 228 osob.

V roce 1933 bylo odsouzeno celkem 239 664 osob a z tohoto počtu 2154 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 138 903 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 54 262 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 44 345 osob.

V roce 1934 bylo odsouzeno celkem 78 999 osob a z tohoto počtu 2 056 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 59 451 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 5 994 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 11 498 osob.

V roce 1935 bylo odsouzeno celkem 267 076 osob a z tohoto počtu 1 229 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 185 846 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 33 601 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 46 400 osob.

V roce 1936 bylo odsouzeno celkem 274 670 osob a z tohoto počtu 1 118 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 219 418 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 23 719 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 30 415 osob.

V roce 1937 bylo odsouzeno celkem 790 665 osob a z tohoto počtu 353 074 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 429 311 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 1 366 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 6 914 osob.

V roce 1938 bylo odsouzeno celkem 554 258 osob a z tohoto počtu 328 618 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 205 509 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 16 842 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 3 289 osob.

V roce 1939 bylo odsouzeno celkem 63 889 osob a z tohoto počtu 2 552 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 54 666 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 3 783 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 2 888 osob.

V roce 1940 bylo odsouzeno celkem 71 806 osob a z tohoto počtu 1 649 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 65 727 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 2 142 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 2 288 osob.

V roce 1941 bylo odsouzeno celkem 75 411 osob a z tohoto počtu 8 011 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 65 000 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 1 200 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 1 210 osob.

V roce 1942 bylo odsouzeno celkem 124 406 osob a z tohoto počtu 23 278 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 88 809 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 7 070 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 5 249 osob.

V roce 1943 bylo odsouzeno celkem 78 441 osob a z tohoto počtu 3 579 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 68 887 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 4 787 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 1 188 osob.

V roce 1944 bylo odsouzeno celkem 75 109 osob a z tohoto počtu 3 029 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 70 610 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 649 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 821 osob.

V roce 1945 bylo odsouzeno celkem 123 248 osob a z tohoto počtu 4 252 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 116 681 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 1 647 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 668 osob.

V roce 1946 bylo odsouzeno celkem 123 294 osob a z tohoto počtu 2 896 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 117 943 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 1 498 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 957 osob.

V roce 1947 bylo odsouzeno celkem 78 810 osob a z tohoto počtu 1 105 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 76 581 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 666 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 458 osob.

V roce 1948 bylo odsouzeno celkem 73 269 osob.¹⁴ Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 72 552 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 419 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 298 osob.

V roce 1949 bylo odsouzeno celkem 75 125 osob. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 64 509 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 10 316 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 300 osob.

V roce 1950 bylo odsouzeno celkem 60 641 osob a z tohoto počtu 475 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 54 466 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 5 225 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 475 osob.

¹⁴ Počínaje červnem 1947 byl v SSSR až do ledna 1950 zrušen trest smrti.

V roce 1951 bylo odsouzeno celkem 54 775 osob a z tohoto počtu 1609 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 49 142 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 3 425 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 599 osob.

V roce 1952 bylo odsouzeno celkem 28 800 osob a z tohoto počtu 1 612 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo odesláno 25 824 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 773 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 591 osob.

V roce 1953¹⁵ bylo odsouzeno celkem 8 403 osob a z tohoto počtu 198 k trestu smrti. Do táborů, kolonií a věznic bylo umístěno 7 894 osob. Vyhnanství a deportace se týkaly 38 osob. K jiným trestům bylo odsouzeno 273 osob.

Počínaje rokem 1921 a až do poloviny roku 1953 činil celkový součet odsouzených za kontrarevoluční činnost a jiné protistátní činy 4 060 306 osob. Během uvedeného období bylo s tímto odůvodněním vyneseno 799 455 trestů smrti. Kromě toho si na základě vynesených rozsudků odpykávalo tresty v táborech, koloniích a vězeňských zařízeních dalších 2 634 397 odsouzených. Do vyhnanství, včetně mírnější formy spočívající v zákazu pobytu ve stanovených místech, bylo posláno 413 512 osob. Jiné tresty byly vyneseny v 215 942 případech.¹⁶

Závěry členů badatelské skupiny akademie věd promluvily ještě počátkem 90. let minulého století let jasnou řečí. Studium dříve nepřístupných archivních fondů jednoznačně potvrdilo údaje, které měl již v roce 1954 k dispozici nejužší okruh vedení sovětského státu. Ovšem veřejnost nebyla s nimi obeznámena ještě několik dalších následujících desetiletí. K příslušným archivním materiálům neměli po celou tu dobu přístup, jak již bylo zmiňováno, ani specialisté z oboru historie. Údaje o rozsahu represálií se nacházely v režimu nejvyššího stupně utajení. Tím však byl ponechán volný prostor pro nejrůznější spekulativní odhady a fantazii. Právě dlouhodobé utajování částečně vysvětluje pochybnosti, dokonce i mezi odborníky, o pravdivosti údajů, které zveřejnila skupina historiků. Kromě toho i názory značné části obyvatel se v té době nacházely již pod vlivem poněkud jiných

¹⁵ Údaje se vztahují pouze k prvnímu pololetí roku 1953.

¹⁶ Srovnej: ZEMSKOV, Viktor. *Stalin i narod. Počemu ne bylo vosstanija*. Moskva: Algoritm, 2014, s. 62. ISBN 978-5-4438 – 0677-8.

ZEMSKOV, Viktor. *Stalinskaja epocha. Ekonomika, repressii, indusrializacija*. 1924-1954. Moskva: Veče, 2018, s. 262-263. ISBN 978-5-4444-6437-3.

sdělení. To vše značně komplikovalo situaci badatelského týmu při závěrech prosazování vlastního zkoumání.

Přibližně ve stejnou dobu, kdy Viktor Zemskov a jeho kolegové zveřejnili údaje, které zjistili v průběhu plnění badatelského úkolu, publikoval literární časopis „Zvezda“ v milionovém nákladu i do češtiny přeloženou práci Roberta Conquesta „Velký teror“¹⁷. Vlastní odhady zveřejňovala i celá řada domácích autorů.¹⁸ Předpokládané počty obětí tvořily násobky toho, co bylo zjištěno studiem dochované úřední dokumentace. Viktor Zemskov ve svých prvních článcích polemizoval kromě jiných se známým kritikem Stalina a stalinismu Rojem Medveděvem. Později popsal vzniklou situaci následovně: „Velký ohlas ve společnosti vyvolala publikace R. A. Medveděva v „Moskovskich novostjach“ (listopad 1988) o statistice obětí stalinismu. Podle jeho výpočtů v období mezi lety 1927-1953 se stalo oběťmi represí kolem 40 milionů lidí, včetně rozkulačených, deportovaných, zemřelých od hladu v roce 1933 apod. V letech 1989-1991 patřil tento počet mezi nejpopulárnější... a poměrně pevně se uchytil v masovém vědomí.“¹⁹ Na tomto místě považujeme za nutné připomenout, že Roj Medveděv sice původně vyjádřil svůj nesouhlas s novými a v mnoha ohledech nečekanými závěry historiků o rozsahu represálií. Na rozdíl od jiných oponentů však pod tíhou argumentů svoje námitky ještě v 90. letech veřejně odvolal. Našli se však i tací, kteří tvrdili, že Viktor Zemskov si sám vyrobil potřebnou dokumentaci a jedná se tedy podle jejich mínění o zjevnou falzifikaci.²⁰ Situaci členů badatelské skupiny při obhajobě zjištěných skutečností komplikovala kromě jiného obrovská popularita, které dosáhl Alexandr Solženicyn dílem „Souostroví GULAG: 1918-1956. Pokus o umělecké pojednání.“ Jen málokdo si tehdy všímal toho, že se nejedná o historickou práci, ale o umělecké podání jedné ze stránek sovětské historie. Osobní zážitky autora, zážitky dalších osob v jeho podání, a tím spíše závěry obecnějšího rázu, mají výrazně subjektivní ráz. Rozjitřené veřejné mínění nevnímalo práci Alexandra Solženicyna tímto způsobem. V jeho očích se jednalo o hodnověrný historický pramen a závěry spisovatele považovalo za nezpochybnitelné. Přičemž zveřejňované počty obětí se neustále zvyšovaly. Objevila se zmínka o 50-60 milionech. „Ovšem“, jak vzpomínal Viktor Zemskov, „ani to nebylo předělem při ohlupování

¹⁷ CONQUEST, Robert. *Velký teror: nové zhodnocení*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2078-9.

¹⁸ Máme na mysli sovětských a po rozpadu SSSR ruských autorů.

¹⁹ ZEMSKOV, Viktor. *Stalinskaja epocha. Ekonomika, repressii, indusrializacija. 1924-1954*. Moskva: Veče, 2018, s. 268. ISBN 978-5-4444-6437-3.

²⁰ V současné době se obvinění podobného obsahu již neobjevují, neboť možnost studia příslušných fondů byla poskytnuta i dalším badatelům.

veřejnosti. V červnu 1991 v „*Komsomolské pravdě*“ bylo publikováno interview A. I. Solženicyna, které odvysílala španělská televize v roce 1976 a v němž zazněla tato slova: „Professor Kurganov nepřímým způsobem spočítal, že od 1917 roku do roku 1959 pouze v důsledku vnitřní války proti vlastnímu národu, tj. v důsledku likvidace hladem, kolektivizace, vyhnanství rolníků k likvidaci, věznění, umístění do táborů, jednoduše poprav – pouze u nás zahynulo, společně s naší občanskou válkou, 66 milionů lidí... Podle jeho výpočtů jsme ztratili za druhé světové války v důsledku jejího ignorantského a nedbalého vedení 44 milionů lidí! To znamená, že jsme ztratili zásluhou socialistického zřízení – 110 milionů lidí!“²¹

Viktor Zemskov odmítal jak hodnověrnost takového početního vyjádření množství obětí, tak i způsob, jakým přistupovali jednotliví autoři ke stanovení tohoto počtu. Vyvracel oprávněnost zařazení celkových lidských ztrát v době občanské války mezi oběti sovětské moci. Připomeňme si, že proti sobě stály dvě základní síly. Jedna reprezentovala nově vzniklou sovětskou moc a druhá její odpůrce. Existoval nejenom tzv. rudý, ale i bílý teror. V uvedené době se umíralo od hladu i v důsledku nakažlivých nemocí. Viktor Zemskov vyjadřoval svůj nesouhlas s bezbřehostí, která vedla až k absurdnímu zařazení obětí vojenského tažení nacistického Německa proti Sovětskému svazu mezi oběti socialismu. Současně přistoupil k vyhodnocení názorů o rozsahu represí a stanovil, že existují následující základní varianty výkladu uvedené problematiky.

Do první skupiny zařadil A. I. Solženicyna s jeho tvrzením o 110 milionech zahynulých a současně názor šířený během studené války západní sovětologií. Její představitelé tehdy prohlašovali, že v SSSR bylo z politických důvodů popraveno a jinak zlikvidováno 50-60 milionů obyvatel země. V další variantě západních sovětologů, která se objevila po rozpadu SSSR, je zmínka o 20 milionech.²² Viktor Zemskov prosazoval, že jedině správný a odpovídající historické pravdě je ten údaj, který se opírá o záznamy, jež obsahuje příslušná dokumentace uložená v archivech a samozřejmě na jejím základě prováděné výpočty. Do této skupiny zařadil i vlastní výzkum. „Podle našich výpočtů, které se důsledně opíraly o dokumenty, nebyl překonán počet 2,6 milionu i při širším výkladu pojmu „oběti

²¹ Citováno podle: ZEMSKOV, Viktor. *Stalinskaja epocha. Ekonomika, repressii, indusrializacija. 1924-1954*. Moskva: Veče, 2018, s. 270. ISBN 978-5-4444-6437-3.

²² Například: COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jean-Louis. *Černá kniha komunismu. Zločiny, teror, represe*. Praha, Litomyšl, Paseka, 1999. ISBN 80-7185-196-5.

politického teroru a represí“. V tomto počtu je zahrnuto více než 800 tisíc odsouzených k trestu smrti z politických důvodů, 600 tisíc vězňů, kteří zemřeli v místech internace a kolem 1,2 milionu zemřelých v místech vyhnanství (včetně kulackého vyhnanství) nebo během transportu do těchto míst (deportované národy apod.).“²³

Viktor Zemskov vědomě nezařadil mezi oběti politické perzekuce oběti hladu, který se šířil v obilnářských oblastech Sovětského svazu během zimy a jara 1932-1933. Zároveň sdělil svůj názor na požadavek Ukrajiny, která se v roce 2008 obrátila na OSN s žádostí, aby byl hladomor na Ukrajině prohlášen za genocidu ukrajinského národa. Hladomor, jehož existenci potvrdila ještě sovětská historická věda v roce 1988,²⁴ zmíněný historik považoval za nespornou tragédii a humanitární zločin, ale odmítal jeho přímý politický podtext. „Mezi oběti politického teroru“, psal Zemskov, „bývají často zařazováni zemřelí hladem v roce 1933, což jen stěží lze považovat za oprávněné. Máme co do činění s fiskální politikou státu v podmínkách živelné pohromy (sucha). Tehdy stát nepovažoval za nezbytné v oblastech zasažených suchem (Ukrajina, severní Kavkaz, část Povolží, Uralu, Sibiře, Kazachstánu) zmenšit objem dodávek a odnímal u rolníků skromnou úrodu do posledního zrníčka, ponechav je na pospas hladové smrti... Hlavní překážkou pro zařazení mrtvých v důsledku hladu roku 1933 mezi oběti vysloveně politického teroru... je ta skutečnost, že fiskální politika byla druhotným faktorem a prvotním byla živelná pohroma (sucho). Nebylo cílem vyvolat masová úmrtí lidí (politické vedení SSSR nepředpokládalo a neočekávalo natolik negativní důsledky vlastní fiskální politiky v podmínkách sucha).“²⁵ Neštěstí, které tehdy postihlo značnou část zemědělských oblastí Sovětského svazu, nemělo tehdy žádnou souvislost s národnostní politikou a smrt si nevybírala své oběti podle národnostní příslušnosti.²⁶

²³ ZEMSKOV, Viktor. *Stalin i narod. Počemu ne bylo vosstanija*. Moskva: Algoritm, 2014, s. 95. ISBN 978-5-4438 – 0677-8.

²⁴ DANILOV, V.P. Kollektivizacija: Kak eto bylo. In: *Stranicy istorii sovetskogo obščestva. Fakty, problemy, ljudi*. Moskva: Politizdat, 1989, s. 228-253. ISBN 5-250-01044-X. Příspěvek V. P. Danilova byl zpracován na základě záznamu besedy autora s novinářem, který zveřejnil deník Pravda ve dnech 26. srpna a 16. září 1988. Krátce předtím byl v březnu 1988 publikován článek jmenovaného na téma hladu 1932-1933 ve třetím čísle odborného časopisu „*Voprosy istorii*“.

²⁵ ZEMSKOV, Viktor. *Stalinskaja epoha. Ekonomika, repressii, indusrializacija. 1924-1954*. Moskva: Veče, 2018, s. 290. ISBN 978-5-4444-6437-3.

²⁶ V této souvislosti si dovoluji malou poznámku. Hladomory byly poměrně častým jevem ještě za carského Ruska. Rovněž po skončení občanské války se v letech 1921-1922 rozšířil v jižních částech sovětských republik. Nejvíce postiženou oblastí bylo tehdy jižní Povolží. Hladomor byl vyvolán dvěma vzájemně se doplňujícími faktory, kterými bylo sucho a zničená země. Sovětská vláda hledala pomoc, kde se jen dalo, a obracela se i do zahraničí. Pomoc hladovějícím patřila k ústředním tématům dobového tisku.

Viktor Zemskov vymezil předmět svého badatelského výzkumu jako kvantitativní vyjádření určitého společenského jevu. Snažil se, aby případné komentáře nezastínily hlavní smysl jeho práce. V některých případech, právě v zájmu pochopení jím zpracované statistiky, přece jenom podával doplňující vysvětlení. Upozorňoval, že nelze považovat všechny, kteří byli souzeni podle známého článku 58, za nevinné oběti. Za takové nepovažuje vraždy komunistů, komsomolců a sovětských pracovníků, k nimž docházelo ve 20. a 30. letech, přesto že mohly být motivovány politickými důvody. Do stejné kategorie zařadil kolaboranty a válečné zločince, kteří byli oprávněně souzeni po osvobození okupovaného území SSSR.

Viktor Zemskov se kromě jiného vyjádřil i k další stránce studované tematiky. Týkala se otázky osobní zodpovědnosti J. V. Stalina za rozpoutání represí a podílu na jejich realizaci. Dejme tedy opět slovo historikovi: „Vzhledem k tomu, že tato kapitola je věnována rozsahu politických represí, neměla za úkol zkoumat jejich příčiny a motivaci. Chceme však přece jenom zvlášť obrátit pozornost na tu na úlohu, kterou v nich hrál J. V. Stalin. V poslední době se ozývají hlasy s tvrzením, že osobně Stalin není iniciátorem masových represí, mimo jiné i Velkého teroru 1937-1938, že mu to vnutili místní stranické elity atd. Musíme chápat, že tomu tak není. Existuje obrovské množství dokumentů, včetně publikovaných, z nichž je zřejmá iniciativní úloha Stalina v represivní politice... Je naprosto zřejmé, že prohlášení Stalina na únorovém-březnovém plénu 1937 byla výzvou k Velkému teroru a samotný Stalin byl jeho hlavním iniciátorem a inspirátorem.“²⁷ Kromě Stalinových slov o tom, že země se nachází ve velkém nebezpečí v důsledku činnosti sabotérů, špiónů, diverzantů, nepřátelské činnosti trockistů a dalších nepřátelských živlů, jsou důkazem čísla, která hovoří jasnou řečí. Výjimečné místo v historii stalinských represí náleží již zmiňovaným rokům 1937 a 1938. „Během těchto dvou let“ upozornil Viktor Zemskov, „bylo odsouzeno na základě obvinění politického charakteru 1 milion 345 tisíc lidí, tj. 35 % z celkového počtu za období 1918-1990.“ O trestech smrti uvedl: „Za celé sovětské období jich bylo 828 tisíc a z nich 682 tisíc (více než 82 %) připadá na tyto dva

Jinak přistupovalo k obdobnému problému stalinské vedení, které se snažilo skrýt před veřejností, co se děje na vesnicích a jejich obyvatelé byli ponecháni svému osudu. Viktor Zemskov se přiklonil k názoru, že hladomor 30. let odnesly přibližně 3 milióny životů.

²⁷ ZEMSKOV, Viktor. *Stalin i narod. Počemu ne bylo vosstanija*. Moskva: Algoritm, 2014, s. 85-86. ISBN 978-5-4438 – 0677-8.

roky (1937-1938). Na ostatních 70 let sovětského období připadá celkem 146 tisíc politicky motivovaných trestů, tedy méně než 18 %.²⁸ Dnes s určitostí víme, že většina obětí stalinského teroru nepatřila k nepřátelům sovětského zřízení a socialismu.

V návaznosti na výše uvedené skutečnosti upozorňujeme, že se vyskytují názory, které sice akceptují závěry badatelského úsilí Viktora Zemskova a jeho kolegů, ale jejich následná interpretace je v rozporu s historickou skutečností a fakty, které byly odhaleny po smrti J. V. Stalina. Jedná se o interpretaci, s níž se můžeme občas setkat u některých představitelů, kteří se hlásí politické levici. Bagatelizují skutečnost samotných politických represí jen na tom základě, že se nepotvrdily předpoklady představitelů západní sovětologie o jejich rozsahu.²⁹ Tyto a jim podobné názory nemají, podle našeho mínění, nic společného se skutečně levicovým vnímáním světa. Obhajoba represivní politiky stalinismu jen poskytuje další argumenty pro tvrzení, že socialismus již ze své podstaty potlačuje svobodu občanů. Zmíněná obhajoba se tak nechtíc stává součástí linie odmítající socialistickou perspektivu.

V souvislosti se stalinskými represemi se ještě zmíníme o problematice rehabilitace obětí. První masovější vlna byla realizována ještě za Stalinova života. Jednalo se o přehodnocení rozsudků, které probíhalo hlavně v letech 1939 a 1940. Důvodem takového přístupu však nebyla snaha o skutečné očištění obviněných a opuštění praxe odhalování a pronásledování tzv. nepřátel lidu. Vynutily si je potřeby ekonomického rozvoje a zájmy obranyschopnosti země. Další významná etapa masových rehabilitací nastala ke konci Stalinova života, ale hlavně po jeho smrti. U Viktora Zemskova nacházíme následující údaje, které ilustrují tento proces. V roce 1952 bylo z politických důvodů internováno v různých typech zařízení celkem 579 757 odsouzených. V roce 1953 se nacházelo v evidenci 539 486 politických vězňů. V roce 1954 se jejich počet snížil na 460 557 osob. Ke skokovému snížení ale dochází během dalších tří let. V roce 1955 bylo vězněno 309 088 osob z politických důvodů a v roce 1956 se jejich počet dosáhl 113 732. V roce 1959 zů-

²⁸ ZEMSKOV, Viktor. *Stalin i narod. Počemu ne bylo vosstanija*. Moskva: Algoritm, 2014, s. 82. ISBN 978-5-4438 – 0677–8.

²⁹ Například SOUSA, Mario. *Lži týkající se dějin Sovětského svazu*. Orego 2014. ISBN nemá. V závěru je uvedeno, že autor je člen Komunistické strany marxisticko-leninských revolucionářů Švédska.

stávalo v příslušných zařízeních 11 059 odsouzených v kategorii politických vězňů. Jednalo se o 1,3 % z celkového počtu osob, které si odpykávaly trest.³⁰ Rehabilitace obětí vykonstruovaných procesů a nespravedlivě odsouzených probíhaly i v dalších socialistických zemích.

Můžeme diskutovat o tom, že rehabilitace nebyly vždy důsledné, že byly opožděné, že popraveným nemohlo vrátit ztracené životy. Je však nesporným historickou realitou, že byly zahájeny a uskutečňovány z iniciativy komunistických stran a během socialistického vývoje. Kapitalismus, který v současnosti ovládl svět, nikdy neprojevil podobnou míru sebereflexe. Nejsou žádné náznaky, že by se snad chystal zodpovídat za svá minulé, tak i současné provinění.

O autorce:

Mgr. Marie Hrošová, CSc.

*1953 Absolventka filozofické fakulty Lomonosovovy univerzity v Moskvě. Po studiu krátce vysokoškolská pedagožka. Dlouhodobě se zabývala protinacistickým odbojem. V současnosti se věnuje filozofii dějin. Členka CSTS.

³⁰ ZEMSKOV, Viktor. *Stalin i narod. Počemu ne bylo vosstanija*. Moskva: Algoritm, 2014, s. 75. ISBN 978-5-4438 – 0677-8.

Jiří Malínský

BUĎ - ANEBO

Zamyšlení nad 100. výročí založení Komunistické internacionály

Na jaře tohoto roku uplynulo 100 let od *založení Třetí internacionály*, známé také jako Komunistická internacionála (KI) nebo – zkratkovitým výrazem Kominternu. Nad její čtvrtstoletou existencí, kontroverzní historickou bilancí i dějinně trapným poválečným stalinistickým appendixem *Kominformou* (Informačním byrem komunistických a dělnických stran, 1947-1956) vládnu dnes nemalé rozpaky i u těch, kteří se snaží důsledně odmítat to *záporně nesporné*, co po sobě KI také zanechala: sektářství, dogmatismus a černobílé vidění. A současně pojмут *jádro toho*, co komunismus současně (dialekticky) začleňuje i vyčleňuje ze socialistického levicového směřování: leninský marxismus, odkaz velkého ruského sociálního demokrata a současně zakladatele KI Vladimíra Iljiče Uljanova-Lenina. (Sociálním demokratem a členem Socialistické internacionály byl *šlechtic* Lenin v letech 1893-1918/1919, komunistou v závěru života v letech 1918/1919-1922/1923; délka komunistického období Leninova života je ovlivněna sestupným vývojem jeho zdravotního stavu a zejména jeho tragickým předčasným úmrtím.)

To klade nad historií KI velký otazník: Jak souvisí, čím překonává a jak se opětně začleňuje do vývoje světového demokratického socialismu jako dějinně hlavního proudu emancipačních snah nejprve evropského a zejména po r. 1945 i světového lidstva? Jak rozplést koexistenci hned několika synonymních výrazů, které se váží k více než dvoustoletým dějinám hnutí moderní společenské emancipace? A konečně: Jak co nejlépe rozplést historické předivo kontextů, jež se váže k jejich užívání v moderních dějinách lidstva?

Střízlivá odpověď na tyto otázky je překvapivá. *Třetí* větví demokratického socialismu byl totiž také *anarchistický proud* (v historické socialistické řeči nazývaný *samosprávným socialismem*), který byl relativně dlouhou dobu (do kongresu Socialistické internacionály r. 1893, na němž se s hnutím rozloučil Marxův spolupracovník a duchovní i lidský blíženec

Friedrich Engels) chápán jako *legitimní* součást hnutí. I demokratický socialismus začínal své působení jako hnutí spiklenecké a nepočtené podobně jako liberalismus tzv. *Mladé Evropy* (velmi zhruba se jedná o období let 1815-1848). Anarchismus do dějin hnutí zasahoval však i později: např. během občanské války ve Španělsku v první polovině minulého století.

Vraťme se však k vývoji komunistického proudu. Staří sociální demokraté vnímali komunismus jako *romantický socialismus* a byli si vědomi, jak prokazuje kniha Františka Soukupa *Revoluce práce. Dějinný vývoj socialismu a Československé sociálně demokratické strany dělnické* (napsána v letech 1937-1938 a současně sešitově vydávána Dělnickým knihkupectvím a nakladatelstvím až do listopadu 1938) *dějinných kořenů* moderního komunistického hnutí. Avanturistické prvky, které charakterizovaly již historické komunisty babeufovského *Spiknutí rovných* na přelomu 18. a 19. století (byly obsaženy ve výrocích a úsilí utopických socialistů navazujících na utopisty evropského raného novověku), byly ve vztahu k zakladatelským osobnostem moderního demokratického socialismu hned v několikerém postavení.

Mladí klasikové rovněž podléhali vášnivosti a chiliastizující touze po příchodu spravedlivé společnosti podobně jako exilová organizace německých tovaryšských dělníků často textilně zaměřených řemesel ze *Svazu spravedlivých*. Když byli r. 1847 požádáni vedením tohoto Svazu o pořízení programového dokumentu, neměli ani tolik nesnází s myšlenkovým obsahem jako spíše se zpřesňujícím názvem, který by postupně ukončil dosavadní ilegální konspirace úzkých „petrolejnických“ spolků. Pohnutky, které je nakonec vedly k názvu *Manifest komunistické strany*, byly veskrze prozaické: slovo *komunistický* se jim zdálo být dobově méně zkompromitované než slovo *socialistický*, jak vysvětlil Engels na konci svého života.

Praxe prvních socialistů 50. – 70. let předminulého století a zkušenosti, které z ní získávali, byla jednoznačná. Dnešní triáda socialistického křídla levicového hnutí *Spravedlnost – solidarita – svoboda*, které je ve své podstatě modernizovaným heslem bezprostředně zakladatelské Velké francouzské (buržoazní) revoluce *Volnost – rovnost – bratrství*, v praxi narážela buď na nesmiřitelnou represi dobových bonapartistických režimů, či na lichou mravnost a krajně *kluzké* právo prvních liberalistických vlád. Volání po vývojovém (dialogickém) pokroku prvních anglických a francouzských socialistů se za těchto

okolností v neskonale zaostalejších zemích měnilo v neudržitelnou mlžinu. Hlad, stupňované vykořisťování pracovní síly, nedostatečné vzdělání, nezdůvodnitelná dětská úmrtnost a další příkoří, působená lidem práce malovýrobních dílenských i rychle vznikajících moderních velkovýrobních továrních provozů, které se nezřídka pohybovaly na hraně *absolutního zbídačení*, rychle stmelovaly venkovany (v této době začíná moderní urbanizace Evropy) do jednoho celku; současně působily samy o sobě jako třaskavina. Ideová slitina anarchismu a komunismu vedla k pučisticky založeným aktům odporu, který dnes známe jako *věk revolucí* (1789-1871). Jeho vrcholem, o jehož odkaz se opírali i zakladatelé Komunistické internacionály, se stala dnes zcela opomíjená *Pařížská komuna*, městská revoluce, která na dva a půl měsíce přivedla na světlo světa první *dělnickou socialistickou moc* a s ní i vládu, která se pokusila o uskutečnění základních požadavků hnutí prvního období Socialistické internacionály. Socialistické dělnické hnutí při této příležitosti bylo vystaveno bolestné krvavé zkušenosti: *slib* znamenal pro budoucí zakladatele Třetí republiky v případě komunardů jen jinak označenou *lež*. A tak na konci května 1871 na staroslavném pařížském hřbitově Per Lachaise došlo k masakru, jehož obětmi se stalo 40 000 (existují i nižší odhady kolem 30 000 mrtvých, často bezejmenných hrdinů) komunardů (masakru přihlížela vojska právě vzniknuvšího bismarckovského Německa obkličující město – srdce Francie).

Tehdy se socialistickým současníkům Pařížské komuny mohlo zdát, že úspěch záměru komunardů byl na dosah ruky, jak ve své posmrtně vydané (1961) knize *Ergänzungen und Erläuterungen* uvádí Marxův a Engelsův žák *Karl Kautsky*. A tak období dělnických vůdců vystupňované protisocialistické perzekuce nejen německé a rakousko-uherské, ale i ruské, francouzské, iberské vidělo v pokusu *nemarxistických* demokratických socialistů nejen naději, ale dokonce i jistotu tzv. *konečného vítězství*. Události Komuny zapůsobily i na klasiky. Nejen Marxova *Kritika gothajského programu* (pro Marxovy současníky byla nedostupnou), ale i Engelsova *politická závěť* naznačovaly objektivní systémové předpoklady vítězství konceptu *demokraticky chápané socialistické sociální revoluce*, jak o ní *snily* minimálně generace jejich ideových dětí a vnuků formou ozbrojeného (ozbrojených) povstání ve větší části *západní Evropy*. Děti a vnuky, mezi které patřil i Rus *Uljanov-Lenin*, zakládající člen ruské sociální demokracie (SDDSR).

Očekávání velké všekapitalistické konfrontace se opíralo o stupňující se konflikty mezi evropskými mocnostmi i třecí plochy, které vznikaly závěrem kolonialistického dělení

světa mezi evropským a severoamerickým kapitálem. Svěbytnou částí těchto konfliktů bylo Ruské carství (císařství), které na jedné straně zaostávalo za Evropou o 60 – 70 let dramatického vývoje, na straně druhé však vládlo výjimečným impériem, které *územně* souviselo s mateřskou zemí (*ruskou Evropou o rozloze zhruba 4 000 000 km²*) a zejména po porážce v rusko-japonské válce (1904-1905), která zastavila expanzi Sankt Petěrburgu na Dálném Východě a vyhlášením říjnového manifestu carem Nikolajem II. (1905) se začalo modernizovat a šlo pod ministrem Stolypinem k výraznému, byť z vnitroruského strukturálního hlediska stále *menšinovému* a oproti neruské Evropě *zaostávajícímu* hospodářskému vzestupu.

Svěbytné bylo i postavení obou křídel ruské sociální demokracie – leninského bolševického i martovovského menševického. Stále to byly spíše roztržštěné revoluční kroužky než moderní politické strany a hnutí ostatní evropské levice, pronásledované *ochrankou* (carskou tajnou policií) i za hranicemi, na druhou stranu však měli sice své nečetné, ale legální zastoupení v parlamentu-dumě. Poměr sil byl dán víceméně stabilně: v mírovém mezidobí (1907-1914) šlo v obou případech o marginální politické subjekty. Situace se začala měnit po vypuknutí 1. světové války, která veřejnou správu nemocného muže ve Finském zálivu těžce kompromitovala neúměrně vysokými ztrátami na středoevropské i černomořské (turecké) frontě a současně i neschopností carismu při organizaci týlového života v evropské části monarchie. Situace carského režimu se zvláště zhoršovala během léta a podzimu 1916.

Plány, které měla carská vláda připraveny pro případ propukání sociálních otřesů, se v případě březnové (*únorové*) revoluce v hlavním městě země neosvědčily: *historicky propadly*. Sedmiměsíční republikové dvojvládí, které vzniklo jako přímý následek březnových událostí, bylo rozporuplné: pozitivní v případě ideálů a perspektiv, ale trapně selhávající v plnění toho, co vojáci, námořníci i občané od tzv. *Prozatímní vlády* především očekávali: mír, chléb, pozemkovou reformu, dearistokratizaci, mírový rozvoj ekonomiky a kultury. Naopak: jak Dohoda, důsledně trvající na spojeneckých závazcích Petrohradu, tak Trojspolek, jehož vojska obsadila velká území na západě země, sledovali až protikladně odlišné cíle. Revoluční vody však otevřely cestu nejen pokroku, ale i zpátečnictví a tmářství bílého hnutí.

Jak si povšiml Masaryk v závěrečné fázi svého ruského pobytu (zcela jistě nebyl mezi znalci Ruska osamocen), bylo ve vztazích k Rusku nutné jít dále. To nejdále propracované a promyšlené byl v tehdejší ruské skutečnosti *leninský koncept a s ním úzce související teorie slabého globálního článku* nového revolučního roku 1848.

Bolševici také dychtili po moci a poměrně rychle se učili zvládat obsahy náplně výkonu státní moci a veřejné správy. Bylo na čase: nejen pro rychle se horšící situaci na frontách, ale i pro rozpadající se týlové sociální struktury a nesourodost organizační i ideovou bílého hnutí hrozil rozpad země na několik nástupnických celků a *okupace-kolonizace* hlavně pohraničních území ostatními mocnostmi. V této atmosféře Leninovy *Dubnové teze* působily jako třaskavina. Zprvu uvnitř bolševického vedení (programová východiska demokratického socialismu tehdy hájil i Džugašvili-Stalin a s ním většina zhruba 16členného ústředního výboru strany), později pak cestou výsměchu a pohrdání na ně reagovali i ostatní březnoví (únoroví) revolucionáři. Týden po týdnu a měsíc po měsíci se však situace měnila a vyvíjela. Pozice Prozatímní vlády *slábly* (zejména po nezdaru letní ofenzívy na západní frontě v létě 1917) a zvláště zřetelně v průběhu i po krachu bílého Kornilovova puče v září. Naopak bolševické pozice, programově založené na nejlidovějších bodech programatik ostatních politických socialistických stran a neutuchající a stále promyšlenější soustavné agitaci, jež vedla k bolševické dynamické většině v sovětech (česky *radách*) dělnických, rolnických a vojenských zástupců. S nimi sílila i přijatelnost *Dubnových tezí* jako prvního cíle leninského konceptu.

Na podzim 1917 se rozháranost vnitroruských poměrů stala natolik zřejmou, že budoucnost Ruska jako silného spojence Dohody byla silně zpochybněna. Rozpadat – ještě více než před rokem – se začaly i týlové sociální a hospodářské struktury. Jak ve svých *Dějínách ruských revolucí* uvádí Trockij, postupně se vytvořila situace, v níž *moc ležela na ulici*. A čekala na toho, kdo se chopí rozhodným způsobem nabízené příležitosti. Osobností, která byla rozhodnou pro vzplanutí revoluce, byl Trockij. Petrohrad, relativně zbavený vojsk, byl vystaven cílevědomé bolševické agitaci. Události, které proběhly na přelomu října a listopadu a pak i dále ve zbývajících týdnech r. 1917, byly *podstatné a rozhodné*. Pokud druhá strana nedržela slovo, stala se předmětem rozhodného zásahu bolševických policejních a zpravodajských složek. V takovém případě Leninův kruh (nejbližší spolupracovníci, později Rada lidových komisařů) jednal rychle a neprodleně. (Klasickými modelovými ukázkami jsou osudy těch členů Prozatímní vlády, kteří nedodrželi

čestné slovo neúčasti v protibolševických bojích, k němuž se zavázali při propouštění; obdobně dopadli proti brestlitevskému míru původně koaliční a pak protestující *leví sociální revolucionáři* /eseři/ a jejich vůdkyně Mária Spiridonova.)

Dobytím Zimního paláce a postupně Petrohradu, Moskvy a dalších ruských evropských, sibiřských a dálněvýchodních i středoasijských území carské říše se bolševici s nečekanou snadností stali *vůdčí silou* země. S ní veřejně vystavili i svůj vlastně *pacifistický program*, slibující v prvních týdnech existence jejich režimu *lidem dole* mír, majetek a vzestup životní úrovně. Současně museli odolat tlaku dosavadních dohodových spojenců, vojsk Dvojspolku na západní frontě a Osmanské říše na frontě jižní (bráno z ruského hlediska) a zejména po násilném rozehnutí Ústavodárného shromáždění zvoleného poprvé v ruských dějinách opravdu – s ohledem na vnitřní poměry – *demokraticky*, i svých socialistických, buržoazních, ale také feudálních soupeřů a protivníků.

Odhlédnu-li od bouřlivých dějů občanské války a uzavření pro Moskvu tak potupného brestlitevského míru, dostanu se k *okamžiku bolševického prozření*. Více než tři čtvrtiny země byly obsazeny cizími vojsky, rozklad armády dále dramaticky pokročil a zejména vystoupení československých legií v prvním období bolševické vlády na jaře a v létě 1918 donutilo Radu lidových komisařů k *urychlenému formování bojeschopné Rudé armády*. Jinak nebylo možné ten strašlivý rok 1918 přežít. A tak původní zejména Leninovy představy o přenesení *utopie z oblak na zem* musely chtít nechtít rok počkat. Srovnávání s jakobíny bylo pro bolševické vůdce hlavním *kritériem úspěšnosti* jejich aktivity. Teprve po zdolání hlavního odporu nesourodého bílého hnutí a zformování Rudé armády na podzim 1918 za použití často více než drastických opatření (historická *decimace* byla často vystupňována bolševickými vůdci až ke *kvintilizaci*) se situace začala měnit. Mezitím zbývajícím Evropu uvažovala na jedné straně o míru, na druhé však i o cestách, které by umožnily co nejrychlejší překonání následků válečné ekonomiky a postupné prosazení kroků umožňujících návrat k prosperující konjunkturu ekonomiky mírové.

A tak v Rusku (Ruské sovětské federativní republice) vznikl zvláštní dvojí svět postihující *zvláštnosti obrozujícího, zakladatelského a fakticky i konsolidujícího leninského období sovětské éry novodobých ruských dějin*. Na jedné straně svět leninské vnitrostranické demokracie SDSSR, na straně druhé naopak vyprahlá poušť militarizované ekonomiky,

neustále se měnících front krvavé občanské války, rozpadající se národní ekonomiky a neustálé hrozby vpádu zejména dohodových vojsk ze severu, západu i nejzazšího východu Přímořského kraje. To vše rámováno zaostalým, většinově analfabetickým obyvatelstvem toužícím po míru a odmítajícím válku. Jediné, co hrálo v bolševický prospěch, byla vnitřní situace ve vítězných státech Dohody i v poražených Ústředních mocnostech. Situace předvídaná se čtvrtstoletým předstihem Engelsem, jedinečná příležitost k zdánlivě snadnému marxovskému *skoku z říše nutnosti do říše svobody*. Nezávisle na poměrech v Internacionále se rodil novodobý *chiliasmus*, osobité tvarosloví jazykové, výtvarné i hudební (sovětská píseň). Formově nábožensky zastávaný *ateismus a marxismus* ruské ražby byl přiřívován doslova existenciálním bojem tohoto nově vznikajícího světa. Světa Leninova, světa, v němž se ozývaly akordy a steny narodnické éry i předvídavého snu o modernizaci největšího evropského státu a postupně všeho civilizovaného světa.

Ale Lenin, přestože osobnost jedinečně ruská, uvažoval, snil i jednal také v *globálních souvislostech* z ruské reality své doby. Vědom si skutečnosti civilizačního kapitalistického propadu první světové války, přičítal tomuto faktu *význam až dějinně převratný*. A právě z tohoto důvodu zavrhoval polorozpadlou Socialistickou internacionálu: soudil, že není s to dostát kategorickým imperativům a potřebám doby. První pokusy o založení nové, podle Leninova přesvědčení skutečně socialistické Internacionály se objevily již v prvních týdnech roku 1918 (navázaly na radikální socialistickou válečnou opozici Zimmerwaldu a Kientalu). Narazily však na skutečnost: ve světě plném krvavě probíhající války a jejích obětí především chybělo to hlavní: existující komunistické národní strany v rámci jasně vymezených národních států. A pak od dubna-května 1918 sváděla bolševická revoluční diktatura – jak jsem již uvedl – těžký životní boj o své přežití.

Teprve po ukončení války na podzim 1918 spojeném s dalším nárůstem sociální nerovnosti, vystupňováním otázky způsobu, jak zamezit *až biologickému vymírání* většinové části evropského lidstva (k tomuto tématu napsal John Maynard Keynes dnes zcela zapomenutou knihu *Ekonomické důsledky míru*), vznikl velký prostor pro emancipační pokus známý jako *teorie slabého článku*. Vznikly i první komunistické strany, z nich nejvýznamnější byly ruská a německá (němčina se měla stát jednacím řečí nové Internacionály). Leninismus se pokusil o důsledné radikální navázání na *Manifest komunistické strany* a konspirativní techniky revolučního ilegálního hnutí z první poloviny předminulého století. Úžeji, než sám připouštěl, navazoval i na narodnické spiklenectví třetí čtvrtiny 19. století,

jež z tohoto hlediska vyvrcholilo r. 1883 založením první ruské marxistické *exilové* organizace *Osvobození práce*. A obě tendence – legalisticko-demokratická a militantní konspirativně politická – se spolu střetly – a střetávaly – hned v počátcích existence Třetí internacionály.

Leninská kalkulace však měla i další vážné slabiny. Její velmi podmíněčná síla spočívala ve využití mezních okamžiků a ve vysoce „nastavených“ osobnostních kvalitách západoevropských vůdců, kteří však v rozhodujících evropských zemích s *šílenstvím snu* nepočítali a nepřipravovali se na ně. Použití ryze demokratických prostředků podobnou paralelu – *pochod na západ* – vylučovalo. Proto snahy o přenesení těžiště leninského konceptu na Západ, jak předpokládali Marx s Engelsem, nemohly vyjít. Výsledky pokusů, k nimž v Evropě došlo (Bavorsko, Maďarsko, Slovensko, Duryňsko, Sasko), byly krátkodeché a mimo jednoznačně daných poměrů sil ztroskotávaly také na svou ideovou nedostatečnost a také o přítomnost silné, neméně razantní *konzervativní pravice a ultrapravice*. To také předurčovalo postoj rozhodné většiny evropských demokratických socialistických vůdců. Postoj nejednoznačný a středový; postoj, který ve jménu uznání neopakovatelných ruských specifik na jedné straně přál ruským soudruhům plný úspěch v jejich experimentu, nepoužitelném však v ostatní Evropě. Naopak o to úspěšnější byl ve světě kolonií evropských mocností *bez rozdílu* k příslušnosti k té či oné evropské národní kolonialistické společnosti.

Leninská fáze přes ohnivost propagandistických a publicistických formulací si však současně uchovávala dělnost a srozumitelnost i *dějinnost*. V plném smyslu slova to platí pro Leninovu *betonovou monumentální památníkovou kampaň* (v krátké době tak zejména v Moskvě a Petrohradě vznikly – a poměrně záhy se rozpadaly – sochy klasiků jak demokratického socialismu, ale i předních liberalistických mužů věku evropských revolucí). Bouřlivě se rozvíjela kinematografie a tvorba jak propagandistická (Majakovského *Okna ROSTA*), tak hraného filmu. Neustále vznikala nová a nová díla literární a výtvarná i návrhy architektonické avantgardy. K šíření projevů bolševických vůdců, zejména Lenina, vznikaly nahrávky jejich projevů na gramofonových deskách. Rodily se i nové vědecké objevy a první náčrty hospodářského rozvoje sovětového Ruska (teorie socialistické akumulace, GOELRO). Komplex-směs toho všeho volně prolínal do celého světa mj.

proto, že leninské Rusko bylo obousměrně *otevřenou zemí* v míře, kterou stalinská epocha i následující doba neznala.

Ruské reformy před Putinem se vždycky vyznačovaly často krvavou *překotností, zpět-ností a zmatečností*. V Leninově případě k těmto systémovým znakům přibyla i lidská křehkost a zranitelnost bolševických vůdců. Urickij a Sverdlov byli zavražděni, vážně na životě byl ohrožen eserkou Fanny Kaplanovou Lenin a byl to také Lenin, kdo podlehl v letech 1922-1923 celkem třem velkým náporům srdečních a mozkových příhod, které vedly k jeho předčasné smrti v lednu 1924. To umožnilo nejméně nadanému, s mimoruskou Evropou neobeznámenému byrokratickému servisnímu muži Leninova vedení KSR(b) Gruzínci Džugašvilimu-Stalinovi využít funkce generálního tajemníka strany k postupnému koncentrování skupiny rychle vzrůstající bolševické administrativy stranické, vládní, zastupitelské, s jejíž pomocí vyhrál nástupnické boje ve dvacátých letech, aby vtiskl nejen VKS(b) (tak se strana jmenovala od r. 1924 do r. 1952) svůj ideový, především *dodatečně* přebíraný koncept svých protivníků v leninském vedení, který se stal přímo *symbolem* nejen této tzv. *zrzavé doby*. Rodil se *nedialektický stalinský komunismus* a s ním i neblaze proslulý *kult Stalinovy osobnosti*. Vznik VKS(b) současně znamenal také poměrně rychlý *zánik* vnitrostranické demokracie. Velkým pasivem se stalo i utajování velkých názorových sporů mezi oběma sovětskými vůdci včetně *Leninovy politické závěti*; je to dokument, který psal (lépe řečeno diktoval) v posledních okamžicích svého aktivního života muž poražený pádem svého snu doplněný sžíravými charakteristikami jádrových členů bolševického ústředního výboru (politbyra). (V druhé polovině třicátých let minulého století dostal spisovatel Varlam Šalamov tři roky gulagu za snahu o ilegální šíření tohoto průbojného Leninova *samizdatu*; skutečná povědomost o těchto věcech se takřka výhradně uchovávala mezi rychle řidnoucí leninskou skupinou pamatující jak exilové konspirativní dobu, tak občanskou válku a relativně demokratické sjezdy KSR(b/)).

Mezitím se neruská Evropa sice pomalu, ale krůček po krůčku vzpamatovala z válečné pohromy. Postupně se stabilizovaly nové státy francouzského *cordon sanitaire* a dokonce i Německo, které – do značné míry proti své vlastní vůli – bylo nuceno k transformaci z monarchie na republikánskou výmarskou demokracii, začalo po potlačení Hitle-rova mnichovského pivního puče směřovat *k hospodářské i sociální konsolidaci* a kousek po kousku se nořilo do bláznivě vířivých a požívačných dvacátých let. Rozhodná revoluce, která se ještě na jaře 1923 zdála viset ve vzduchu, se změnila v tomto ovzduší tak či onak

plných hrnců egyptských v obtížně dosažitelný a posléze zcela *blouznivý plán*. Zkonsolidovaly se i strany demokratického socialismu obnovením Socialistické dělnické internacionály (SDI) na podzimním hamburském kongresu r. 1923. To všechno se nemohlo neprojevit na dosavadním kurzu a směřování Komunistické internacionály.

Osudovost Leninova odchodu se v dějinách Komunistické internacionály projevila *velmi citelně*. Jevová protikladnost a virtuální souznačnost NEPu a romantického snu o společnosti rovných a spravedlivých vpadla do reality současně s bojem o získání Leninových funkcí. *Levičáctví* (a také tzv. *válečný komunismus*), mateřské látky stalinismu, se nejprve projevilo v chování Komunistické internacionály. Československý příklad byl a je v tomto ohledu zvláště nadčasový. Šmeralův souboj s první generací československého stalinismu po střednědobém přerušení boje s Vajtauery, Jílky a Boleny (1921-1924) nabyl znovu na intenzitě. Tíha jednadvaceti podmínek pro vstup do KI, pochopitelná v čase revoluční vlny, degradovala v *sekcích* KI postupně sklon k vlastnímu myšlení a odvážné, pružné politice, další závažné části odkazu leninského komunismu. Naopak Moskva, postupně zbavená špičkových osobností typu Trockého, Bucharina a řady dalších vedla k nastolení administrativně byrokratických, nevzdělaných a příkazy i nejnesmyslnějšího rázu bezmyšlenkovitě plnících *stalinských kádru*. Z revoluční, vyhroceně romantické ideologie a snu o nové společnosti se stal tuctový kádrový dotazník, zanesený kalem a rmutem frází a z ideologie, která byla po určitou dobu *nadějí pokrokového lidstva*, tupá scholastika retardující formálně do úrovně středověké věrouky. Dlouhodobé převládání těchto rysů v *praxi i teorii* komunistického hnutí v průběhu zvláště třicátých let akceschopnosti a přesvědčivosti jeho politiky nesporně ublížilo a stalo se poměrně levným zdrojem pronikavé kritiky demokratické levice (u nás zejména Jana Slavíka a Závaře Kalandry) i totalitní praxe (fašismu a fašizujících tendencí).

V československém případě tento retrográdní vývoj postupně vedl k pádu Šmeralova vedení (1924-1926) a nástupu první *jílkovsko-bolenovské generace* československého stalinismu. Ta, tvořena lidmi nevelkého politického rozhledu, postupně ztrácela masové pozice, které KSČ vybojovalo Šmeralovo vedení, a doslova donutila stovky až tisíce členů této strany k odchodu z komunistického hnutí. Vyvrcholením této krize diletantského vedení se stal nezdar protestního *Rudého dne* r. 1928. Vyvolal vzpouru mladší části vedení KSČ

a po dramatických epizodách posléze vedl k nástupu vedení tak řečených *karlínských kluků*. Vedení, které vešlo do dějin a historické paměti jako *Gottwaldovo vedení*.

Obdobně se utvářely vztahy i mezi dělnickými internacionálami. Ještě v roce 1922 byly s to mezi sebou věcně jednat (kromě Komunistické sem patřily ještě Londýnská a Vídeňská-Dvaapůltá) a na ustavující hamburský kongres Socialistické dělnické internacionály se sjely delegace většiny evropské levice (zdá se dokonce, že i včetně anarchistů). Ale první postleninský kongres Třetí internacionály (5. pořádaný r. 1924) ze včerejších kandidátů úzké spolupráce „vyrobil“ takřka přes noc blízké spojení nejen liberalismu, ale přímo fašismu a pod heslem *třída proti třídě* dal vzniknout také virtuálnímu tzv. *sociálfašismu*. Nejbližšími spojenci radikální a fašistické pravice se v této sektářsky pokřivené optice stali radikální demokratičtí socialisté; v některých okamžicích se dokonce zdálo, že KI je s to akceptovat spíše ideově viditelně vzdálenější *pravé* křídlo SDI než levé. Jako by byla zcela zapomenuta Leninova kniha *Dětská nemoc levičáctví*. A s ní i leninská hesla o *jednotné* (později lidové) frontě.

Za chyby se platí. Mnoho a draze. Platilo to jak pro socialistické hnutí jako celek, tak pro Komunistickou internacionálu. To, co bylo možné v Rusku, selhávalo v ostatních Evropách (demokratické, autoritativní i fašisticky totalitní), v nichž zejména do poloviny dvacátých let převládaly demokratické nebo prodemokratické režimy. Komunistický chiliasmus s neustálým voluntaristickým předpovídáním naprostého zhroucení kapitalistické sociálně ekonomické formace nejenže nenavazoval trvalejší kontakty s meziválečnou Evropou, ale naopak značná část evropských komunistických *sekcí* (nikoliv *plnohodnotných* politických stran) se ztenčovala do spikleneckých kroužků a žila v značné izolaci od tehdejší většinové společnosti. Po mocenských pádech prvních předsedů KI Zinověva (1926) a Bucharina (1929) zesílil v Moskvě „ponorkový“ stalinský směr, který stále častěji využíval toto někdejší leninské revoluční instrumentárium *pro ryze profánní potřeby* ruských zpravodajských služeb (*rozvědek*) a zahraniční politiku Moskvy. Souhrn těchto postupů nutil tehdejší meziválečnou evropskou občanskou společnost k *nutné opatrnosti*. To ale nestačilo.

Na obzoru se v průběhu druhé poloviny dvacátých let objevil nový, skutečně nebezpečný nepřítel: *fašismus*. Za klasickou zemi fašismu byly považovány Itálie a Portugalsko,

ale do této skupiny byly dobově levicí postupně zahrnovány i další státy: Polsko, Maďarsko, Bulharsko, později státy někdejšího ruského Pobaltí (Přibaltiky) Litva, Lotyšsko a Estonsko.

Teoretická i praktickopolitická *autodegenerace* Třetí internacionály tím však nekončila. Naopak. Černý pátek na newyorské burze (podzim 1929) přerostl na počátku třicátých let do *globální (světové) hospodářské krize*, která drtivě zasáhla tehdejší nejvyspělejší světové národní ekonomiky. Mechanistické přijímání sociálních otřesů, které propuklo v Moskvě, přehlíželo na jedné straně západní náznaky reform, vycházejících z poznatků nejvýrazněji Johna Maynarda Keynesa (skandinávské státy, zejména Švédsko, a USA), na straně druhé však ještě *zesílilo dosavadní útoky* proti demokratickým socialistům SDI (Německo, Rakousko). Výsledky této dogmaticko-sektářské politické linie, sledující nanejvýš klopýtavě záměr *rozdělit* okolní svět, a tak podstatně *omezit možnou recidivu* náporu světového kapitalismu proti Moskvě, však byly více než problematické. Komunistické hnutí opouštěli další přemýšliví intelektuálové a politici (u nás např. Bohumil Ečer, skupina 7 spisovatelů, mezi kterými nechyběla jména Jaroslava Seiferta, Josefa Hory, Vladislava Vančury, Heleny Malířové a Marie Majerové, mimoto Závaš Kalandra a mnozí další). Omezenost komunistického sociálního potenciálu nakonec začala prosakovat i do Moskvy.

Hnutí se *alespoň navenek* začalo vracet k leninským a dalším reformně komunistickým meziválečným konceptům. Začalo být totiž zřejmé, že fašismus ohrožuje nejen proletářské bojovníky, ale doslova *všechny*. Zkušenosti z prvních koncentračních táborů typu Dachau (nacisté tu převzali a dále v tomto ohledu „rozvinuli“ zkušenosti britské demokracie) byly nad jiné výmluvným argumentem pro alespoň kosmetické změny v dosavadní politice Moskvy a rozhodujících členských sekcí KI. Tehdejší společnost se vývojově *dělila a poltila*.

Vůdčími duchy tohoto Moskvou *trpěného* zvratu byli komunisté ze zfašizovaných zemí: nejproslulejšími jmény byli Bulhar Georgi Dimitrov a Italové Palmiro Ercole-Togliatti a Antonio Gramsci. Opírali se o svou souhrnnou zkušenost s fašismem, mj. i o události a závěry velké mostecké stávký (1932). Blízko k této skupině měli z KSČ budoucí manželé Marie a Jan Švermovi, zřejmě i Rudolf Slánský a řada dalších. V ruském sovětském exilu k ní – ke skupině určující *dominantní ráz* posledního VII. kongresu Komunistické internacionály (1935) – měl blízko i *Klement Gottwald*. V tomto ohledu se z nezbytnosti navázalo na

Leninův odkaz a programové inspirace z počátku dvacátých let. *Politika lidové fronty* vycházela z premisy o *relativní pokrokovosti* liberální (značně socializované) demokracie a sjednocení – byť dočasného – s invenčními a zanícenými levými a středovými liberály a demokratickými socialisty; sociologicky se jednalo o *spojení dělnictva, zemědělstva a intelektuálů s živnostníky a ostatními drobnými a středními podnikateli i nemalou částí veřejnoprávního, regionálního a komunálního úřednictva*.

I zde se však rozhodnými limity staly vazby podřízenosti největších komunistických stran (KSI, KSF, KSČ, KSN) na Moskvu. Pro politického pragmatika Stalina byly podstatnou věcí *industriální a energetická emancipace země včetně obnovy rodiny a kázně občanské i pracovní*. Taková byla povaha procesů změn v zemi Sovětů zhruba od času první pěti-letky (1928-1932). Že provádění koncepce *jedna vůdčí země* v určité formě navazuje na koncepci *slabého kapitalistického článku*, nesmí mýlit. Boj o leninské ideové a mocenské dědictví ovšem nebránil Stalinovi-Džugašvilimu v pokračování pestré směsi protiprávního zbavování občanství (Trockij), osobní účasti při mučení při výsleších s těžkými následky pro postižené, někdy i smrtelnými (Vsevolod Mejerchold, Vasilij Bljucher). Obdobnou motivaci měla i podobně oscilující *zahraniční politika* od Rapalla až po pakty Molotov – Ribbentrop či německo-sovětskou smlouvu o přátelství ze srpna-září 1939. Ať už si o těchto krocích myslíme cokoliv, jedno je jisté: jejich skrytým společným jmenovatelem bylo *úsilí o mezinárodní uznání ruského komunistického režimu a pokud možno likvidace potenciální varovné recidivy občanské války z let 1918-1920/1922*.

Tyto dvě linie Kominterny nestály proti sobě. Obě v zásadě vycházely z Leninova odkazu a ani jedna nerezignovala na bojově optimistickou verzi revolučního odkazu. Změnil se však jejich meziválečný *kontext*. Ne všichni v Evropě fašismus odmítali. Pro vyhladovělý kontinent vedený hrstkou rentiérů a bohatců žijících v přepychu byl právě tento systém *zárukou* zachování jejich bohatství a ideového, politického i mocenského spoutání *mas lidu práce*. Fašistická demagogie zabírala naplno a mnozí v ní viděli mimoto naději na zničení *první protosocialistické země* světa. Věci nepřátel levice a KI nahrávala éra stalinského vrcholícího *velkého teroru, rychle se rozvíjejících gulagů a hladomorů*. Znamenala – mj. – likvidaci až 90 % někdejších členů leninské KSR (b), významné části špičkových nejvyšších a vyšších velitelů Rudé armády a buď fyzickou likvidaci, nebo nucené pobyty tzv. kulaků (nejpřemýšlivějších rolníků a sedláků, rusky *mužiků*) a následný až *rozpad* kdysi exportně značně výkonného ruského zemědělství. Prakticky kdokoli ze 180 (190)

mil. obyvatel sovětského Ruska mohl být kdykoliv obviněn z tzv. *nepřátelství k lidu*. Sovětské Rusko r. 1940 bylo *chudnoucí rozvrácenou zemí* těhotnou masivní občanskou válkou. (V umělecky koncentrované poutavé podobě tuto dobu a tragédii komunistického hnutí zachycuje s mimořádnou naléhavostí film gorbačevovské přestavby *Včera byla ještě válka*.)

Nebyl to však obraz úplný. Stalin byl mimoto schopným propagandistou, virtuózně dokonalým pletichářem a – jakkoliv to divně může znít – i člověkem *alespoň zčásti oddaným* leninským (tj. *všesocialistickým ideálům* v jejich radikální podobě). Na Západě žily statisíce a miliony těch, kdož v něm viděli záruku klidu, bezpečí a jistoty míru. Pak tu byli také ti, kdo sice viděli a vnímali jeho totalitaristické a zločinecké sklony jako maďarský marxistický myslitel Györg Lukacs, kteří si však současně byli vědomi toho, že jejich výběr je v Evropě sobeckých a často nevzdělaných západoevropských státníků třicátých let zúžen: *bud' Hitler, nebo Stalin*. Platilo to nejen pro marxisty, ale i pro velké nemarxistické demokratické socialisty typu druhého československého prezidenta Edvarda Beneše. Vědomí hrozící válečné katastrofy proto překlenovalo staré rány z poválečného období a podporovalo ne lidovou, ale, jak říkali českoslovenští demokratičtí socialisté, *demokratickou antifašistickou frontu* rozhodně vystupující proti sebevražedným a třídně sobeckým představitelům krátkozrakého západoevropského appeasementu – *smiřovačství*.

Mozaika těchto prozíravých postojů, konceptů a demonstrativně bojových akcí třicátých let je úctyhodná. To, co začínalo na počátku Velké hospodářské krize jako boj za život a základní občanská práva na počátku třicátých let, nabíralo v bezprostřední vazbě na projevy fašistických mocenských aspirací, fémových vražd i přímých pokusů o opanování dalších zemí (v roce 1934 došlo k fašistickým pučům v Rakousku a Francii, silně se zkomplikoval vývoj ve Španělsku) a sílící *barevné* projevy *hnědnutí* či *černání* prudce akcelerovaly *sílu demokratického odporu*). Sít mírových kongresů, podpůrné materiální i duchovní akce (TGM se vzdal nominace na Nobelovu cenu ve prospěch nacisty v koncentračním táboře vězněného německého demokratického intelektuála *Carla von Ossietzkého*) reprezentovaly značnou sílu v tehdejším veřejném mínění. Dimitrovova statečnost a duchaplná sebeobhajoba v lipském procesu dávaly tomuto kurzu *důvodnou naději na plný úspěch*. Demokratické Československo se stalo nebohým německým a rakouským exulantům vítaným útočištěm (v Praze sídlilo exilové vedení SPD, v Brně SPÖ, svá místa tu měla mezi jinými i KSN), evropskou proslulost si získal *Šaldův výbor*, v němž se intenzívně pohyboval

a působil světově proslulý spisovatel *Karel Čapek*. Vrcholem těchto ušlechtilých snah se stala mezinárodní *občanskodemokratická pomoc* krvácející španělské demokracii.

Jakousi lučavkou královskou nejen komunistické, ale veškeré levice se tedy stala občanská válka ve Španělsku. Levicová koaliční demokratická vláda, svým složením *nekomunistická*, která zvítězila ve svobodných demokratických volbách r. 1935, od následujícího roku krvavě bojovala s ultrapravicovými fašizujícími generály, do jejichž čela se postavil poměrně záhy *Francisco Franco*. Zatímco západní demokracie vyklidily pole a politikou neutrality fakticky *popíraly výsledky španělských parlamentních voleb*, na stranu španělského fašismu se postavily s notnou vnější pompou Řím a Berlín. Republikány podpořila z velkých států výhradně Moskva a pak tisíce dobrovolníků z celé Evropy i ostatního světa – *interbrigadistů*.

Prakticky celý tehdejší civilizovaný svět stál ve své levicově smýšlející části na straně republikánského Madridu. Dosavadní nevůle mezi oběma Internacionálami začala slábnout. Opět docházelo k jejich občasným setkáním a jednáním. A jakkoliv pokusy o srovnání a společné kroky ztroskotávaly na názorových rozdílech, osobních disonancích i silící nedemokratické pravici, rodily se kontakty, které se staly jedním z tmelů *Spojených národů* proti zemím *Osy* (Paktu proti Kominterně) v bojích druhé světové války. V mezích situací prokázali komunisté ve své jasně převládající většině *schopnost statečně, soustavně a nesmírně obětavě bojovat* proti společnému nepříteli, který se nejen pro ně stal symbolem špíny, zločinu, gangsterství a až neuvěřitelně primitivní ideové degenerace. Mateřskou letadlovou lodí radikální marxistické i nemarxistické levice byl *Sovětský svaz*. Krvavý Stalinův režim objevil ve chvílích svého kořenného ohrožení schopnosti, které pomohly bolševikům zvítězit v občanské válce. Stalinův projev na Rudém náměstí 7. 11. 1941 ve chvílích, kdy se v ruský prospěch obracela situace při bojích pod Moskvou, se stal symbolem *Velké vlastenecké války*.

V tomto ovzduší ideová i praktickopolitická stalinská výzbroj Třetí internacionály dále slábla a korodovala. R. 1943 byla tato Internacionála dokonce *oficiálně rozpuštěna*. Ideály, ke kterým se hlásila, se na druhé straně staly duchovním majetkem většiny lidstva prostřednictvím. Spojených národů. Navíc se oslabil represe třicátých let a do SSSR se dostaly statisíce evropských exulantů, a naopak do mimoruské Evropy srovnatelná množ-

ství vojáků, ale i odborných expertů. Mimoto se země rozrostla nepřímou o *státy tzv. blízkého sousedství*. A tak pro udržení sovětského kurzu už nestačily ideové kampaně a oficiální fráze. Tváří v tvář rychle narůstající přímé konfrontaci s většinovou západní částí *Spojených národů* proto Rusové konsolidovali prakticky celou svou evropskou sféru do tzv. *tábora zemí míru*, který plnil fakticky úlohu jejich *západního polštáře* a paralyzoval průniky propagandy zemí tzv. svobodného světa do vlastního sovětského Ruska. Na podzim r. 1947 došlo k pokusu o obnovu Komunistické internacionály založením Informačního byra komunistických a dělnických stran (Informbyra). Po r. 1956 z něj trvale zůstal vícejazyčný časopis *Otázky míru a socialismu*.

Je na místě položit si otázku po dějinném vyvanutí Komunistické internacionály a posléze – po třiceti letech – i celého protosocialistického systému, který dnes přežívá mimo Evropu v jednom případě jako rodící se supervelmoc (Čína) a v několika ostatních jako státy střední velikosti (Severní Korea, Vietnam, Kuba). Jak je možné, že se zhroutily země vnějšího impéria a jak lze charakterizovat tento dnešní stav světa?

Komunismus byl založen jako *hnutí revolučního vzmachu*. Nikoliv náhodou ve chvíli životního civilizačního otřesu kapitalistické sociálně ekonomické formace. Ale ne ve vyspělé části Evropy s obyvatelstvem alespoň částečně vzdělaným a organizovaným, zvyklým na soustavný moderní spolkový a politický život. Důležité je i to, že se tak stalo ne na konci, ale zhruba v *počátku* dalšího *dějinného vzmachu* kapitalismu bojujícího v značné části světa se zaostalými, do slova práchnivějícími civilizačními *předkapitalistickými neduhy* (Indie, Čína, Osmanská říše, Latinská Amerika, čerstvě dobytá Afrika fašodského incidentu), a tedy s rozsáhlým prostorem pro stupňování formační kapitalistické reprodukce.

Vyjdeme-li z Marxova ideového a vědeckého systému, nelze si nepovšimnout *absence* bližších systémových charakteristik budoucí společnosti (nejvíce se k tomuto cíli klasici přiblížili v *Kritice gothajského programu*). Jedna ze základních fundačních marxistických myšlenek zdůrazňuje prioritu *bytí před vědomím*, tj. dějin přírody před dějinami lidstva (živočišného druhu *Homo sapiens faber*). Zákony materialistické dialektiky se naplňují, ale ne zlomově, nýbrž *vývojově, ne přímočaře, ale klikatě s momenty vzestupů i pádů*. Předcházející formace mizí z historického procesu tehdy, až *zcela* naplní a vyplní svůj *hodno-*

totvorný potenciál. A konečně: dějiny nejsou fatalistickým, ale naopak *dialektickým* (rozporovým, rozporným) procesem. A stojí a padají se směrem a charakterem *práce* ve všech jejích formách. Mezi největší levičácké (ultralevé) hříchy takto založeného hnutí proto patří *dogmatismus* a sektářství úzce spojené s avanturismem. Tedy věci, které před 100 lety sám někdy až ultraradikálně založený Lenin vytýkal ultralevým v již připomenuté knize *Dětská nemoc levičáctví*.

Skutečnost, že paralelně s dogmatickým vzýváním živého Leninova politického i teoretického díla byla Kominternu Stalinem a jeho spolupracovníky fakticky *deleninizována* (stalinizována, dedialektičněna), postupně v Rusku přeměnila tamější společnost zejména v poválečném období do historicky přechodné struktury, která postupně ztratila své původní anticipační snahy a absolutizací pučistických momentů *sociální revoluce* nabyla řady znaků *zablokované společnosti* předkapitalistických formací. Tato struktura, schopná držet vývojová tempa v čase druhé a třetí průmyslové revoluce, začala, stárnouc a slábnouc, ztrácet svůj vzestupový potenciál ve chvíli historického zániku druhorevolučního průmyslového a malovýrobního historického potenciálu a dělnictva (nástupem obou ropných šoků sedmdesátých let doprovázených radikální směnou generací). Nejenže přestala svět světového kapitalismu dohánět, ale naopak na něj stále viditelněji *ztrácela*. To odstranilo fikci *společnosti nového typu*, která se naopak před očima *mezigeneračně* měnila ve společnost *trvalého nedostatku, rozpadajících se společenských uspořádání a postupně se stupňující těžce zadlužené chudoby*.

Ransdorfovo *třífázové vnitroformační dialektické schéma* (ransdorfismus) dokresluje zbytek. Ruská společnost první a druhé čtvrtiny minulého století byla také společností postupně historicky umírajících feudálních reziduí (mezigeneračně podle některých psychologických poznatků tento nadstavbový proces vyznívá ve společenském vědomí během 3-4 generací). Nová Leninova společnost, *společnost permanentního budování* (tj. i Trockého společnost) byla současně po celou dobu svého trvání *společností dohánění a více či méně feudálního (gulagového) útisku*. Disponovala přitom možnostmi a potenciály *soudobé kapitalistické reprodukce* v její nejméně vítané válečné podobě (v protosocialismu se nesklízelo, ale vedl se *boj o zrno, automobily, vědu*) vzniklé zejména v Německu první světové války. Předpokladem úspěchu tu bylo pružné vedení a postupné směřování *k mixu* (socialistické sociálně tržní ekonomice s dynamickým soužitím *všech* vlastnických forem). Zkostnatělé stalinistické řízení v převládající míře ovšem skutečnou tvořivost

v lepším případě *trpělo*, v horším *potlačovalo* a v tom sebevražedném *likvidovalo*. S rezi-
dui řady z nich postkomunistická Evropa a Asie zápasí i dnes.

Pokusem o syntézu mezitím pokročivších trendů, jež mají svůj základ v tzv. *teorii soci-
alistické akumulace* první poloviny dvacátých let, bylo v Evropě Pražské jaro potlačené,
nikoliv náhodou, protosocialistickým stalinistickým společenstvím Varšavské smlouvy.
Její další etapu, historicky nanejvýš zajímavou a podnětnou, rozvíjí už neevropský stát
Čínská lidová republika vycházející z leninské teorie i pokusu smíšené (tj. *sociálně tržní*)
ekonomiky trvajících páté desetiletí; poněkud se mu blíží chruščovovské, myšlenkově
i věcně značně neohrabané *tání* (otěpel) první poloviny šedesátých let. Přes vynikající,
průlomové úspěchy, jež se ČLR podařilo již docílit, je to proces stále otevřený v největší
chudé společnosti naší planety.

Sociální revoluce tedy vede *přes smíšenou ekonomiku* a jí traktovanou společnost
(srovnatelné náznaky lze objevit zejména v případě skandinávského modelu demokratic-
kého socialismu). Délku přechodného období přitom *nelze ani tušit*. Objev zbraní hromad-
ného ničení učinil skutečnou válku *absurdní*. Jaderné a chemické hřbitovy, pokud by
vznikly, by mohly vést k zániku života většiny živých druhů za předpokladu *fyzického
uchování bioty Země*. A tak lze uzavřít, že leninská teorie slabého článku navazující na své
historické předchůdce (mj. také *českou reformaci*) není popřením, ale naopak *potvrzením*
sto let starých sociálně demokratických výhrad.

Z tohoto hlediska vzato je nutné podívat se blíže na situaci současné české, evropské
i světové levice. Ta její část, která by nám měla být blízká, nevyvolává – velmi diploma-
ticky řečeno – nadměrnou radost. Odchod od kázně je také odchodem od organizační
zdatnosti, myslitelské hloubky, transdisciplinárního *dialektického* myšlení, generačního
dialogu, a tím také od mistřírny *dělně tvořivých* schopností a dovedností nutných k tvůr-
čímu zvládání velkých a silných struktur.

Odchod od historické paměti hnutí je tedy i odchodem od jeho hodnot a základních,
často životně nutných informačních zdrojů. Tradice není závaží, ale naopak, je-li věcně
zvládána a používána, mění se ve varovnou kompasovou střelku. Dialektika absolutního
a relativního zbídačení nemůže nést k závěru nejen o přetrvávání, ale i silném měřitel-
ném (ekonometrickém) neoliberalistickém zvyšování sociálních nerovností. Věcný po-

hled na osobnosti nedávné i vzdálenější minulosti poukazuje s nebyvalou drsností na rozdíly mezi politiky, kteří svými životními standardy a dovednostmi i hodnotami a ideály, k nimž se hlásili, splývali s těmi, jejichž zájmy často s úspěchem hájili, a převažujícími dnešními polistopadovými technology moci, z nichž idealismus (nezištnost, elán a entuziasmus) záhy vysává soudobá společnost, stavící na půdně plýtvavé až příliš neoliberalistické architektuře individuálních sídel, vil, koktejlů a vůbec setkávání více či méně osamělých jedinců dnešní rozpadající se stále více atomizované společnosti. Mravní úpadek podněcuje úpadek intelektový, citový i volní. Je základem menších i větších sociálních krizí. V krajních případech zdrojem i krizí dlouhotrvajících a katastrofických.

Co je tedy dnes z odkazů a činnosti leninské Třetí internacionály skutečně živé a nadčasové? Pominu-li vyznívání integračních trendů po zániku Informbyra v komunistickém hnutí třetí čtvrtiny minulého století (porady světového komunistického a dělnického hnutí v letech 1957, 1960 a 1969), nezbývá, než se na omezené ploše tohoto zamyšlení pokusit o postižení *hlavních trendů* z hlediska jeho leninské geneze a jejich interaktivních rezonancí v demokratickém socialismu Socialistické internacionály. A z tohoto základu se pokusit o formulování širších obecnějších závěrů o budoucnosti *dělnického* hnutí jako celku (ne nadarmo slovo dělník souvisí alespoň v češtině svým slovním kmenem se slovem *dělnost*).

Nejen dějinami Třetí internacionály, ale i veškerého globálního komunistického hnutí prochází – jak již bylo řečeno – minimálně *dvojí* určující tendence. První, zakladatelská *leninská*, se poměrně záhy třepí jako přímý důsledek Leninovy předčasné smrti r. 1924 *do demokratické reformně komunistické a dogmaticko-sektářské stalinistické*.

Leninská reformně komunistická linie usilovala, vědoma si *plurality* forem revoluce, o *vývojový* demokratický postup a fakticky *demokratickou frontu* zahrnující nejen všechny formy dělnictva (včetně inteligence), ale i malo- a středně podnikatelské vrstvy. Při probíhávání svých požadavků spoléhala na dialog a sílu myšlenky. Učíc a přesvědčujíc jiné, současně se učila a dala přesvědčovat názory svého obklopujícího prostředí. *Základní slabinou* těchto převážně teoretiků, plně pohlacených promyšlením cesty do budoucnosti a současně výkonem politických a správních funkcí vedení svých stran a hnutí, byla až příliš často jejich až nemístně naivní *nezištnost a mravní čistota*.

Stalinistický směr, žijící alespoň ve svých počátcích všednodenností revoluce, se opíral o *pučistické politické revoluce*, které byly potomky evropského věku revolucí (1789-1871). V sovětském období ruské moci to nebylo bez oprávnění. Tzv. *ponorková nemoc* nebyla preludem právě tak jako existence a narůstající síla *fašistického* a krajně konzervativního liberalistického směru. Meziválečné období, poznamenané nepřiměřeností reparačních požadavků druhého versailleského míru i skutečností, že porážka Ústředních mocností nebyla vojensky Dohodou dovedena do viditelné formy (Dolchscho3legende) nástup fašismu usnadnila a poskytla mu poměrně širokou sociální základnu. Stalinismus za těchto okolností jednak dokázal vytvořit *protosocialistickou všednodennost nástěnek, slavnostních průvodů i zvláštní celospolečenské subkultury* na straně jedné a její odvrácenou thermidoriánskou tvář *ekonomie gulagu* na straně druhé. Rozvrácenou zemi sovětů s jejími prolongacemi válečného komunismu tak před možnou občanskou válkou jen zdánlivě paradoxně zachránil Hitler svým loupežným přepadem SSSR 22. června 1941.

To mělo až osudové důsledky pro ráz určujících znaků nejen meziválečného, ale i poválečného protosocialismu. Vítězství ve Velké vlastenecké válce, v Ruské federaci spojené i dnes se jménem Josifa Vissarionoviče Stalina-Džugašviliho, spolu s mocenskými „politrickými“ vlákny vedoucími k policejním orgánům země (zpravodajské služby, tajná policie) předurčily nabídku pro tu část střední a jihovýchodní Evropy, kterou obsadila Rudá armáda a potvrdila Postupimská konference. Na východě – v asijské části Eurasie – proběhl obdobný proces, který i zde vedl k ustavení několika protosocialistických režimů (Mongolsko, Čína, Vietnam a Severní Korea) a o 15 let později dospěl ke vzniku první protosocialistické země Ameriky – Kubánské republiky.

To vedlo k postupnému *konzervování systému* ve smyslu jen dílčích modernizací postupů obvyklých v práci zahraničních struktur Komunistické internacionály a k postupné retardaci stalinismu v stále setrvačnější *technologii moci*. Určujícími mezníky tohoto vývoje jsou násilné potlačení Pražského jara (1968-1971) a oba ropné šoky sedmdesátých let minulého století spolu s nástupem informatiky a dalších znaků postupně nastupující čtvrté průmyslové revoluce, jež obnažily *konzervativnost a myšlenkovou vyprázdněnost* této dějinně nevyhnutelně slábnoucí a posléze odumírající větve Leninova odkazu.

(Věcný pohled na toto dění, založený na dialektických myšlenkových postupech, nemůže nekonstatovat složitost situace třicátých až osmdesátých let minulého století uvnitř komunistického hnutí. Stalinistická orientace se štěpila a štěpí nejen uvnitř časově ohraňovatelných celků a vnitrokomunistických seskupení, ale často i v životech čelných osobností. Konstatování těchto skutečností není převratné; naopak je tu démantem, jindy rmutem jedné historicky uzavřené všednodennosti. Budoucnost levice je nutně závislá právě na *míře dialektičnosti* a schopnosti převodu těchto myšlenek do praktické politiky a její přesvědčivosti pro dnešní i budoucí občanskou společnost středních vrstev.)

Řečeno *ještě* jinak, z teorie i praxe režimního protosocialistického marxismu se začal vytrácet jeho živý nerv – *dialektika*. Této v zásadě *mechanicistní* změně odpovídal i obsahově planý termín *reálný socialismus* prosazovaný pozdní státokomunistickou Moskvou. Jestliže v USA byl tento systém ještě na počátku šedesátých let minulého století považovaný za *konkurenceschopný* s americkým kapitalismem, po odeznění obou ropných šoků na počátku osmdesátých let byla zřejmá potřeba jeho hlubokých systémových reforem, pokud se zaostávání protosocialismu nemělo stát *fatálním*. Spolu s tím se z všednodennosti států nejen ruského vnějšího impéria, ale i maoistického, zvláště chudého subbloku začala fakticky vytrácet i jeho *rudá komponenta*, její „heraldika“, festivita, kulturnost, ale také všednodennost.

Tato tendence otevírala další, nejen pro komunistické hnutí, ale i pro Socialistickou internacionálu zásadně *nový problém*. Odstranění, anebo velmi zřejmá *pozitivní proměna* v uspokojování hmotných potřeb lidí práce během tzv. *zlatého věku* (1945-1975), která vedle technologických průlomových změn a komunistické protosocialistické konkurence donutila investovat buržoazii značné části docilovaných zisků do sociálního rozvoje zemí historického Západu, nastolila potřebu nového typu programatik i idejí: *tj. otázku vývojové revolučnosti středních vrstev a důsledného zachovávání výkonových kritérií*. Meziválečné úsilí, vynaložené v tomto směru prakticky ve většině kapitalistických zemí (New Deal, inovativní podnikatelství typu baťovského či rolného, masarykismus, benešovství, programy druhoodbojových organizací, skandinávské modely) vyzněly – v neposlední řadě i *generačně* – na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století.

A tak někdejší spor mezi Leninem a Kautským (ale také Plechanovem) dospěl ke svému dějinnému *patovému vyznění*. A mezi členstvem obou Internacionál – někdejší komunistické a stále živé, či spíše živořící Socialistické – se do popředí dostávají zhruba od šedesátých let minulého století zejména jejich asijské členové tvořící významnou část tzv. *nově industrializovaných zemí*. Situace je – zhruba od počátku sedmdesátých let, tj. prvního ropného šoku – komplikována blízcím se vyčerpáním biologických i anorganických zdrojů kůry naší planety (viz např. studii Římského klubu *Meze růstu* z r. 1972).

K obdobným závěrům spěje i druhá, neméně závažná bída – *stále pronikavější bída a nouze kulturní*. Přemnožený primátí druh *Homo sapiens faber*, tj. lidský svět, stojí tedy před úkoly a zadáními, které dalekosáhle přesahují rozměry civilizačních katastrof naší bližší i vzdálenější minulosti (protoindická civilizace, obě májské říše, kruciáty, stěhování národů, nástup relativního ochlazení v 17. - 19. století ad.). *Zachování biodiverzity* je jedním ze základních předpokladů dobré budoucnosti lidstva na této planetě. S tím úzce souvisí ekonomicky (kalkulačně) akceptovatelný nástup moderních *koloběhových technologií*, jež by se během relativně krátké doby měly stát *určujícím kritériem* úspěšnosti nebo neúspěšnosti národního hospodářství v rozměru národním, subkontinentálně regionálním (EU) i světovém (globálním, planetárním).

Tyto úkoly, sledující mj. oslabení (kultivaci) přirozených kořistných tendencí našeho *živočišného* druhu, může plnit a zvládat jen velká, důsledně organizovaná struktura vybavená vlastním specifickým aparátem a budovaná přitom na základních zkušenostech z existence a působení takových trendů v dějinách levice. Jinými slovy řečeno, je to – vzato z komunistického ideového pohledu – spolu s dělností (produktivní a současně efektivní tvořivou prací) jasné dějinné vítězství skutečného, cílevědomě rozvíjitelného *leninismu* /*leninistického marxismu*/ *nad stalinismem*.

Jak však plyne ze samotné formulace, jedná se v mnohém o vítězství Pyrrhovo. Jestliže komunistické hnutí ztratilo víc než významně ze svých efektuálských potencií, lze *totéž*, i když v mnohém z opačného ideového gardu, konstatovat i o hnutí demokratického socialismu. Zejména po uskutečnění „reforem“ typu tzv. blairismu, Hartz IV a některých dalších kroků považovaných řadou levicových kritiků za přiblížení či dokonce *splynutí* se základními prerogativy *konzervativní (kontra)revoluce* zesílila jejich tendence k ideovému

planění, faktická rezignace na formulování cílů jak v rámci, tak v přesahu klasických prognostických horizontů, a i tu nastal *bolestný pokles kvality efektivních částí jejich aparátů*. Elektronizace a informatizace nejenže neodstranily zmatky v jejich operativě (všednodenní praktické politice), ale naopak je ještě *prohloubily*. Vzdělání – i jeho nejvyšší stupeň – prošlo retardačním procesem, který v duchovní sféře ze všeho nejvíce připomíná fordovský nástup pásové výroby – je *jednostranné a zplošťující ve jménu nikdy nepomíjejícího zisku pro zisk*.

Komunistickou internacionálu přivedly na světlo světa zmatky a tenze plynoucí z faktu, že v momentu zásadního otřesu dosavadních levicových hodnot, ideálů a postulátů hnutí, které, mělo-li by postupovat v jejich duchu k tzv. *poslední bitvě*, víc než trapně selhalo. Obecně civilizační katastrofa, kterou byla první světová válka především, jako by zůstávalo mimo jeho záběr. Naopak radikální část Socialistické internacionály se naplno oddala svému *romantickému snu*: snu o přenesení ráje ze světa intelektuálních diskusí k rozhodnému marxovskému skoku *z říše nutnosti do říše svobody*. I tady zůstal historický kontext, *skutečně* dosažené vývojové stupně a parametry daleko mimo jejich myšlenkový záběr.

V obdobné situaci je levice, levicová hnutí i dnes. Svět pozdního, hodnotově i ideálově rozplývavého kapitalismu, v němž žijeme, krůček po krůčku vstupuje do pasti extenzivně vystupňovaného *růstu Růstu*. Bezuzdnost gründerského (klasického, liberálního) kapitalismu 19. století zejména „v dílně světa“, za niž bylo považováno Spojené království (United Kingdom), poprvé odstartovaná ještě v hloubi 18. století vynálezem parního stroje Jamese Watta a ekonomicky poprvé vyložena a zobecněna Adamem Smithem, je dnes charakterizována *světem třetí a čtvrté průmyslové revoluce* a odkazem východoevropského protosocialistického soustátí. Novým akordem současnosti je však rozšíření – větší, než kdy klasikové a ostatní vědečtí demokratičtí socialisté mohli očekávat – levicového prostředí hodnotami zčásti už postkapitalistických středních vrstev.

A tak je v tradicích jak socialistického dělnického hnutí, tak středních vrstev, v rozsáhlém sociálním komplexu vysoce kvalifikovaných profesí informačních, nanotechnologických, biologických a dalších firem i významné části kellerovských *pomocných elit*, ohrože-

ných jak nadcházejícím zkrácením pracovní doby na 32 hodin týdně, úpadkem kázně a vy-mahatelné kontroly, tak zplanýrováním kůrové vrstvičky naší planety, ztrátou biodiver-zity, úpadkem tradiční ekonomiky, o čem přemýšlet.

Z odkazu Kominterny se rýsuje stále zřejměji imperativ *sociálně tržní ekonomiky* (tj. ekonomiky založené na vnímání tržních mechanismů jako přírodní síly *sui generis*), dů-razu na vzdělání a vzdělanost jako *základní, výchozí formy kulturnosti*, spějící k zárodkům samosprávy daných zejména *družstevní ekonomikou a vyzrálým zeleným myšlením*, opa-kovaně obnovujícím v lidském rodu povědomí o mezích dosavadní naivní namyšlenosti našeho živočišného druhu. Stejně významné jsou i imperativy *míru a soustavně kontinu-ního dobývání kosmu*. To všechno za předpokladu účinné, ale také dělné a přemýšlivé po-kory před dějinami lidstva i pozemské a mimopozemské přírody. Vlastně obou přírod. Té první, lidské, uměle vytvořené, ale věčně existující, jež hledá své místo v ostatní biotě, i té druhé, která tu byla milióny a miliardy let před námi nejen na Zemi. Pokud nedokážeme podřídit svůj svět a své aspirace těmto limitům, může život na této planetě rozkvétat i dávno poté, co *nahá bezsrstá dvounohá opice svou druhovou sebevraždou vyklidí prostor naší planety*.

Naděje, že se nepohybujeme v takto vyhrocených společenských protikladech, není velká, ale ani zanedbatelná. *Pohyb na břitu dějin* (historicky zakotvené a vymezené exis-tence) je vlastní nejen člověku, ale prakticky všem živočišným a rostlinným druhům. Je to stálá součást našich životů. Podaří-li se překonat nesnáze spojené s patologickou formou amerického školství a obnoví-li se alespoň z dosažitelné části jeho někdejší tvůrčí mo-ment v rovině *národních kultur*, vzniká pro národně i globálně sjednocenou levicí *šance na návrat k boji o původní cíle*. O jejich všeobecně humanistický, ale i ekologický (v tomto případě i etologický) ráz.

A tak počínaje *Manifestem komunistické strany*, pokračuje *Inaugurální adresou Socia-listické (marxovské či Marxovy První) internacionály* a navazuje na odkaz meziválečné i poválečné (zhruba do přelomu šedesátých až sedmdesátých let minulého století) avant-gardy, během něž se meziválečně nejzřetelněji rozvinuly prvky *levicového životního stylu*, který je jevově popsitelný jako navázání na antický odkaz souladu krásy tělesné i duševní (duchovní) v proměnlivých pomyslných kulisách dobových životních stylů, se může před námi otevřít stejně vábivý horizont jako před představiteli levice před sto lety.

Vývojová *sociální revoluce* nezůstane v tomto novém světě 21. a 22. století omezena na evropský civilizační okruh, ale v relativně krátkém historickém období je s to *harmonizovat* celou planetu. Planetu nejen lidí a jejich přírody, ale planetu *celku*, v níž marxovská první (lidská) příroda vytvoří *přírozený dialektický soulad* s přírodou druhou, biosférickou i noosférickou. Zvládnutá *kořistnost* (konsumerismus) se za těchto okolností může proměnit v základní prostředek tohoto harmonizačního úsilí jak zakladatelského, tak udržovacího a současně *dále se dialekticky vyvíjejícího*. Ne už převratně a vnějškově *skokově*, ale demokraticky a dialogicky jako forma, usilující o většinově sdílenou *reformnost*, která si však v záloze ponechává všechny tak pracně získané *zkušenosti minulosti*.

Zhruba takto dnes vypadá dosažitelná představa někdejšího Marxova *skoku z říše nutnosti do říše svobody*. Zkušenost Kominterny, Třetí internacionály je na této cestě souborem zvláště významných inspirativních poznatků. Zvláště varovných, povzbudivých i pozitivně mobilizujících.

O autorovi:

PhDr. Jiří Malínský

*1951. Absolvent FF UK obor archivnictví – dějepis. Po absolutoriu ředitel Podještědského muzea Karolíny Světlé v Českém Dubě (1978-1985) a samostatný odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986-1993). Předseda OV ČSSD Praha 5 (1994-1995), člen obvodní rady MČ Praha 5 (1994-1998). Odborný pracovník Ústředního sekretariátu České strany sociálně demokratické (1994-2016) a vedoucí ústředního archivu České strany sociálně demokratické (2004-2015). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí České strany sociálně demokratické (od r. 1993) a zakladatel a předseda ústřední odborné historické komise (od r. 2003). Člen představenstva Masarykovy demokratické akademie (2009-2015) a výboru Společnosti Edvarda Beneše (od r. 2015) a správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století v celočeskoslovenském kontextu a prognosticizujícím záběru se zvláštním zřetelem na kontextově pojaté dějiny českého sociálně demokratického hnutí.

Kolektiv autorů
Alternativy – časopis CSTS
Číslo 5., rok 2019
Periodicita – půlročník

Texty neprošly jazykovou úpravou a vyjadřují názory autorů.

Redakční rada:

Ing. Jiří Dolejš, RNDr. Václav Exner CSc., prof. Ing. Pavel Sirůček Ph.D.,
RSDr. František Stoklasa, Ing. Lubomír Vacek CSc.

Vydavatel:

Centrum strategických a teoretických studií
Politických vězňů 9, 111 21 Praha 1

Ke stažení na www.kscm.cz/cs/nasi-lide/csts

Kontaktní e-mail: csts@kscm.cz